

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

“BUDJET HISOBI” KAFEDRASI

BUDJET TASNIFI
fanidan

MA`RUZA MATNI

Toshkent-2018

Kirish

Jamiyat iqtisodiy va ijtimoiy tuzilishining shakllanishi va rivojlanishida, siyosatning qabul qilingan har bir tarixiy bosqichi doirasida amalga oshiriladigan nazorat muhim rol o'ynaydi. Davlatimiz rahbari tomonidan amalga oshirilayotgan iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar eng avvalo xalq farovonligi va xalq manfaatlari uchun xizmat qilmoqda. *Biz avvalo iqtisodiyotni isloh qilish va erkinlashtirish borasidagi ishlarimizni yanada chuqurlashtirish, uning soha va tarmoqlarini tarkibiy jihatdan o'zgartirish bo'yicha boshlangan ishlarni jadallashtirishimiz kerak.*¹

Davlatga ijtimoiy va iqtisodiy siyosatni amalga oshirishga imkon beradigan mexanizmlardan biri bu davlatning moliyaviy tizimi va uning tarkibiga kiruvchi davlat budjeti hisoblanadi. Aynan davlat budjeti orqali markazlashgan va markazlashmagan pul fondini shakllantirish hamda undan foydalanishga qaratilgan xarakterliklar amalga oshiriladi. Budget bu – daromadlar va xarajatlarning smetasi hisoblanadi. Ular o'zining tarkibi, manbasi, ishlatilishi yo'nalishiga ko'ra turli xildir. Budget tizmining yagonaligini ta'minlash uchun ular tasniflanadi. Budgetni tuzish va ijrosini amalga oshirish uchun va budget tizimining barcha darajalari ko'rsatkichlarini taqqoslanishini ta'minlashda, budget tizimi budjetlarining barcha daromadlari va xarajatlarini, hamda budget taqchilligini qoplash manbalarini guruhlashda budget tasnifidan foydalaniladi.

Mazkur ishning maqsadi budget tasnifining iqtisodiy mazmuni va ahamiyatini ochib berishdan iborat. Buning uchun avval, budget tasnifining tarkibi, tamoyillari va uning O'zbekiston Respublikasi budget jarayonidagi rolini aniqlash hisoblanadi. Mamlakatimizda davlat moliyasini boshqarishni isloh qilish, budget mag'lari maqsadli ishlatilishi ustidan nazoratni kuchaytirish hamda budget tizimi budjetlari ijrosining shaffofligini oshirish bugungi kunda dolzarb masala hisoblanadi. Shu sababli mazkur yo'nalishda yozilgan o'quv qo'llanmani dolzarb mavzulardan biri desak bo'ladi. Ushbu o'quv qo'llanma iqtisodiy

¹ Shavkat Mirziyoyev. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz". O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi. Toshkent - «O'zbekiston» - 2016. 14-bet.

mutaxassisliklar uchun yaratilgan bo'lib, unda asosan bujet tasnifining davlat bujet tizmi budjetlari ijrosi jarayonidagi o'rni va ahamiyati, bujet daromadlari, xarajatlari hamda bujet taqchilligini qoplash manbalari tasniflarining amaldagi holati asosida ishlab chiqilgan.

O'quv qo'llanmani yaratish jarayonida bujet tasnifini qo'llanilishiga oid amaldagi me'yoriy-huquqiy xujjatlar, xorij adabiyoti, maxsus adabiyotlar, ilmiy maqolalar va boshqa tegishli manbalardan keng foydalanildi.

1-Mavzu: “Budjet tasnifi” fanining mazmuni, predmeti va ahamiyati

Reja:

- 1. “Budjet tasnifi” fanining predmeti va mazmuni;**
- 2. “Budjet tasnifi” fanining ahamiyati;**
- 3. Fanning boshqa iqtisodiy fanlar bilan bog‘liqligi.**

Tayanch so‘z va iboralar

• Budjet tasnifi	• iqtisodiy fanlar
• Budjet tasnifining predmeti	• fanning maqsadi
• Budjet tasnifining ahamiyati	• xarajatlarning hududiy tasnifi
• Budjet daromadlari tasnifi	• Budjet taqchilligini moliyalashtirish manbalari tasnifi

1. “Budjet tasnifi” fanining predmeti va mazmuni

“Makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash va iqtisodiy o‘shishning yuqori sur‘atlarini saqlab qolish, jumladan, Davlat budjeti barcha darajada mutanosib, milliy valyuta va ichki bozordagi narx darajasi barqaror bo‘lishini ta‘minlash - eng muhim ustuvor vazifamizdir” degan edilar muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev.²

Iqtisodiyotni barqaror o‘shishida, budjet daromadlarini shakllantirilishida va amalga oshirilayotgan xarajatlarni nazorat qilinishida budjet tasnifi muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Bundan kelib chiqib O‘zbekiston respublikasida iqtisodiyot tarmoqlari uchun yuqori malakali kadrlarni tayyorlash muhim vazifa hisoblanadi. Moliya sohasi bo‘yicha talabalarni o‘qitishda “Budjet tasnifi” fani ham boshqa iqtisodiy fanlar bilan birgalikda o‘qitilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

“Budjet tasnifi” fanining asosiy maqsadi – talabalarda Budjet tizimi

² Shavkat Mirziyoyev- “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak” Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma‘ruzasi. 2017 yil 14 yanvar. Toshkent - «O‘zbekiston» - 2017. 8- bet.

budjetlarini tuzish, ijrosini ta'minlash, ijrosi ustidan nazorat qilish hamda budjet ijrosi to'g'risidagi hisobotni tayyorlashda Budjet tasnifidan foydalanishning nazariy va amaliy bilimlarini shakllantirishdan iborat.

“Budjet tasnifi” fanini o'qitishdan asosiy maqsad:

– talabalarga davlat budjetini tashkil etishda budjet tasnifi haqida nazariy bilimlar berish, ularda mamlakatda amalga oshirilayotgan institutsional islohotlarning bugungi bosqichida davlat moliyasini boshqarishda amalga oshirilayotgan o'zgarishlarning asosiy yo'nalishlari va budjet tasnifini qo'llanilishini takomillashtirish bo'yicha asosiy ko'nikmalar hosil qilish;

– talabalar davlat budjeti ijrosi jarayonida budjet tasnifini qo'llash nazariyasi va amaliyotiga oid bilimga, o'quvga va ko'nikmalarga ega bo'lish;

– talabalar umumnazariy fanlardan olgan bilimlari bilan bir qatorda, budjet-moliyaviy qonunchilik borasidagi yangiliklardan va amaliyotidagi o'zgarishlardan xabardor bo'lish.

Ushbu maqsaddan kelib chiqqan holda mazkur fan o'z predmetini o'rganish uchun quyidagi vazifalarni qo'yadi:

– Budjet tasnifining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati va ahamiyatini o'rganish;

– O'zbekiston Respublikasida budjet tasnifini tashkil qilishning huquqiy va tashkiliy asoslari;

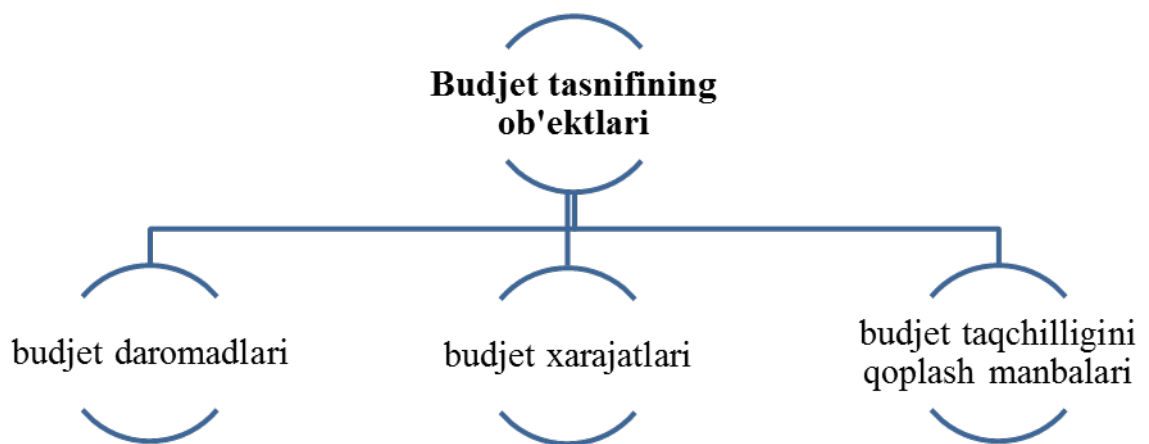
- budjet tasnifining maqsadi, vazifalarini;
- budjet tasnifining turlari tavsifini;
- budjet daromadlari tasnifini;
- budjet daromadlari manbalariga ko'ra tasnifini;
- budjet daromadlarini turlariga ko'ra tasnifini;
- budjet xarajatlari tasnifini;
- xarajatlarning vazifaviy tasnifini;
- xarajatlarning tashkiliy tasnifini;
- xarajatlarning iqtisodiy mohiyatiga ko'ra tasnifini;
- xarajatlarning hududiy tasnifini;

- budget taqchilligini moliyalashtirish manbalari bo'yicha tasniflanishini;
- g'aznachilik tizimi sharoitida budget tasnifidan foydalanish tartibi bo'yicha nazariy-amaliy bilimlarni uzviylik va uzluksizlikda o'rgatishdan iborat.

Budget tasnifining predmeti bu budget tizimi budgetlari ijrosi jarayonida budget daromadlari va budget xarajatlari, hamda budget taqchilligini qoplash manbalari harakatiga oid iqtisodiy munosabatlarni guruhlash majmuasidir.

Budget tasnifining sub'ektlari bo'lib, moliya organlari (O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va uning hududiy boshqarmalari, bo'limlari), O'zbekiston Respublikasi moliya vazirligi G'aznachiligi va uning hududiy bo'linmalari, Davlat maqsadli jamg'armalari, budget tashkilotlari bo'lib hisoblanadi.

Budget tasnifining ob'ektlari bo'lib, budget tizimi budgetlari ijrosi jarayonida budget daromadlari va xarajatlari, hamda budget taqchilligini qoplash manbalari hisoblanadi (1.1.-Rasm).

1.1.-Rasm. Budget tasnifining ob'ektlari.

Budget tasnifi davlat budgetidan mablag' oluvchi tashkilotlar tomonidan Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalari budgetlarini tuzish, ko'rib chiqish va ijrosini amalga oshirish, shuningdek ularni ijrosi to'g'risidagi hisobotni tayyorlashda foydalaniladi.

Soliqsiz daromadlarning ro'yxati barcha darajadagi budgetlar bo'yicha

bir xil bo'lib, u Budjet tasnifi bilan belgilanadi.

Budjet tasnifi – qaror qabul qilish tizimining muhim vositasi bo'lganligi sababli, unda davlatning asosiy funksiyalaridan kelib chiqadigandavlat faoliyatining maqsadli yo'nalishlari aniq ko'rsatilgan bo'lishi kerak.

Budjet tasnifining alohida xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- Budjet tasnifi asosida budjet tizimi budjetlari ijrosi hisobni tashkil etilishi;
- Budjet tasnifi asosida budjet tizimi budjetlari ijrosini nazorat qilinishi;
- Budjet tasnifi asosida daromadlar va harajatlar smetasi ijrosini nazorat qilinishi;
- Davlat budjeti g'azna ijrosi sharoitida budjet tizimi budjetlari daromadlari, xarajatlari va budjet taqchilligini qoplash manbalari tasnifi asosida ularning hisobini tashkil etilishi va yuritilishi;
- Budjet tashkilotlarida soha xususiyatlari bo'yicha daromadlar va harajatlar turlari kodlari asosida hisobni tashkil etilishi va boshqalar.

2. “Budjet tasnifi” fanining ahamiyati

Budjet jarayoning barcha bosqichlarida budjet tizimi budjetlari va davlat maqsadli jamg'armalari ijrosini ta'minlashda budjet tasnifidan foydalangan holda budjetni loyihalash, ijro etish, hisobotlarni tayyorlashda budjet tasnif ko'rsatkichlaridan foydalaniladi.

Shu boisdan ham “Budjet tasnifi” fani respublikamizdagi Budjet tizimi Budjetlari va davlat maqsadli jamg'armalari ijrosini tuzish, tashkil etish, boshqarish va nazorat qilishda muhim ahamiyat kasb etadi

“Budjet tasnifi” fani moliya sohasi bo'yicha talabalarni o'qitishdagi maxsus fan hisoblanadi. Budjet tasnifi fani boshqa iqtisodiy fanlar bilan, jumladan “Budjet tizimi”, “Davlat Budjeti”, “Budjet hisobi” fanlari bilan bir qatorda o'qitiladi. “Budjet tasnifi” fanining ahamiyati shundaki, budjet tizimi budjetlarni tuzish va ijro etish bo'yicha asosiy metodologik hujjat bo'lgan budjet tasnifining amal qilish mexanizmlarini o'rgatuvchi fan bo'lib xizmat qiladi.

Budjet jarayoning barcha bosqichlarida budjet tizimi budjetlari va davlat maqsadli jamg'armalari ijrosini ta'minlashda budjet tasnifidan foydalangan holda budjetni loyihalash, ijro etish, hisobotlarni tayyorlashda budjet tasnif ko'rsatkichlaridan foydalaniladi.

Shu boisdan ham "Budjet tasnifi" fani respublikamizdagi budjet tizimi budjetlari va davlat maqsadli jamg'armalari ijrosini tashkil etish, boshqarish va nazorat qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Budjet tizimidagi budjetlarni tuzish va ijro etish bo'yicha asosiy metodologik hujjat bo'lib Budjet tasnifi xizmat qiladi.

Budjet tasnifi – Budjet tizimining barcha darajalaridagi budjetlar daromadlari va xarajatlarini, shuningdek, ushbu budjetlarning taqchilliklarini moliyalashtirish manbalari va davlat qarzi turlarini birxil belgi bo'yicha qonunga muvofiq guruhlash bo'lib, undan budjetlarni tuzish va ijro etishda tasnif ob'ektlariga guruh kodlarini berish orqali foydalaniladi. Tasnif barcha darajadagi budjetlar ko'rsatkichlarining qiyosiylikini, ularni iqtisodiy va statistik tahlil qilish imkoniyatini ta'minlaydi³.

Budjet tasnifining ahamiyati shu bilan belgilanadiki, undan:

- davlat budjetini tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish va ijro etishda;
- budjet mablag'larining ajratilishi va ulardan foydalanilishini nazorat qilishda;
- turli darajadagi budjetlarning ko'rsatkichlarini bir-biri bilan taqqoslashda;
- barcha darajada jamlangan budjet tizimini tuzishda foydalaniladi.

1999 yilga qadar O'zbekistonda sobiq ittifoq davrida ishlab chiqilgan tasnif qo'llanilar edi. Budjet qismlar, bo'limlar va moddalarga bo'linib, o'zida funksional va iqtisodiy tasnifning umumlashtirilgan belgilarini mujassamlashtirardi. U xalqaro standartlar talabiga javob bermas va Milliy Schetlar Tizimiga muvofiq kelmas edi. Yuqorida qayd etilgan kamchiliklar 2000 yil budjetiga nisbatan qo'llanilgan yangi tasnifda hisobga olindi. Bu tasnif

³O'zbekiston Respublikasi budjet tizimi: Darslik / Z.X.Srojiddinova. –Toshkent, 2010 yil.

budjetni iqtisodiy tasnifga muvofiq to'rt asosiy toifaga ajratib, tahliliy imkoniyatlarni kengaytirdi va budjet mablag'laridan foydalanishda lozim darajada moslashuvchanlikni ta'minladi. Bu toifalar: ish haqi va unga tenglashtirilgan to'lovlar, ijtimoiy to'lovlar, kapital qo'yilmalar va boshqalar.

Budjet tasnifi quyidagi **tamoyillarga** asoslanadi:

- to'liqlik (budjet jarayonining barcha ishtirokchilarini qamrab oladi);
- yagonalik (budjet jarayonining barcha ishtirokchilari uchun yagonadir);
- o'zaro muvofiqlik (budjet tasnifi kodlari bir vaqtning o'zida budjet jarayonining turli operatsiyalarini aks ettirishi kerak emas).

Budjet tasnifi budjet tizimi budjetlarining daromadlari va xarajatlarini, shuningdek Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalarining guruhlanishi bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Budjet tizimi budjetlari daromadlarining tasnifi;
- Budjet tizimi budjetlari xarajatlarining tasnifi;
- Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalari tasnifi⁴.

Budjet tasnifi budjet tizimi budjetlarini shakllantirish, tuzish hamda ijro etishni tizimlashtirish uchun foydalaniladi va u budjet ma'lumotlari xalqaro tasnif tizimlarining aynan shunday ma'lumotlari bilan qiyoslanishini ta'minlaydi.

3. Fanning boshqa iqtisodiy fanlar bilan bog'liqligi

Davlatning barcha bo'g'inlari o'z faoliyati davomida har kuni daromadlarni tushishi va xarajatlarni amalga oshirish bo'yicha ish olib boradi. Bunday operatsiyalarning hajmi va turlari yetarli darajada ko'p va turli hildir. Ular ma'lum tizimlashtirishni talab etadi va tegishli budjetlarda aks ettirilishi lozim. Barcha darajalardagi budjetlarni tuzish va ijrosini amalga oshirishda yagona uslubiy xujjat- budjet tasnifidan foydalaniladi. Budjetning daromadlari va xarajatlarining manbalari, ishlatilish yo'nalishlari va boshqa hususiyatlarga

⁴Budjet tasnifini qo'llash bo'yicha yo'riqnomani tasdiqlash haqidagi O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2010 yil 11 oktabrda №-2146 raqami bilan ro'yhatdan o'tkazilgan yo'riqnomasi.

ko‘ra turlichadir. Mamlakatning yagona budjet tizimi doirasida daromadlar va xarajatlarni rejalashtirish va hisobini ta‘minlash maqsadida ular tasniflanadi.

“Budjet tasnifi” fani “Moliya”, “Davlat budjeti”, “Soliqlar va soliqqa tortish”, “Budjet hisobi” va boshqa maxsus fanlar bilan o‘zaro uzviy bog‘liq hamda uslubiy jihatdan uzviy holda o‘rganiladi.

“Budjet tasnifi” - ixtisoslik fani hisoblanadi. Mazkur fanni o‘qitish uchun talaba o‘quv rejasida rejalashtirilgan “Moliya”, “Davlat budjeti”, “Davlat maqsadli va budjetdan tashqari jamg‘armalari”, “G‘aznachilik”, “Soliqlar va soliqqa tortish”, “Budjet hisobi”, “Buxgalteriya hisobi” fanlaridan bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi talab etiladi.

Nazorat uchun savollar:

1. “Budjet tasnifi” fanining maqsadi nima?
2. Fanning asosiy vazifalari qanday?
3. Fanning predmeti nimadan iborat?
4. “Budjet tasnifi” fanining ahamiyati qanday?
5. “Budjet tasnifi” fani qaysi fanlar bilan bog‘liq o‘rganiladi?

2-Mavzu: “Budjet tasnifining mohiyati, vazifalari va tamoyillari”

Reja:

1. Davlat budjetining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati va funksiyalari.
2. Budjet tasnifining mohiyati, zarurligi va ahamiyati;
3. Budjet tasnifining turlari va asosiy tamoyillari.
4. Budjet tasnifi qo'llanilishining xorij tajribalari.

Tayanch so'z va iboralar

- Budjet
- davlat budjeti
- budjet tasnifi
- budjet tasnifining zarurligi
- budjet tasnifining ahamiyati
- budjet daromadlari tasnifi
- daromad turlari tasnifi
- daromadlarning manbalar bo'yicha tasnifi
- xarajatlarning tashkiliy tasnifi
- xarajatlarning funksional tasnifi
- xarajatlarning iqtisodiy tasnifi
- xarajatlarning hududiy tasnifi
- budjet taqchilligini moliyalashtirish manbalari tasnifi
- budjet tasnifining takomillashuvi
- budjet xarajatlari tasnifi

1. Davlat budjetining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati va funksiyalari.

Davlat budjeti moliya tizimining muxim bo'gini sifatida mamlakatning asosiy moliya rejasini tashkil etuvchi va foydalanuvchi umumdavlat pul fondidir.

Budjet so'zi inglizcha “budget” – xalta ma'nosini anglatib davlatning ma'lum muddatga mo'ljallab tuzilgan va qonun bilan tasdiqlangan daromadlari xamda xarajatlari xisobi bandlar bo'yicha tasdiqlangan xujjatidir.

Davlat o'z funksiyalarini muvaffaqiyatli bajarishi uchun, shuningdek, rivojlanishning har bir bosqichida dolzarb bo'lgan strategik maqsadlarni amalga oshirish uchun mamlakatda yaratilgan moliyaviy resurslarning ma'lum bir qismini o'z qo'lida to'plamog'i ob'ektiv zaruriyatdir. Aynan shu ob'ektiv zaruriyatning mavjud bo'lishi **davlat budjetining** mavjud bo'lishini va amal qilishini taqozo etadi.

O'zbekiston Respublikasi Budjet kodeksining 3-moddasida O'zbekiston Respublikasining Davlat budjetiga ta'rif berilgan. Unga ko'ra O'zbekiston Respublikasining davlat budjeti (Davlat budjeti) — davlatning davlat vazifalari

va funksiyalarini moliyaviy jihatdan ta'minlash uchun mo'ljallangan markazlashtirilgan pul jamg'armasi;

Davlat budjeti kishilik jamiyati taraqqiyotining ma'lum bir bosqichida paydo bo'lgan bo'lib, uning vujudga kelishi, eng avvalo, siyosiy tashkilot sifatida davlatning vujudga kelishi bilan bevosita bog'liqdir. Har bir davr ijtimoiy tuzumiga tegishli bo'lgan ishlab chiqarish munosabatlarining asosiy belgilari davlat faoliyatining va budjetning taqsimlash mexanizmi sifatidagi mazmunini belgilab beradi.

Hozirgi sharoitda davlat budjeti ijtimoiy munosabatlarning bir qismini ifoda etib, davlatning ixtiyoriga mamlakatda yaratilgan yalpi ichki mahsulot (milliy daromad)ning nisbatan kattagina qismini to'plash va uni jamiyat taraqqiyoti turli sohalarining (iqtisodiyot, maorif, sog'liqni saqlash, fan, madaniyat, ijtimoiy ta'minot, boshqaruv, mudofaa va boshqalar) rivojlanishiga yo'naltirish imkonini beradigan muhim taqsimlash instrumenti (vositasi)dir.

O'zining mohiyatiga ko'ra, davlat budjeti mamlakat moliya tizimining tarkibiy qismidan iborat bo'lib, shunga mos ravishda u moliya tizimiga tegishli bo'lgan barcha belgi (xususiyat)larga ega va unga tegishli bo'lgan barcha funksiyalarni bajaradi. Bir vaqtning o'zida, davlat budjeti faqat o'ziga xos bo'lgan xarakterli xususiyatlarga ham egadirki, ular o'z navbatida, davlat budjetini moliya tizimining boshqa bo'linmalaridan ajratib turadi va unda markaziy o'rinni egallashga imkon beradi. Uning ana shunday xususiyatlaridan biri bevosita davlat (hukumat)ga tegishli ekanligidir. Haqiqatdan ham har bir mamlakatda davlat (hukumat) barcha moliyaviy munosabatlarning tashkilotchisi bo'lsa-da, uning bu xislati, ya'ni mamlakatning moddiy va moliyaviy resurslarini asosiy taqsimlovchisi sifatidagi roli faqat budjetda katta kuch bilan namoyon bo'ladi.

Davlat budjeti moliya tizimining markaziy bo'g'ini, qayta taqsimlash munosabatlarining iqtisodiy shakli hisoblanadi. Budjet orqali milliy daromad qayta taqsimlanadi. Budjet orqali qiymatni qayta taqsimlash nisbati moliyaning boshqa bo'g'inlariga nisbatan katta miqdorni tashkil etadi. Budjet orqali qayta taqsimlash

davlat moliyasi tarkibida markaziy o'rinda.

Davlat budjetida, moliya tizimining boshqa bo'linmalaridan farqli o'laroq, ikki tushunchaning terminologik qo'shilishi mavjud:

- 1) budjet – iqtisodiy (moliyaviy) kategoriya sifatida;
- 2) budjet – mamlakatning asosiy moliyaviy rejasi sifatida.

Iqtisodiy kategoriya sifatida, davlat budjeti - ijtimoiy takror ishlab chiqarish jarayonida hosil bo'lgan YaIM va milliy daromadning taqsimlanishi jarayonida davlat va mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlari ehtiyojlari uchun zaruriy markazlashtirilgan pul fondlarini shakllantirish va ulardan foydalanish bilan bog'liq imperativ tavsifdagi pul munosabatlari tizimidir.

Huquqiy kategoriya sifatida, davlat budjeti - davlat pul mablag'larining (shu jumladan, davlat maqsadli jamg'armalari mablag'larining) markazlashtirilgan jamg'armasi bo'lib, unda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shuningdek moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi.

Moddiy ma'noda budjet - tegishli darajadagi davlat va mahalliy hokimiyat idoralari faoliyatini ta'minlovchi, ular oldiga qo'yilgan siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy vazifalarni bajarish imkonini beruvchi markazlashtirilgan pul mablag'lari fondidan iboratdir. Davlat tomonidan rejalashtirilgan tadbirlarni budjet hisobidan moliyaviy ta'minlash deganda budjetning aynan ana shu moddiy ma'nosi ko'zda tutiladi.

Budjet iqtisodiy kategoriya sifatida quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- YaIMni qayta taqsimlash;
- Iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish va rag'batlantirish;
- budjet sohasidagi muassasalarni moliyaviy ta'minlash va davlatning ijtimoiy siyosatini amalga oshirish;
- nazorat.

2. Budjet tasnifining mohiyati, zarurligi va ahamiyati

Budjet daromadlari va xarajatlarining tushish manbalarining turli tumanligi, moliya-budjet munosabatlarining murakkabligi sharoitida davlat moliyasini boshqarishni pul oqimlarini xarakatining qonuniy tasdiqlangan yagona tizimisiz tasavvur qilish juda mushkul. Shu maqsadda, tarkibiy bir-biriga yaqin budjet ko'rsatkichlarni umumlashtrish yo'llaridan biri bo'lib hisoblanadigan muxsus budjet tasnifi xizmat qiladi. Budjet tasnifi o'z vazifa va funksiyalarni bajarish uchun mablag'larni qanday sarflashni ko'rsatib beradi.

Budjet tasnifi smetalarni va budjetlarni umumiy jamlanmaga birlashtirish uchun sharoit yaratadi, ularni ko'rib chiqishni soddalashtiradi va iqtisodiy tahlil qilish imkoniyatini yaratadi, budjet ijrosi nazorati va mablag'larni o'z vaqtida to'liq jamlanishini soddalashtiradi, hamda mablag'larni maqsadli ishlatilishi ustidan nazoratni osonlashtiradi. Budjet tasnifi budjet ijrosi bo'yicha hisobotlardagi daromadlar va xarajatlarni solishtirish va budjet mablag'lari sarflanishida moliyaviy intizomga rioya etilishini kuzatish imkoniyatini yaratadi. Davlat moliyasi aniqrog'i, davlat budjetini tuzish aniq tamoyillarga asoslanadi, bu o'z navbatida muhim ahamiyatga molik bo'lgan budjet jarayonining hamma bosqichlarini bir tizimga solish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Shunday tizimlardan biri bu budjet tasnifidir.

Iqtisodiy adabiyotlarda budjet tasnifining umumiy tamoyillariga, davlat va mahalliy budjet daromadlari va xarajatlarining mohiyati va ularni guruhlashtirish va budjet tasnifidan optimal ravishda foylanishga qaratilgan muhim fikrlar berilgan. Shuningdek, davlat va mahalliy budjetlar jarayonida tasnifning iqtisodiy mohiyati va uning roli to'g'risida ham ko'p ta'kidlab o'tiladi. Bunda budjet daromadlari va xarajatlarini jamiyatning iqtisodiy hayotidagi, xususan ularni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishdagi ahamiyati, tasnifni aniq belgilariga asosan guruhlashtirish, iqtisodiyotning tarmoqlari bo'yicha mohiyatini ochib berishga harakat qilinadi.

Budjetni guruhlash tavsifi va ularni tuzish tamoyillari, budjet daromadlari va xarajatlarining ijtimoiy-iqtisodiy mazmuni, iqtisodiyotning tuzilishi va uni

boshqarishga bog‘liq ravishda aniqlanadi. Daromad manbalarini bilish va budget sarflarining yo‘nalishini aniqlab olish, bu budget jarayonining samarali ishlashiga sharoit yaratadi.

Shuningdek, budget daromadlari va xarajatlarini bir tizimga solib guruhlash nafaqat bir qancha o‘xshash daromad va xarajatlarni birlashtirish imkoniyatini beradi, balki iqtisodiyotda moliyaviy nazoratni mustahkamlashni va budget intizomiga rioya etilishini ham ta‘minlaydi. Davlat moliyasi tizimida budget tasnifi budget holati haqidagi ma‘lumotlarni tizimlashtiradi va hisob-kitob ma‘lumotlarini ham ta‘minlab beradi. Budget tasnifi Davlat budgetini tuzish, ko‘rib chiqish, qabul qilish hamda ijro etish maqsadida budget ma‘lumotlarini tizimga solish uchun foydalaniladi. Budget tasnifi budget ma‘lumotlarini xalqaro tasnif tizimlarining aynan shunday ma‘lumotlari bilan qiyoslashni ta‘minlaydi. Budgetning muhim qismini tashkil etuvchi tizim bu budget tasnifi bo‘lib, turli darajadagi budget ko‘rsatkichlarini o‘zaro taqqoslash, moliyaviy manbalarni, budget taqchilligini qoplash manbalarini belgilash imkonini beradi.

Xalqaro tasniflash asosida davlat budjeti daromadlari va xarajatlarini milliy tasniflashni ishlab chiqish ko‘zda tutiladi. Ushbu tasniflar davlat moliyasi hisobini yuritish va uni boshqarishni yaxshilash imkonini beradi. Turli darajadagi budgetlarning barcha daromad manbalari va xarajat yo‘nalishlari belgilanadi. Budget tasnifining yana boshqa ahamiyatlarini quyidagi rasmda ko‘rishimiz mumkin (*Rasm-1*).

Ma‘lumki, **budget qurilishi** mamlakatning davlat budjeti va budget tizimini, uning bo‘g‘inlari o‘rtasidagi budgetlararo munosabatlarni tashkil qilish shakllarini, budget tasnifini, budget tizimiga kiradigan barcha darajadagi budgetlar faoliyatining huquqiy asoslarini, budget mablag‘larini shakllantirish va sarflashdagi tartib-qoidalar va boshqalarni belgilab beradi.

Rasm-2.1. Budjet tasnifining budjet ijrosidagi roli.

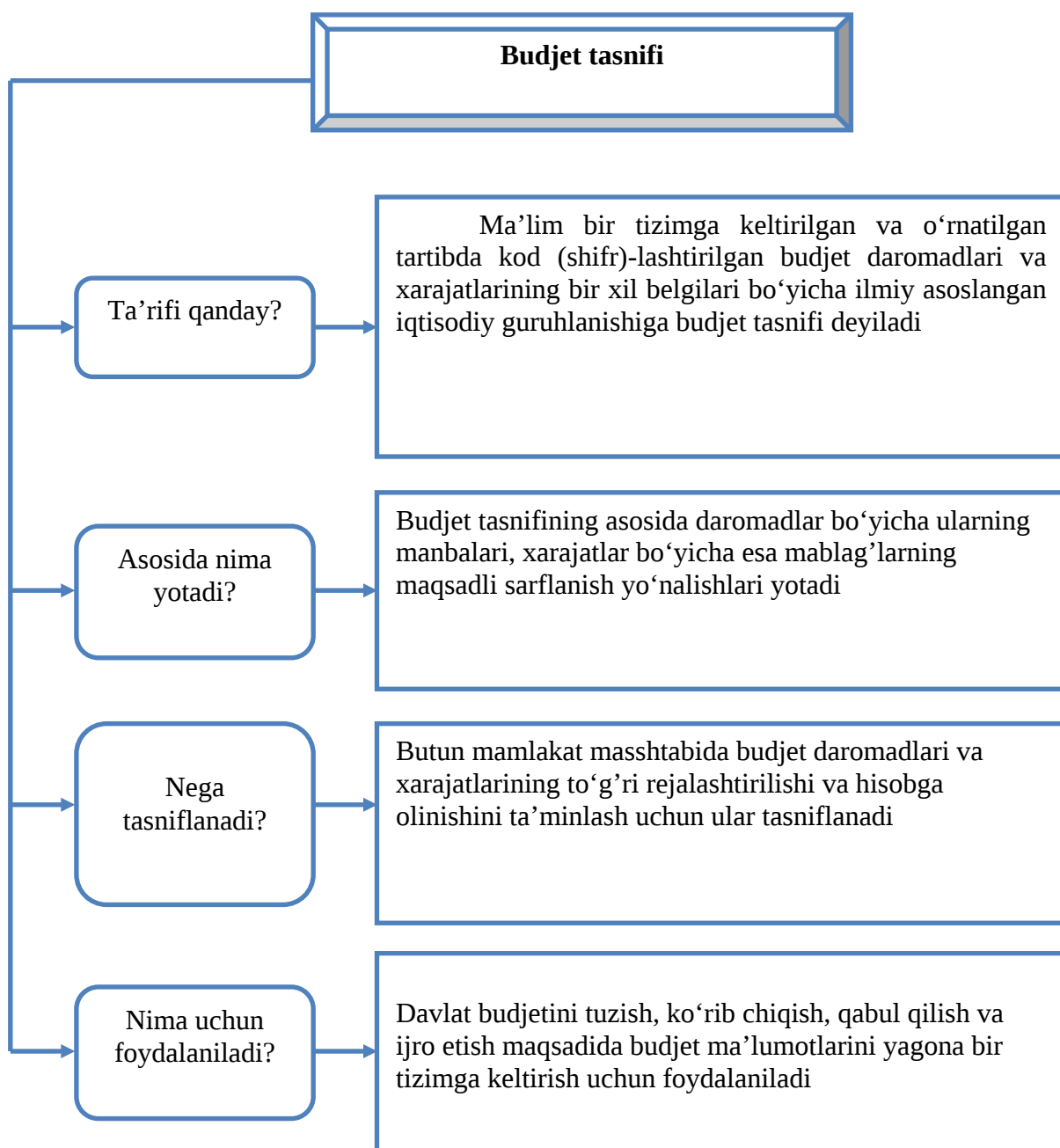
Budjet tasnifi hamma budjetlarning ma'lumotlarini bir yagona davlat budjetiga jamlash imkoniyatini yaratadigan asosiy tashkiliy funksiyani amalga oshiruvchi hujjatgina bo'lib qolmay, u katta iqtisodiy ahamiyatga egadir. Tasnifda davlat budjeti daromadaari va xarajatlari bir xil xususiyatlari bo'yicha guruhlanadi va ular bo'linmalar deb yuritiladi hamda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi. Turli darajadagi budjetlar yagona budjet tasnifi ko'rsatkichlari doirasida shakllantiriladi va ijro etiladi, ya'ni tasnif ob'ektlariga berilgan guruhlashtirish kodlari bo'yicha daromadlar va xarajatlar guruhlanadi (*Rasm-2.*).

Barcha darajadagi budjetlar yagona budjet tasnifi-daromadlar va xarajatlarni tasnif ob'ektlariga guruhlovchi xos raqam (kodlar) berish bilan guruhlash ko'rsatkichlari doirasida prognozashtiriladi, shakllantiriladi va ijro etiladi.

Davlat moliyasi tizimida budjet tasnifi davlat budjetining holati to'g'risidagi malumotlarni hisobini yuritish va tizimlashtirishni ta'minlaydi.

Budjet tasnifidan budjet jarayonining barcha bosqichlarida foydalaniladi. Budjet tasnifi tasdiqlangan budjet asosida daromadlarni tushishi va xarajatlarni moliyalashtirishni hisobga olish imkonini beradi. Budjet tasnifi asosida davlat budjetining ijrosi to'g'risidagi hisobot tuziladi. Budjet tasnifidan foydalanish

daromadlarni har bir turi bo'yicha tushishi, xarajatlarni yo'nalishlar bo'yicha moliyalashtirish, bir turdagi tashkilotlar bo'yicha xarajatlar smetalarini taqqoslash, hamda tahlil qilish imkonini beradi. Uning asosida ko'rsatkichlar rivojlanishi dinamikalari va tendentsiyalari kuzatiladi, budget munosabatlari rivojlanishiga nisbatan prognozlar ishlab chiqiladi, hamda budget ko'rsatkichlariga statistik ishlov beriladi.

Rasm-2.2. Budget tasnifining mazmuni⁵.

⁵ "Budget" (Tizimi, tuzilmasi, jarayoni) o'quv qo'llanma. T.S.Malikov, N.H.Haydarov. Toshkent. «IQTISOD-MOLIYA». 2008 yil.

Tasnif barcha darajadagi budjetlar ko'rsatkichlarining qiyosiylikini, ularni iqtisodiy va statistik tahlil qilish imkoniyatini ta'minlaydi.

Budjet tasnifining ahamiyati shu bilan belgilanadiki, undan:

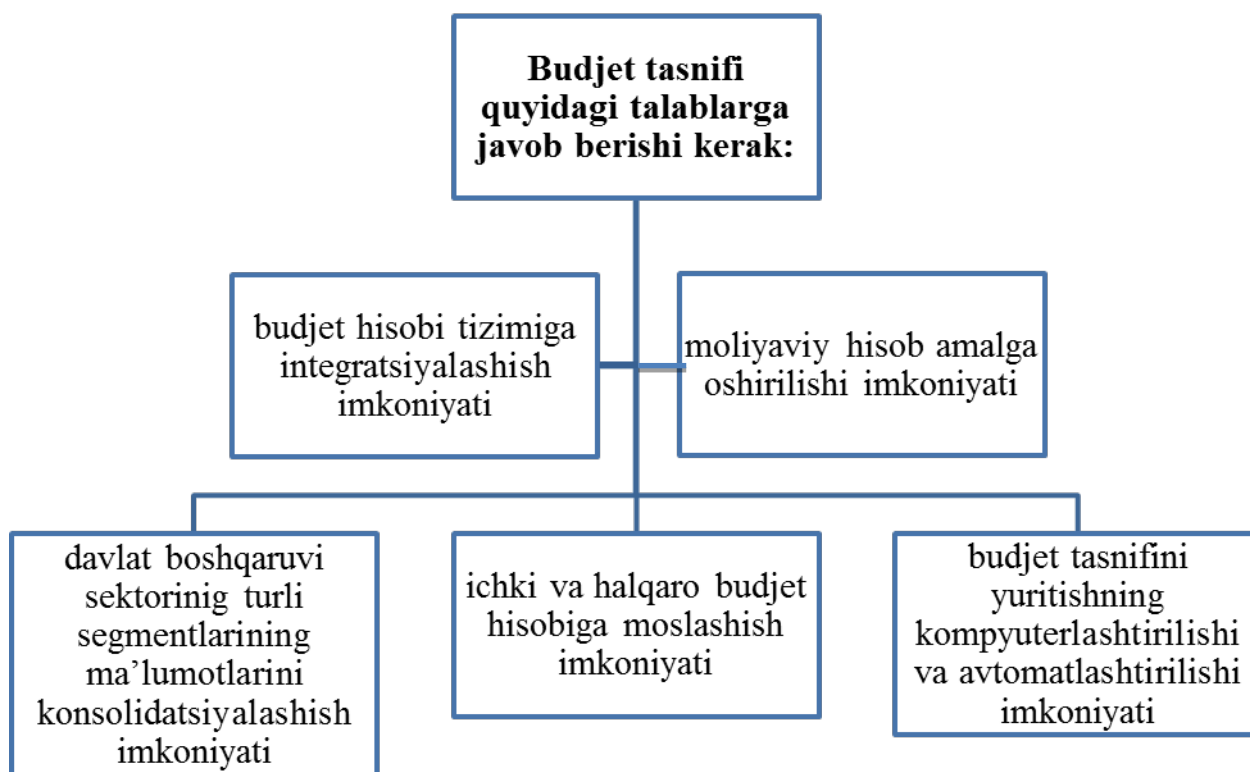
- davlat budjetini tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish va ijro etishda;
- budjet mablag'larining ajratilishi va ulardan foydalanilishini
- nazorat qilishda;
- turli darajadagi budjetlarning ko'rsatkichlarini bir-biri bilan
- taqqoslashda;
- barcha darajada jamlangan budjet tizimini tuzishda foydalaniladi.

Budjet jarayonining samarali amalga oshirishda budjet tasnifi muhim ahamiyatga ega.

Budjet tasnifi bir qator funksiyalarni bajaradi:

Birinchidan, u O'zbekiston Respublikasi budjet tizimi yagonaligini ta'minlaydi. O'zbekiston Respublikasi budjet kodeksi budjet tizimi yagonaligi tamoyili namoyon bo'lishining biri sifatida, budjet tasnifining yagonalidan dalolat beradi. O'zbekiston Respublikasi budjet kodeksi budjet tizimi budjetlari uchun budjet tasnifining har bir turining (guruh, bo'lim, modda) bazaviy va yagona pozitsiyasini belgilaydi. Natijada barcha budjetlar yagona sxema bo'yicha quriladi. Buning natijasida O'zbekiston Respublikasi budjet tizimining barcha darajalarida budjet ko'rsatkichlarining taqqoslanishi ta'minlanadi. Boshqacha qilib aytganda, budjet tasnifining ko'rsatkichlaridan foydalanib turli budjetlarga ma'lum manbalardan qancha mablag'lar kelib tushmoqda yoki qanday maqsadlarga qancha budjet mablag'lari sarflanayotganligini oson solishtirish mumkin.

Ikkinchidan, budjet tasnifi budjetni tuzish, tasdiqlash va ijro etishga, hamda budjet hisobotini tuzish va tasdiqlashga yordam beradi.

Rasm-2.3. Budjet tasnifiga qo‘yladigan talablar.

Budjet tasnifi muhim tashkiliy ahamiyatga ega. U:

- Davlat budjeti va mahalliy budjet ko‘rsatkichlarini taqqoslash uchun sharoit yaratadi;
- Budjetni shaffofligini ta’minlaydi;
- Budjetlarni ko‘rib chiqish va iqtisodiy tahlilni soddalashtiradi.
- Budjet ijrosi ustidan nazoratni, mablag‘larni o‘z vaqtida va to‘liq yig‘ilishini, ularni maqsadli ishlatilishini soddalashtiradi;
- Budjet tashkilotlari va muassasalarida daromadlar va xarajatlarning sintetik va analitik hisobini yuritish imkoniyatini beradi.

Budjet tasnifining yagona tizimi davlat boshqaruvining daromadlarni to‘planishi, hisobi va taqsimlanishi hamda xarajatlarni amalga oshirilishining har bir bosqichida moliyaviy operatsiyalarning hisobi yuritiladigan barcha darajalarida axborotlarning shaffofligi va mosligini ta’minlash uchun zarur hisoblanadi.

Budjet tasnifining asosiy maqsadi quyidagilar:

- 1)hokimiyat va boshqaruv organlari, moliyaviy nazorat organlarining budjetni samarali rejalashtirish, budjetlarni boshqarish, davlatni asosiy funksiyalarini bajarish uchun boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ma'lumotlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish;
- 2)budjetlarni shakllantirish, tasdiqlash, ijro etish, hamda ularni ijro etish to'g'risida hisobotlarni tuzish jarayonlari axborotlarining ochiqligi;
- 3)budjet hisobotida ham davlat moliyasi statistikasi munosabatlarida metodologik yagonalik, solishtiruvchanlik va taqqoslanuvchanlik.

Budjet tasnifi quyidagi asosiy vazifalarni bajarishga mo'ljallangan:

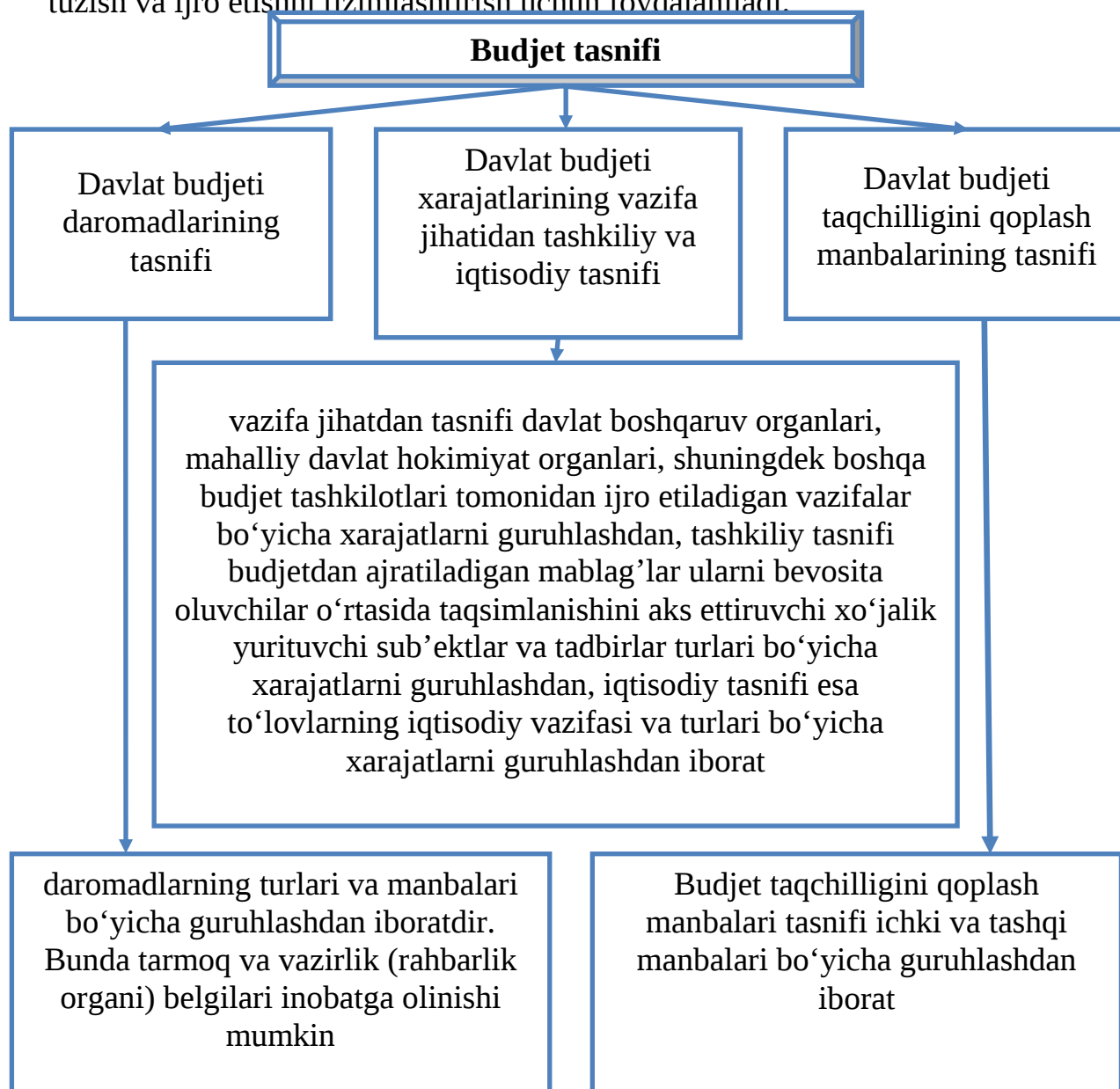
- 1)mamlakat budjet tizimining yagonaligi tamoyilini amalga oshirish uchun uslubiy asos yaratish;
- 2)budjet xujjatlashtirilishi shakllari yagonaligini ta'minlash;
- 3)tegishli budjetlarni ijro etishda tezkor (operativ) nazoratni amalga oshirish;
- 4)budjet tizimining barcha budjetlari ko'rsatkichlarining taqqoslanuvchanligini, konsolidatsiyalashgan budjet ko'rinishida jamlanma budjet axborotlarini olish imkoniyati;
- 5)budjet jarayonini amalga oshirishda davlat moliyaviy nazorati va audit instrumentlarni shakllantirish.

Guruhlashning aniqligi va ravshanligi budjet tasnifiga qo'yiladigan muhim shartlardan biri hisoblanadi.

Budjet tasnifining ahamiyati shundaki, budjet tasnifi elementlari bo'yicha guruhlangan ma'lumotlardan oqilona foydalanilish, budjet mablag'lari harakatining real tasvirini ko'rish hamda iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarga aktiv ta'sir ko'rsatish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Budjet kodeksining 18-moddasida budjet tasnifiga ta'rif berilgan. Unga ko'ra, Budjet tasnifi budjet tizimi budjetlarining daromadlari va xarajatlari, shuningdek Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalarini guruhlashdan iborat bo'lib, budjet tizimi budjetlarini shakllantirish,

tuzish va ijro etishni tizimlashtirish uchun foydalaniladi.

Rasm-2.4. Budjet tasnifi⁶.

Budjet tasnifi xalqaro tasnif tizimlariga muvofiq ishlab chiqiladi va O'zbekiston Respublikasi Moliyavazirligi tomonidan tasdiqlanadi.

Budjet tasnifi budjet boshqaruvining mustaxkam fundamental blokli tizimi bo'lib hisoblanadi, u budjet qanday tartibda tuziladi, qabul qilinadi va ijro qilinishini belgilaydi. Shu bilan birga budjet tasnifi budjetning oshkoralik va

⁶ "Budjet" (Tizimi, tuzilmasi, jarayoni) o'quv qo'llanma. T.S.Malikov, N.H.Haydarov. Toshkent. «IQTISOD-MOLIYA». 2008 yil.

*muvofigligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.*⁷

Budjetlashtirishda asosiy e'tibor xarajatlar ob'ektidan mablag'larni davlatning strategik maqsadlarini ijrosini amalga oshirish uchun mo'ljallangan davlatning dasturlarini amalga oshirishga ajratilishiga qaratiladi.

*Mablag'lar turli maqsadlar (natijalar) va davlat mablag'larini boshqaruvchi organlari xarajatlari uchun ajratiladi, shu bilan birga natijalarga erishishning iqtisodiy jixatdan foydaliroq va innovatsion usullarini izlashadi. Markaziy budjet boshqaruvi har bir tashkilotning dasturiy maqsadlariga erishish uchun qaratilgan.*⁸

O'zbekiston Respublikasi Budjet Kodeksining 18-moddasida budjet tasnifi tushunchasiga quyidagicha ta'rif berilgan:

Budjet tasnifi budjet tizimi budjetlarining daromadlari va xarajatlari, shuningdek Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalarini guruhlashdan iborat bo'lib, budjet tizimi budjetlarini shakllantirish, tuzish va ijro etishni tizimlashtirish uchun foydalaniladi. Budjet tasnifi xalqaro tasnif tizimlariga muvofiq ishlab chiqiladi va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlanadi.

Budjet tasnifi:

- davlat budjetini tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish hamda ijro etish maqsadida budjet ma'lumotlarini bir tizimga solish uchun foydalaniladi;
- mamlakat budjet ma'lumotlarini xalqaro tasnif tizimlarining aynan shunday ma'lumotlari bilan qiyoslash imkonini beradi.

Soliq bazalarining kengayishi, soliq tizimiga o'zgartirishlar kiritilishi, yangi soliq turlarining joriy etilishi yoki amaldagi soliqlarning bekor qilinishi, shuningdek, davlat oldidagi vazifalarning o'zgarishi bilan budjet xarajatlari tarkibining o'zgarishi amaldagi budjet tasnifiga tegishli o'zgartirishlar kiritilishini taqozo etadi.

⁷“Budget Classification” Davina Jacobs, Jean-Luc Héris, and Dominique Bouley. December 2009. International Monetary Fund Fiscal Affairs Department Washington, DC. USA

⁸Budgeting and budgetary institutions. Anwar Shah. 2007. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank 1818 H Street, NW Washington, DC. ISBN 0-8213-6939-3

Shu sababli budget amaliyoti taraqqiyotining ma'lum bosqichlariga kelib, mavjud budget tasnifnomasiga o'zgartishlar kiritib turiladi. Budget tasnifi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi. Budget ko'rsatkichlarining milliy tasniflash tizimini ishlab chiqishda xalqaro tasniflash tamoyillariga rioya qilinishi kerak.

3. Budget tasnifining turlari va asosiy tamoyillari.

Davlat budjeti ijrosida qatnashuvchi hamma organlarda davlat budjetining daromadlari va xarajatlarini hisobga olish asosida budget tasnifi yotadi. Budget tasnifi Davlat budjetini tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish hamda ijro etish maqsadida budget ma'lumotlarini tizimga solish uchun foydalanish va u budget ma'lumotlari xalqaro tasnif tizimlarining aynan shunday ma'lumotlari bilan qiyoslanishini ta'minlash maqsadida Davlat budjeti tuzilmasiga kiruvchi budjetlar daromadlari va xarajatlarini, shuningdek ularning taqchilligini moliyalashtirish manbalarini guruhlash hisoblanadi. Budget tasnifi hamma budjetlarni yagona davlat budjetiga jamlash imkoniyatini yaratadigan asosiy tashkiliy funksiyani amalga oshirishuvchi hujjat bo'libgina qolmasdan, u katta iqtisodiy ahamiyatga ham egadir. Tasnifda Davlat budjeti daromadlari va xarajatlari bir xil alomatlari bo'yicha guruhlashtiriladi va uning bo'linmalari deb yuritiladi. Bo'limlar, paragraflar, boblar va moddalar budget tasnifi bo'linmalari deb hisoblanadi.

Budget tasnifining asosida shunday ko'rsatkichlarni guruhlash yotibdiki, u turli darajadagi ijtimoiy-iqtisodiy daromadlarni shakllantirish va xarajatlarni amalga oshirish hamda ularni tarkibi va tuzilishi to'g'risida tasavvur hosil qiladi. O'zbekiston Respublikasi Budget kodeksining 19-moddasida keltirilishicha, Budget tasnifining quyidagi turlari amal qiladi:

Budget tasnifi:

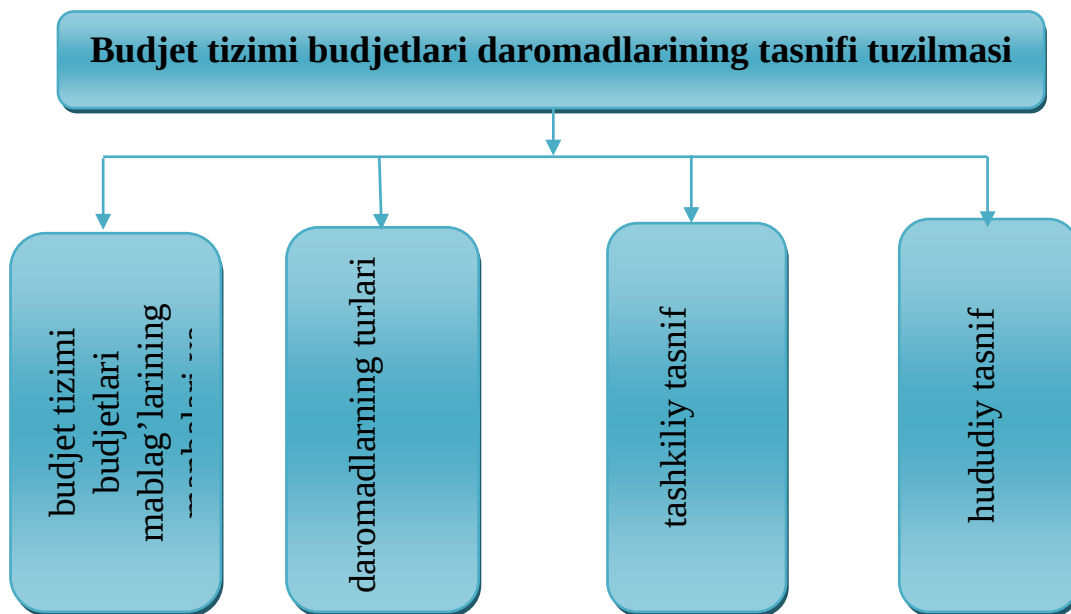
- budget tizimi budjetlari daromadlarining tasnifini;
- budget tizimi budjetlari xarajatlarining tasnifini;

- Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalari tasnifini o‘z ichiga oladi.

O‘zbekiston Respublikasi Budget kodeksining 21-moddasida Budget tizimi budjetlari daromadlarining tasnifiga quyidagicha ta’rif berilgan.

Budget tizimi budjetlari daromadlarining tasnifi daromadlarni ularning turlari va manbalari bo‘yicha kodlashdan iborat bo‘ladi.

Budget tizimi budjetlari daromadlarining tasnifi tuzilmasi quyidagilardan iborat (rasm-3):

Rasm-2.6. Budget tizimi budjetlari daromadlarining tasnifi tuzilmasi.⁹

Xalqaro valyuta jamg‘armasining doirasida daromadlar quyidagi toifalarga ko‘ra tasniflanadi:

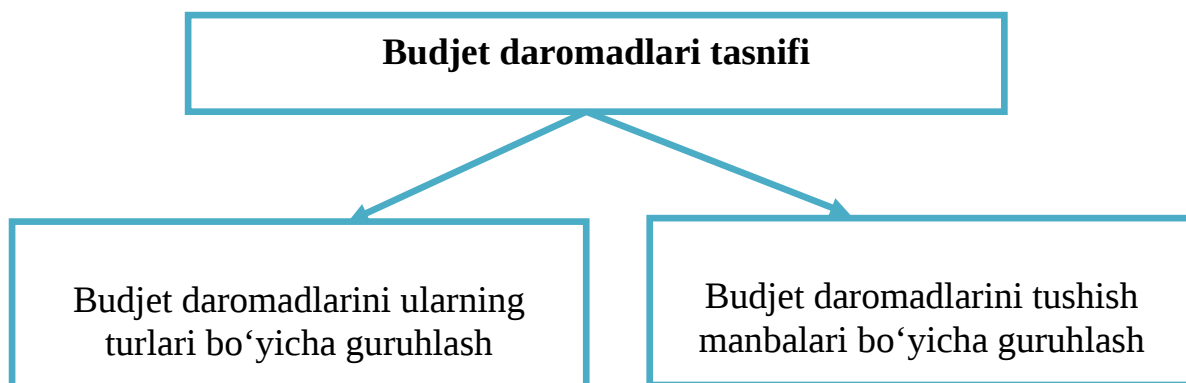
(1) soliqlar, (2) ijtimoiy ajratmalar, (3) grantlar va (4) boshqa daromadlar. Soliqlar uchun tasnif soliq undiriladigan asosiy bazaga ko‘ra belgilanadi (masalan daromadlar, xarajatlar, mulk aktivlari, omonatlar va boshqalar).¹⁰

Budget tizimi budjetlari mablag‘larining manbalari va darajalari tasnifi kelib tushayotgan daromadlarning tegishli mablag‘lar manbalariga va ushbu budjetlar darajalariga mansubligini aniqlash uchun qo‘llaniladi.

⁹ Budget tasnifini qo‘llash bo‘yicha yo‘riqnomani tasdiqlash haqida yo‘riqnomasi O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2010 yil 11 oktyabrda ro‘yxatdan o‘tkazildi, ro‘yxat raqami 2146.

¹⁰“Budget Classification” Davina Jacobs, Jean-Luc Hélys, and Dominique Bouley. December 2009. International Monetary Fund Fiscal Affairs Department Washington, DC. USA

Davlat budjeti daromadlarining tasnifi qonun hujjatlariga muvofiq ularni turlari va manbalari bo'yicha guruhlashdan iborat (*Rasm-2.5*).

Rasm-2.5. Budjet daromadlari tasnifi.

Daromadlarning turi bo'lim, paragraf va daromad tipidan iboratdir.

Daromadlar bo'limi daromadlarni ularni olish manbalari bo'yicha kodlashdan iborat bo'ladi.

Daromadlar paragrafi soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni, shuningdek soliq bo'lmagan to'lovlarni ularni undirish bazasi bo'yicha kodlashdan iborat bo'ladi. Daromad tipi budjet tizimi budjetlari daromadining aniq turidan iborat bo'ladi.

Tashkiliy tasnif kelib tushayotgan daromadlarning ana shu daromadlarni ma'muriy jihatdan idora qiluvchi tegishli organga mansubligini identifikatsiyalash maqsadida qo'llaniladi.

Hududiy tasnif kelib tushayotgan daromadlarning ushbu daromadlar shakllantirilayotgan yoxud o'tkazib berilayotgan tegishli ma'muriy-hududiy birlikka mansubligini identifikatsiyalash maqsadida qo'llaniladi. Mazkur tasnifda budjet daromadlari turlari budjet tasnifnomasining tegishli bo'limlarida, bu daromadlarning tushish manbalari esa tegishli paragraflarda aks ettiriladi.

Masalan, amaldagi daromadlar tasnifiga muvofiq, yuridik shaxslardan olinadigan daromad (foyda) solig'i tasnifnomaning 1-bo'limida, bu soliqning tushish manbalari esa 1-bo'limning paragraflarida hisobga olinadi. Boshqa bir misol: suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq daromadlar tasnifnomasining 13-bo'limida, bu bo'limning tegishli paragraflarida esa mazkur to'lovni to'lovchi yuridik shaxslar, ya'ni soliq manbalari aniqlashtiriladi.

Xarajatlarning vazifa jihatidan tasnifi davlat funksiyalarini bajarish uchun mablag‘lar yo‘nalishini aks ettiruvchi xarajatlarni guruhlashdir.

Xarajatlarning tashkiliy tasnifi budjet tizimi budjetlarining mablag‘larini taqsimlovchilar bo‘yicha kodlashdan iborat bo‘ladi.

Xarajatlarning iqtisodiy tasnifi xarajatlarni iqtisodiy yo‘nalishiga ko‘ra kodlashdan iborat bo‘ladi.

Hududiy tasnif budjet tashkilotlarining va budjet mablag‘lari oluvchilarning tegishli ma‘muriy-hududiy birlikka mansubligini aniqlash maqsadida qo‘llaniladi. Misol uchun quyidagi jadvalda Andijon viloyati misolida hududiy tasnifni ko‘rishimiz mumkin.

Hududiy tasnif (Andijon viloyati misolida)

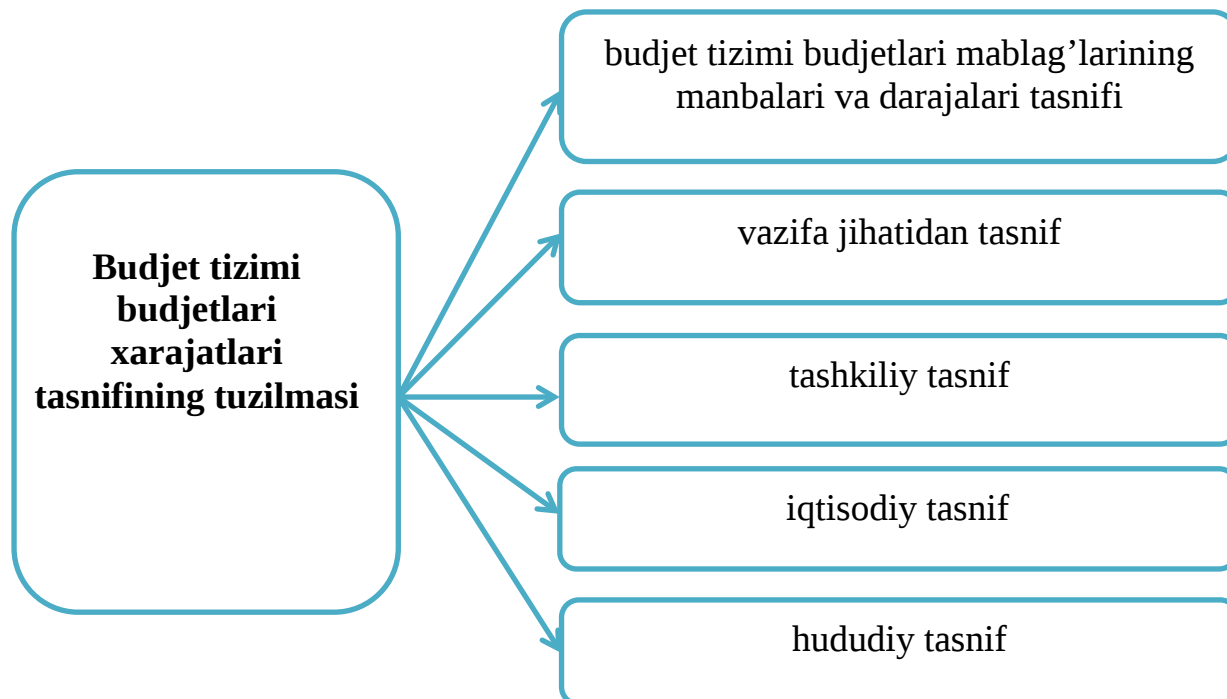
Kod		Nomi
Hudud	Tuman/shahar	
03	000	Andijon viloyati
03	200	Tumanlar
03	202	Oltinko‘l tumani
03	203	Andijon tumani
03	206	Baliqchi tumani
03	209	Bo‘z tumani
03	210	Buloqboshi tumani
03	211	Jalolquduq tumani
03	214	Izbosgan tumani
03	217	Ulug‘nor tumani
03	220	Qo‘rg‘ontepa tumani
03	224	Asaka tumani
03	227	Marhamat tumani
03	230	Shahrixon tumani
03	232	Paxtaobod tumani
03	236	Xo‘jaobod tumani

2.1-Jadval. Andijon viloyati misolida hududiy tasnif kodlari¹¹.

O‘zbekiston Respublikasi Budjet kodeksining 22-moddasida budjet tizimi budjetlari xarajatlarining tasnifiga tarif berilgan. Unga ko‘ra budjet tizimi budjetlari xarajatlarining tasnifi budjet tizimi budjetlari xarajatlarini kodlashdan iborat bo‘ladi va ularning yo‘nalishini aks ettiradi. Budjet tizimi budjetlari xarajatlari tasnifining

¹¹ Budjet tasnifini qo‘llash bo‘yicha yo‘riqnomani tasdiqlash haqida yo‘riqnomasi O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2010 yil 11 oktyabrda ro‘yxatdan o‘tkazildi, ro‘yxat raqami 2146.

tuzilmasini quyidagi rasmda ko‘rishimiz mumkin (*Rasm-3*):

Rasm-2.6. Budjet tizimi budjetlari xarajatlari tasnifining tuzilmasi.¹²

Budjet tizimi budjetlari mablag‘larining manbalari va darajalari tasnifi amalga oshirilayotgan xarajatlarning tegishli mablag‘lar manbalari va budjetlar darajalariga mansubligini aniqlash uchun qo‘llaniladi.

Davlat budjeti xarajatlari tasnifining quyidagi turlari mavjud:

1) Budjet xarajatlarining **vazifa jihatidan (funktional) tasnifi** (7-13 kodlar) barcha budjet darajalari xarajatlari guruhlanishini o‘zida ifodalaydi hamda davlat boshqaruvi va mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish sektori birliklari asosiy funksiyalarini bajarishga, ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni hal qilishga budjet va budjetdan tashqari mablag‘larni yo‘naltirishini aks ettiradi.

2) Budjet xarajatlarining **tashkiliy tasnifi** budjetdan ajratiladigan mablag‘larning ularni bevosita oluvchilar o‘rtasida taqsimlanishini aks ettiruvchi xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar va tadbirlar turlari bo‘yicha xarajatlarni guruhlashdan iborat bo‘ladi. Bu tasnif budjet mablag‘larining vazirliklar, mahkamalar, davlat tashkilotlari va idoralari bo‘yicha taqsimlanishini tahlil

qilish imkonini beradi. Har bir mahkama bo'yicha qilingan xarajatlar ularga berilgan shifrlarga muvofiq aniqlashtiriladi.

3) Budget xarajatlarining **iqtisodiy tasnifi** to'lovlarning iqtisodiy vazifasi va turlari bo'yicha xarajatlarni guruhlashdan iborat bo'ladi. Bunda xarajatlar ularning aniq turlari, ya'ni xarajat guruhlari va moddalari bo'yicha guruhlangan bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2010 yil 11 oktyabrda 2146 raqami bilan ro'yxatdan o'tkazilgan O'zbekiston Respublikasi budget tasnifini qo'llash bo'yicha yo'riqnomani tasdiqlash to'g'risidagi yo'riqnomaga asosan, budgetdan amalga oshiriladigan joriy xarajatlar quyidagi xarajat guruhlari bo'yicha moliyalashtiriladi:

I-guruh – Ish haqi va unga tenglashtirilgan to'lovlar (bolali onalarga nafaqalar, stipendiyalar va boshqalar);

II-guruh – Ish beruvchilarning ajratmalari (Ish haqiga ustamalar);

III-guruh – Kapital qo'yilmalar (Davlat investitsion Dasturlariga kirgan manzilli loyihalar bo'yicha);

IV-guruh – Boshqa xarajatlar

IV guruh “Boshqa xarajatlar” tarkibiga tegishli xarajat turlari va ularga mos xarajat kodlari kiradi:

Ma'lumki, budget mablag'lari oluvchi tashkilot va muassasalarning ehtiyojlari ajratilgan limitlar va me'yorlar doirasida ma'lum darajada budget mablag'lari hisobidan qondiriladi. Amalda ular xarajatlarining mingdan ziyod turlari mavjud bo'lib, Moliya vazirligi tomonidan iqtisodiy tasnifnomani qo'llashga doir ko'rsatmalar ishlab chiqiladi. Unda alohida olingan har bir xarajat turining tasnifnomaning qaysi bo'lim, bob yoki paragrafda aks ettirilishi aniqlashtirib berilgan.

Xorijiy tajribada xarajatlar odatda ma'muriy, iqtisodiy va funksional tasnifga ko'ra qayd qilinadi. Xarbiroperatsiyaning budget kodi ushbu operatsiya bilan bog'liq barcha kerakli ma'lumotlarni taqdim qilishi kerak. Masalan xarajatlar sinfining uchta asosiy tasnifi, sakkizta tasnifosti sinflari (nomi, bo'limi va boshqalar), shu bilan birga o'n uchta belgilari mavjud. Bir

*mamlakatdagi bu tasnifosti sinflariga tayinlangan nomlar boshqa bir mamlakatda farq qilishi mumkin.*¹³

Budjet amaliyotida yuqorida keltirilgan tasniflardan birgalikda, ya'ni **aralash tasniflardan** foydalaniladi. Xususan, respublika va mahalliy budjetlarni tuzish, ijro etish, ijrosi yuzasidan hisobotlarni to'plash va nazorat qilishda funksional va iqtisodiy tasnifdan aralash tarzda shaxmat usulida foydalaniladi. Masalan, mahalliy budjetdan funksional tasnif bo'yicha xalq ta'limiga ajratilgan mablag'larning iqtisodiy tasnif bo'yicha ish haqi, kommunal xizmatlar, joriy remont kabilarga ishlatilish darajasi tahlil qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi Budjet kodeksining 24-moddasida Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalari tasnifi keltirib o'tilgan.

Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalari tasnifi ularni ichki va tashqi manbalar bo'yicha guruhlashdan iborat bo'ladi.

Davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirish manbalari tasnifi taqchillikni moliyalashtirishning ichki va tashqi manbalari bo'yicha guruhlashdan iboratdir. Davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirish manbalari tasnifi quyidagilardan tashkil topadi:

- ***bo'lim;***
- ***paragraf.***

Bo'lim – davlat budjeti taqchilligini uni moliyalashtirish manbalari bo'yicha guruhlanishidan iborat.

Paragraf -davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirish turlari bo'yicha guruhlardan iborat.

Budjet tasnifining asosiy tamoyillari

O'zbekiston Respublikasi Budjet kodeksining 20-moddasida Budjet tasnifining asosiy tamoyillari ko'rsatib o'tilgan. Unga ko'ra, budjet tasnifining asosiy tamoyillari to'liqlik, yagonalik va o'zaro muvofiqlikdan iboratdir.

Budjet tasnifining to'liqlik tamoyili budjet jarayonining barcha

¹³“Budget Classification” Davina Jacobs, Jean-Luc Hélys, and Dominique Bouley. December 2009. International Monetary Fund Fiscal Affairs Department Washington, DC.USA

ishtirokchilari qamrab olinishini nazarda tutadi.

Budjet tasnifining yagonalik tamoyili budjet jarayonining barcha ishtirokchilari tomonidan yagona budjet tasnifi qo'llanilishini anglatadi.

Budjet tasnifining o'zaro muvofiqligi tamoyili budjet tasnifining kodlari bir vaqtning o'zida budjet jarayonining turli xil operatsiyalarini hisobga olish uchun qo'llanilmasligini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasi budjet kodeksida qayd etilgan "budjet tasnifi tizimi, hisob-budjet hujjatlari va budjet jarayoni tuzilishining yagonaligi" tamoyiliga muvofiq, barcha darajadagi budjetlarni shakllantirish va ijro etishda yagona budjet tasnifi qo'llaniladi. Barcha darajadagi budjetlarning daromadlari va xarajatlari tasniflash ob'ektlariga tegishli raqam(kod)lar berish bilan guruhlanadi hamda tasnif ko'rsatkichlari doirasida shakllantiriladi va ijro etiladi.

4. Budjet tasnifi qo'llanilishining xorij tajribalari.

Rossiya Federatsiyasi budjet tizimida budjet tasnifi qo'llanilishi O'zbekiston Respublikasi budjet tizimida qo'llaniladigan budjet tasnifidan farq qiladi. Rossiya Federatsiyasi budjet tasnifi- barcha darajalardagi budjetlarining daromadlari va xarajatlari, shuningdek Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalarini guruhlashdan iborat. Uning yordamida budjet daromadlarini shakllantirish va xarajatlarni amalga oshirish to'g'risidagi ma'lumotlarni tizimlash imkoniyati yaratiladi.

"Budjet tasnifi to'g'risida"gi Rossiya Federatsiyasi federal qonuni 7 iyun 1996 yil Davlat dumasidan qabul qilingan. Hozirgi vaqtda bu qonun 05.08.2000 yildagi № FQ-115-sonli federal qonun bilan kiritilgan qo'shimchalar va o'zgartirishlar bilan amalda foydalanilmoqda.

Rossiya Federatsiyasi budjet tasnifi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. budjetlar daromadlari tasnifi;
2. budjetlar xarajatlari tasnifi;
3. budjetlar taqchilligini qoplash manbaalari tasnifi

4. bavlrat boshqaruv sektori operatsiyalari tasnifi.

Bundan tashqari boshqa budjet tasnifi ko‘zda tutilgan:

– budjetlar taqchilligini qoplashning ichki manbaalari;

– federal budjet taqchilligini qoplashning tashqi manbaalari;

– Rossiya Federatsiyasi, Rossiya Federatsiyasi sub’ekllari, munitsipial tashkilotlari ichki qarzlari turlari;

– Rossiya Federatsiyasining davlat tashqi qarzlari turlari.

Daromadlar tasnifi quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Guruhlar kodi	Guruhlar nomi
1000000	Soliqli daromadlar
2000000	Soliqsiz daromadlar
3000000	Beg‘araz o‘tkazmalar
4000000	Budjet maqsadli jamg‘armalari daromadlari

Budjet xarajatlari tasnifi:

Xarajatlar tasnifi bir nechta belgilar bo‘yicha amalga oshiriladi:

➤ Funktsional tasnif davlatning asosiy funksiyalarini (boshqaruv, mudofaa va boshqalar) bajarishini aks ettiradi. (Bo‘lim→ Tarkibiy bo‘lim→ Maqsadli moddalar→ Xarajatlar turlari).

➤ Budjet xarajatlarining idoraviy tasnifi budjet mablag‘lari oluvchilar va yuridik shaxslarning guruhlanishini (Budjet mablag‘lari bosh taqsimlovchilari) aks ettiradi

➤ Iqtisodiy tasnif davlat xarajatlarini joriy va kapital xarajatlarga ajratish, shuningdek ish haqi, va tovar (ish, xizmatlar) sotib olish xarajatlariga ajratishni ko‘rsatadi.

Nazorat uchun savollar:

1. Budjet nima degani?
2. Iqtisodiy kategoriya sifatida budjetning asosiy funksiyalari nimalardan iborat?
3. Davlat budjetining ijtimoiy - iqtisodiy mazmuni nimalar bilan belgilanadi?
4. Budjet tasnifi deb nimaga aytiladi?
5. Budjet daromadlari va xarajatlarini tasniflashdan maqsad nima?
6. Budjet tasnifining asosida nimalar yotadi?
7. Budjet tasnifining ahamiyati nimalardan iborat?
8. O'zbekiston Respublikasi budjet tasnifi qanday tasniflarni o'z ichiga oladi?
9. Hozirgi paytda budjet tasnifi o'z ichiga nimalarni oladi?
10. Davlat budjeti daromadlarining tasnifi nimalardan iborat?
11. Davlat budjeti xarajatlarining vazifa, tashkiliy va iqtisodiy jihatdan tasnifi nimalardan iborat?
12. Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalari klas-sifikatsiyasi qanday guruhlardan tashkil topadi?
13. Budjet tasnifi kim tomonidan ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi?

Test savollari:

1. Budjet tasnifi nima?

- a) Budjet tizimining barcha darajalaridagi budjetlari daromadlari va xarajatlarini, shuningdek, ushbu budjetlarning taqchilliklarini qoplash manbalarini guruhlash.
- b) Budjet tizimining barcha darajalaridagi budjetlari daromadlari va xarajatlarini guruhlashdan iborat.
- c) Budjet tizimining barcha darajalaridagi budjetlari daromadlarini guruhlashdan iborat.
- d) Budjet tizimining barcha darajalaridagi budjetlari xarajatlarini guruhlashdan iborat.

2. Budjet tasnifining asosiy tamoyillari qaysi variantda to'g'ri ko'rsatilgan?

- a) to'liqlik
- b) yagonalik
- c) o'zaro muvofiqlik
- d) barcha javoblar to'g'ri

3. O'zbekiston Respublikasi Budjet tizimi budjetlari daromadlarining tasnifi Budjet kodeksining qaysi moddasida keltirilgan?

- a) 21-moddasida
- b) 22-moddasida
- c) 18-moddasida
- d) 20-moddasida

4. Budjet xarajatlarining vazifa jihatidan (funktional) tasnifi qanday kodlardan foydalaniladi?

- a) (7-13 kodlar)
- b) (1-7 kodlar)
- c) (13-15 kodlar)
- d) (18-21 kodlar)

5. Budjet kodeksining nechanchi moddasida Budjet tasnifiga ta'rif berilgan?

- a) 17-moddasida
- b) 18-moddasida
- c) 19-moddasida
- d) 20-moddasida

6. 21 ta raqamadan iborat daromadlar tasnifi tuzilmasida daromad turini kursatadigan qism nechta raqamdan iborat bo'ladi?

- a) 5
- b) 6
- c) 7
- d) 8

7. Xarajatlar tasnifi tuzilmasida vzifa jihatdan tasnifi kursatadigan qism nechta raqamdan iborat bo‘ladi?

- A.5
- B.6
- C.7
- D.8

8. Budjet tasnifi kim tomonidan tasdiqlanadi?

- a) Moliya vazirligi
- b) Oliy Majlis
- c) Prezident
- d) Vazirlar Mahkamasi

9. Budjet tasnifining tarkinbi qaysi me'yoriy xujjat belgilab beradi?

- a) O‘zbekiston Respublikasi budjet kodeksi
- b) 2010 yil 11 oktyabrda 2146-raqami bilan ro‘yxatga olingan

O‘zbekiston Respublikasi budjet tasnifini qo‘llash bo‘yicha Yo‘riqnomasi

- c) Budjet tizimi to‘g‘risidagi Qonun
- d) Vazirlar mahkamasi qarorlari

3-Mavzu. O‘zbekiston Respublikasida budget tasnifi amal qilishining huquqiy asoslari

Reja:

1. O‘zbekiston Respublikasida budget tasnifi amal qilishining huquqiy asoslari
2. O‘zbekiston Respublikasida budget tasnifi amal qilishining huquqiy asoslarini takomillashtirish.
3. Xorij davlatlarida Budget tasnifi amal qilishining huquqiy asoslari.

Tayanch so‘z va iboralar

- budget tasnifi
- budget tasnifining zarurligi
- budget tasnifining ahamiyati
- budget daromadlari tasnifi
- daromad turlari tasnifi
- daromadlarning manbalar bo‘yicha tasnifi
- budget xarajatlari tasnifi
- xarajatlarning tashkiliy tasnifi
- xarajatlarning funksional tasnifi
- xarajatlarning iqtisodiy tasnifi
- xarajatlarning hududiy tasnifi
- budget taqchilligini moliyalashtirish manbalari tasnifi
- budget tasnifining takomillashuvi

1. O‘zbekiston Respublikasida budget tasnifi amal qilishining huquqiy asoslari.

Budget amaliyotida yuz berayotgan o‘zgarishlar – budget ijrosining g‘aznachilik tizimiga o‘tilishi, yagona budget va hisob tizimining ishlab chiqilishi yangi budget tasnifini ishlab chiqish va kiritishni taqozo etdi.

O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2010 yil 20 avgustdagi 65-sonli buyrug‘i bilan (2010 yil 11 oktyabrda 2146-raqami bilan ro‘yxatga olingan) O‘zbekiston Respublikasi budget tasnifini qo‘llash bo‘yicha Yo‘riqnomasi tasdiqlandi. Ushbu hujjat milliy budget tasnifini davlat moliyasi tasnifining xalqaro standartlari bilan uyg‘unlashtirish maqsadida ishlab chiqilgan bo‘lib, 2011 yilning 1 yanvaridan amalga kiritildi.

Ma’lumki, budget tasnifi Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg‘armalari budjetlaridan mablag‘ oluvchi tashkilotlarga qo‘llaniladi hamda Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg‘armalari budjetlarini tuzish, ko‘rib chiqish, qabul qilish

va ijro qilish, shuningdek, Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalari budjetlari ijrosi to'g'risidagi hisobotlarni tayyorlash maqsadida foydalaniladi.

Ushbu hujjatning afzalliklari va muhim jihatlarini quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha ochib berish mumkin:

- milliy budjet tasnifini davlat moliyasi tasnifining xalqaro standartlari bilan uyg'unlashtirilishi;

- budjet tasnifining davlat budjeti g'azna ijrosi buxgalteriya hisobining yagona hisobvaraqlar rejasi bilan uyg'unlashtirilishi natijasida davlat budjeti ijrosi bilan bog'liq ma'lumotlarni takomillashtirilishi (tizimlashtirilishi);

- budjet jarayonining barcha ishtirokchilarini (davlat budjeti, budjetdan mablag' oluvchilar, davlat maqsadli va boshqa jamg'armalarni) to'liq qamrab olinishi natijasida budjet tasnifida davlat budjeti ijrosining yanada to'liqroq aks ettirish imkonining vujudga kelishi va hokazo.

Budjet tasnifi O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti, davlat maqsadli jamg'armalari tuzilmasiga kiruvchi budjetlar daromadlari va xarajatlarini, shuningdek, uning taqchilligini moliyalashtirish manbalari guruhlanishi bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Davlat budjeti daromadlarining tasnifi;

- Davlat budjeti xarajatlarining vazifa jihatidan, tashkiliy va iqtisodiy tasnifi;

- Davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirish manbalari tasnifi.

Budjet tasnifi davlat budjetini tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish hamda ijro etish maqsadida budjet ma'lumotlarini tizimga solish uchun foydalaniladi va u budjet ma'lumotlari xalqaro tasnif tizimlarining aynan shunday ma'lumotlari bilan qiyoslanishini ta'minlaydi.

Mazkur hujjatga muvofiq budjet tasnifini tuzishning asosiy tamoyillari, deb quyidagilar e'tirof etilgan:

- to'liqlilik – budjet tasnifi budjet jarayonining barcha ishtirokchilarini qamrab olishi shart;

- yagonalik – budjet tasnifi budjet jarayonining barcha ishtirokchilari uchun yagona bo‘lishi shart;

- o‘zaro muvofiqlik – budjet tasnifining kodlari bir vaqtning o‘zida budjet jarayonining har xil operatsiyalarini aks ettirish uchun qo‘llanilmasligi kerak, ya’ni budjet tasnifining har bir kodi o‘ziga xos bo‘lishi shart.

O‘zbekiston Respublikasida budjet tasnifi amal qilishining huquqiy asoslari bo‘lib O‘zbekiston Respublikasi Budjet Kodeksi, O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2010 yil 20 avgustdagi 65-sonli buyrug‘i bilan (2010 yil 11 oktyabrda 2146-raqami bilan ro‘yxatga olingan) O‘zbekiston Respublikasi budjet tasnifini qo‘llash bo‘yicha Yo‘riqnoma va hukumatimizning boshqa me‘yoriy xujjatlari hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida budjet tasnifining qonuniy asoslaridan biri bo‘lib hisoblanadigan Budjet kodeksining 3-bobida, budjet tasnifining asosiy tamoyillari va uning tuzilishi keltirilgan. Budjet kodeksiga muvofiq budjet tasnifi budjet tizimining yagonaligi va barcha darajadagi budjetlar shaffofligini saqlashga yordam beradi. Budjet tasnifi kodlarining tuzilishi, tayinlash tamoyili, shuningdek budjet tasnifining tarkibiy qismlari kodlari o‘zbekiston Respublikasi budjet tizimi budjetlari uchun yagona hisoblanadi.

2. O‘zbekiston Respublikasida budjet tasnifi amal qilishining huquqiy asoslarini takomillashtirish

1999 yilga qadar mamlakatimiz budjet amaliyotida asosan sobiq Ittifoqda qo‘llanilgan tasnifdan foydalanib kelindi. Mazkur tasnif budjet daromadlari va xarajatlarining bo‘limlar, boblar va moddalarga bo‘linib, umumlashgan funksional va iqtisodiy tasnif belgilariga ega edi. Bu tasnifning batafsil bayoni xalqaro standartlarga muvofiq hisobotlar taqdim etish yoki milliy hisoblar tizimiga mos kelishi jihatidan talabga javob bermas edi. Yangi tasnifni amalga kiritish bilan bu kamchilikka barham berildi va yangi tasnif 2000 yil budjetini ishlab chiqish va ijro etishda ilk bor qo‘llanildi. Yangi tasnif budjet daromadlari va xarajatlari ijrosini tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirdi.

Davlat budjetining amaldagi Daromadlar va xarajatlar tasnifiga u qabul qilingan vaqtdan (1993 yil) buyon 230 dan ortiq o'zgartirishlar va qo'shimchalar kiritildi.

Masalan, Moliya vazirining buyrug'iga binoan 2008 yilda davlat budjeti daromadlari va xarajatlarning yangi tasnifi tasdiqlandi, uni joriy etishni (xalqaro maslahatchilarning tavsiyalariga binoan tuzatishlar kiritilganidan so'ng) 2010 yil 1 yanvardan Toshkent shahrining Bektemir tumanida boshlab tajriba sifatida qo'llanilib ko'rildi. Yangi tasnifning muhim vazifalari: budjet mablag'larining shaffofligi va maqsadli ishlatilishini ta'minlash; budjetning daromadlar va xarajatlar ko'rsatkichlari tarkibi va tuzilishi davlat moliyasining xalqaro statistikasi standartlariga muvofiqligini ta'minlash.

O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti mablag'lar manbalari va budjet darajalari tasnifi Davlat budjetining g'azna ijrosiga o'tilishi munosabati bilan kiritilgan bo'lib, o'zi bilan mablag'lar manbalari (Davlat budjeti, Davlat maqsadli jamg'armalari mablag'lari, boshqa budjetdan tashqari Davlatning jamg'armalari, grantlar, kreditlar)ni O'zbekistonning ma'muriy-hududiy tuzilmalari darajalari bo'yicha guruhlanishini namoyon etadi va Davlat budjeti xarajatlarini ularni tashkil topish joy (hudud, tuman, shahar)lariga daxl etishga imkon berdi.

Keyinchalik O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan yangi budjet tasnifini qo'llash bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2010 yil 20 avgustdagi 65-sonli buyrug'i bilan (2010 yil 11 oktyabrda 2146-raqami bilan ro'yxatga olingan) O'zbekiston Respublikasi budjet tasnifini qo'llash bo'yicha Yo'riqnoma tasdiqlandi.

Ushbu hujjatning afzalliklari va muhim jihatlarini quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha ochib berish mumkin:

– *milliy budjet tasnifini davlat moliyasi tasnifining xalqaro standartlari bilan uyg'unlashtirilishi;*

– *budjet tasnifining davlat budjeti g‘azna ijrosi buxgalteriya hisobining yagona hisob varaqlar rejasi bilan uyg‘unlashtirilishi natijasida davlat budjeti ijrosi bilan bog‘liq ma‘lumotlarni takomillashtirilishi (tizimlashtirilishi);*

– *budjet jarayonining barcha ishtirokchilarini (davlat budjeti, budjetdan mablag‘ oluvchilar, davlat maqsadli va boshqa jamg‘armalarni) to‘liq qamrab olinishi natijasida budjet tasnifida davlat budjeti ijrosining yanada to‘liqroq aks ettirish imkonining vujudga kelishi va hokazo*¹⁴.

Shuni alohida ta’kidlash zarurki, budjet qonunchiligini yanada rivojlantirish va takomillashtirish asosida budjet faoliyatini rivojlantirish davlat moliyasini boshqarish tizimini isloh qilishning asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ma’lumki, 2000 yil 14 dekabrda “Budjet tizimi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining qabul qilinganidan beri o‘tgan davr mobaynida budjet amaliyotida bir qator o‘zgarishlar sodir bo‘ldi, ular:

- davlat budjeti g‘azna ijrosining joriy etilishi;
- bir qator davlat maqsadli jamg‘armalari va boshqa nobudjet fondlarining tuzilishi va amal qilishi;
- budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari qo‘shimcha mablag‘larni jalb qilish manbalarining kengayishi va ular ustidan nazoratni yaxshilash zarurligi;
- budjet tasnifi, budjet hisobi va hisoboti tizimining takomillashuvi;
- yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksining qabul qilinishi va amalga kiritilishi va boshqa holatlar bilan bog‘liq bo‘lib, budjet qonunchiligini yanada takomillashtirish zarurligini taqozo etdi.

Natijada amaldagi “Budjet tizimi to‘g‘risida”gi hamda “Davlat budjetining g‘azna ijrosi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunlarida belgilangan normalar mukammal tarzda qayta ishlangan holda Budjet Kodeksida o‘z aksini topdi.

¹⁴ Public budgeting systems / Robert Lee, Ronald Johnson, and Philip Joyce.-9th ed. 2013.- 656 pages

Shunisi ahamiyatlilik, 2014–2015-yillar davomida kodeksning norma va qoidalari qanday bajarilayotgani ustidan monitoring o'tkazish, zarur bo'lsa, unga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish ko'zda tutildi. Yangi kodeksda budjet tasnifi va tuzilmasi Xalqaro Valyuta jamg'armasining 2011 yil 1 yanvardan kuchga kiritilgan xalqaro andozalariga asoslangan. I bo'limda budjet tasnifining tuzilmasi, tarkibi va qo'llanish tamoyillarini belgilab beradi.

Budjet tizimidagi islohotlar doirasida 2014 yildan boshlab O'zbekiston Respublikasida amalga kiritilayotgan yangi Budjet Kodeksi davlat moliyasini boshqarishning huquqiy asoslarini yanada mustahkamlash, budjet siyosatining ustuvorliklarini belgilab olish, budjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish va davlat xizmatlarini taqdim etish sifatini oshirishga qaratilgan. Ushbu Kodeks O'zbekiston Respublikasining budjet tizimi budjetlarini shakllantirish, tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish, tasdiqlash, ijro etish, davlat tomonidan mablag' jalb qilish va budjet to'g'risidagi qonun hujjatlari ijrosini nazorat qilish sohasidagi munosabatlarni tartibga soladi.

Budjet Kodeksi budjet jarayonini xalqaro amaliyot tajribalaridan kelib chiqqan holda tartibga solish, budjet amaliyotida mavjud bo'lgan ziddiyatlarni bartaraf etish, eskirgan tartib-qoidaalarni bekor qilish, budjet jarayonini tashkil etishdagi me'yorlar, nizomlar va budjet jarayoni ishtirokchilarining vakolatlarini tizimlashtirish maqsadida ishlab chiqildi. Budjet Kodeksining budjet tasnifi bilan bog'liq alohida qismi 3 bobning 18-moddasidan 24-moddasigacha tarif berilgan.

O'zbekiston Respublikasi Budjet Kodeksining 3-bob, Budjet tasnifi 18-moddasida Budjet tasnifi tushunchasiga tarif berilgan, 19-moddasida Budjet tasnifini, 20-moddasida budjet tasnifining asosiy tamoyillari keltirilgan.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2010 yil 20 avgustdagi 65-sonli buyrug'i bilan (2010 yil 11 oktyabrda 2146-raqami bilan ro'yxatga olingan) O'zbekiston Respublikasi budjet tasnifini qo'llash bo'yicha Yo'riqnoma tasdiqlandi. Ushbu hujjat milliy budjet tasnifini davlat moliyasi tasnifining xalqaro standartlari bilan uyg'unlashtirish maqsadida ishlab

chiqilgan bo'lib, 2011 yilning 1 yanvaridan amalga kiritildi.

Ma'lumki, budget tasnifi Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalari budgetlaridan mablag' oluvchi tashkilotlarga qo'llaniladi hamda Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalari budgetlarini tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish va ijro qilish, shuningdek, Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalari budgetlari ijrosi to'g'risidagi hisobotlarni tayyorlash maqsadida foydalaniladi.

Ushbu hujjatning afzalliklari va muhim jihatlarini quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha ochib berish mumkin:

- milliy budget tasnifini davlat moliyasi tasnifining xalqaro standartlari bilan uyg'unlashtirilishi;

- budget tasnifining davlat budjeti g'azna ijrosi buxgalteriya hisobining yagona hisobvaraqlar rejasi bilan uyg'unlashtirilishi natijasida davlat budjeti ijrosi bilan bog'liq ma'lumotlarni takomillashtirilishi (tizimlashtirilishi);

- budget jarayonining barcha ishtirokchilarini (davlatbudjeti, budgetdan mablag' oluvchilar, davlat maqsadli va boshqa jamg'armalarni) to'liq qamrab olinishi natijasida budget tasnifida davlat budjeti ijrosining yanada to'liqroq aks ettirish imkonining vujudga kelishi va hokazo.

Budget tasnifi O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti, davlat maqsadli jamg'armalari tuzilmasiga kiruvchi budgetlar daromadlari va xarajatlarini, shuningdek, uning taqchilligini moliyalashtirish manbalari guruhlanishi bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Davlat budjeti daromadlarining tasnifi;
- Davlat budjeti xarajatlarining vazifa jihatidan, tashkiliy va iqtisodiy tasnifi;
- - Davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirish manbalari tasnifi.

Budget tasnifi Davlat budjetini tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish hamda ijro etish maqsadida budget ma'lumotlarini tizimga solish uchun foydalaniladi va u budget ma'lumotlari xalqaro tasnif tizimlarining aynan shunday ma'lumotlari bilan qiyoslanishini ta'minlaydi.

Mazkur hujjatga muvofiq budget tasnifini tuzishning asosiy tamoyillari,

deb quyidagilar e'tirof etilgan:

- to'liqlilik – budget tasnifi budget jarayonining barcha ishtirokchilarini qamrab olishi shart;
- yagonalik – budget tasnifi budget jarayonining barcha ishtirokchilari uchun yagona bo'lishi shart;
- o'zaro muvofiqlik – budget tasnifining kodlari bir vaqtning o'zida budget jarayonining har xil operatsiyalarini aks ettirish uchun qo'llanilmasligi kerak, ya'ni budget tasnifining har bir kodi o'ziga xos bo'lishi shart.

Daromadlar tasnifi: asosiy o'zgarishlar Davlat budjeti daromadlarining tasnifi barcha darajadagi budgetlar daromadlari, davlat maqsadli jamg'armalari hamda budget tashkilotlarining budgetdan tashqari daromadlarining guruhlanishidan iborat.

Yigirma bir koddan iborat bo'lgan daromadlar tasnifi tuzilmasi (amaldagi daromadlar tasnifi to'rt koddan iborat edi) to'rt qismli ko'rinishga ega:

- mablag'lar manbasi va budgetlar darajasi tasnifi;
- daromadlar turi;
- tashkiliy tasnif;
- hududiy tasnif.

Ya'ni yangi budget tasnifi bo'yicha daromadlar tasnifining tuzilmasi quyidagi ko'rinishga ega bo'ldi:

Mablag'lar manbasi va budgetlar darajasi tasnifi				Daromadlar turi			Tashkiliy tasnif	Hududiy tasnif	
X	XXX	X	X	X	XXX	XXX	XXX	XX	XXX

Yangi budget tasnifi bo'yicha davlat budjetiga (davlat maqsadli va boshqa jamg'armalarni ham qo'shgan holda) kelib tushayotgan barcha daromadlar quyidagi bo'limlar bo'yicha guruhlashtirilgan bo'lib, ushbu ma'lumotlarni xalqaro tasnif tizimining ma'lumotlari bilan o'zaro solishtirish imkonini beradi, ya'ni:

- soliqlar;

- ijtimoiy ehtiyojlarga ajratmalar/badallar;
- grantlar;
- boshqa daromadlar;
- aktiv va majburiyatlarga tranzaksiyalar bo'yicha tushumlar.

O'z navbatida yuqorida ko'rsatilgan daromadlar turlari ham mazkur daromadlarni soliqqa tortish bazasi bo'yicha guruhlangan holda (paragraflar bo'yicha) aks ettiriladi. Jumladan, Soliqlar daromadlarni soliqqa tortish bazasi bo'yicha quyidagi asosiy paragraflardan tashkil topadi:

- daromad, foyda va kapital o'sishiga soliqlar;
- mol-mulkka solinadigan soliq;
- tovarlar va xizmatlarga soliqlar;
- xalqaro savdo va operatsiyalarga soliqlar;
- boshqa soliqlar.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, yangi budjet tasnifi bo'yicha daromadlarni tasniflash amaldagi daromadlar tasnifiga nisbatan tizimlashgan, to'liq va xalqaro talablarga mos ravishda ishlab chiqilgan.

Xarajatlar tasnifi davlat budjeti, davlat maqsadli va boshqa budjetdan tashqari jamg'armalar xarajatlari tasnifi barcha budjet darajalari xarajatlari guruhlanishini o'zida ifodalaydi hamda davlat boshqaruvi va mahalliy o'zini o'zi boshqarish sektori birliklari asosiy funksiyalarini bajarishiga, ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni hal qilishiga budjet mablag'larini yo'naltirilishini aks ettiradi hamda quyidagilardan tashkil topgan:

- mablag'lar manbasi va budjetlar darajasi tasnifi;
- xarajatlarning vazifa jihatidan tasnifi;
- tashkiliy tasnif;
- xarajatlarning iqtisodiy tasnifi;
- hududiy tasnif.

Xarajatlar tasnifi tuzilmasi quyidagi ko'rinishda aks ettiriladi:

Mablag'lar manbasi va	Xarajatlarning vazifa	Tashkiliy	Xarajatlarning	Hududiy
-----------------------	-----------------------	-----------	----------------	---------

budjetlar darajasi tasnifi				jihatdan tasnifi			tasnif	iqtisodiy tasnifi			tasnif	
X	Xxx	x	x	x	xxx	xxx	xxx	xx	xx	xxx	Xx	xxx

Endi yuqorida keltirilganlardan xarajatlarning vazifa jihatidan tasnifi va iqtisodiy tasnifga to‘xtalib o‘tsak.

Xarajatlarning vazifa jihatidan tasnifi barcha budjet darajalari xarajatlari guruhlanishini o‘zida ifodalaydi hamda davlat boshqaruvi va mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish sektori birliklari asosiy funksiyalarini bajarishiga, ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni hal qilishiga budjet va budjetdan tashqari mablag‘larni yo‘naltirilishini aks ettiradi. Xarajatlarning vazifa jihatidan tasnifi Jumladan, xarajatlarning vazifa jihatidan tasnifini quyidagicha asosiy bo‘limlarga bo‘lingan holda aks ettirishimiz mumkin:

Xarajat turlari	Kodlar		
Umumiy ahamiyatdagi davlat xizmatlari	7	010	000
Mudofaa	7	020	000
Jamoat tartibi va xavfsizlik	7	030	000
Iqtisodiy masalalar	7	040	000
Atrof muhitni muhofaza qilish	7	050	000
Uy joy va kommunal xizmatlari	7	060	000
Sog‘liqni saqlash	7	070	000
Dam olish, madaniyat, sport va din	7	080	000
Ta’lim	7	090	000
Ijtimoiy himoya	7	100	000

Mazkur hujjatda keltirilgan xarajatlarning vazifa jihatidan tasnifi amaldagi tasnifga nisbatan davlat boshqaruvi va mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish sektori birliklari asosiy funksiyalarini bajarishiga, ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni hal qilishiga budjet va budjetdan tashqari mablag‘larni yo‘naltirilishini yanada aniqroq aks ettiradi.

Bunga misol tariqasida davlat budjetidan ta'lim sohasiga amalga oshiriladigan xarajatlarni quyidagi solishtirish jadvali orqali amaldagi va yangi vazifa jihatidan tasnifni solishtirib ko'rishimiz mumkin:

Oldingi tasnif			Amaldagi tasnif			
Bo'lim	§	Nomi	Kodlar			Nomi
000	0	Jami xarajatlar	7	000	000	Jami xarajatlar
200	X	Umumiy ta'lim	7	090	000	ta'lim
	1	Maktabgacha yoshdagi bolalar muassasalari	7	091	000	Maktabgacha ta'lim
	2	Maktablar-bolalarni maktabgacha tarbiyalash muassasalari	7	091	100	Maktabgacha bolalar muassasalari
	3	Boshlang'ich, to'liqsiz o'rta va o'rta maktablar	7	091	200	Maktabgacha maktab-bolalar muassasalari
205	x	O'rta maxsus, oliy ta'lim va kadrlarning malakasini oshirish	7	096	400	Respublika maqsadli kitob jamg'armasi xarajatlari
			7	096	500	Maktab ta'lim jamg'armasi
202	x	Fan	7	097	000	Ta'lim sohasidagi ilmiy-tadqiqot tajriba konstruktiv ishlanmalar
	2	Ilmiy-texnikaviy dasturlarning ustuvor yo'nalishlari	7	098	100	Oliy va o'rta-maxsus ta'lim vazirligini saqlash xarajatlari
214	x	Davlat boshqaruv organlarini saqlash xarajatlari	7	098	200	O'rta maxsus kasb hunar ta'limi markazini saqlash xarajatlari
	4	Vazirliklar, davlat qo'mitalari, va boshqa organlarni saqlash xarajatlari	7	098	400	Xalq ta'limi vazirligini saqlash xarajatlari
240	x	Kapital qo'yilmalar va umumiy loyihalashtirish	7	098	800	Kapital qo'yilmalar va namunaviy loyihalashtirish

Ya'ni, yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, yangi budjet tasnifida ta'lim sohasi uchun davlat budjetidan (davlat maqsadli va boshqa jamg'armalar budjetidan amalga oshirilgan xarajatlarni ham qo'shgan holda) amalga oshirilgan barcha xarajatlar, u hoh ta'lim muassasalarini saqlash xarajatlari bo'lsin, yoki ta'lim sohasida amalga oshirilgan kapital qurilish xarajatlari bo'lsin, yohud ta'lim sohasidagi ilmiy-tadqiqot tajriba konstruktiv ishlanmalar bo'lsin ta'lim uchun amalga oshirilgan barcha xarajatlarni o'zida to'liq aks ettiradi. Amaldagi xarajatlarning vazifa jihatidan tasnifida esa, ushbu xarajatlar (masalan, ta'lim sohasida amalga oshirilgan kapital qurilish xarajatlari yoki ta'lim sohasidagi ilmiy-tadqiqot tajriba konstruktiv ishlanmalar) ta'lim sohasi xarajatlarida emas, balki boshqa yo'nalishdagi xarajatlar tarkibida aks ettirilgan. Iqtisodiy xarajatlar tasnifi.

Iqtisodiy xarajatlar tasnifi O'zbekiston Respublikasining barcha darajadagi budjetlari xarajatlarini xo'jalik belgilariga, ishlab chiqarish elementlariga ko'ra farqlashni nazarda tutadi, davlat boshqaruvida amalga oshirilayotgan xarajatlarning iqtisodiy mazmunidan kelib chiqib budjet xarajatlari yo'nalishlarini belgilab beradi. Davlat budjetining iqtisodiy xarajatlar tasnifining tuzilmasi quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

Toifa	Modda va kichik modda	Element
XX	XX	XXX

Iqtisodiy xarajatlar tasnifini ham quyidagi xarajatlarning iqtisodiy jihatidan asosiy yo'nalishlariga bo'lingan holda aks ettirishimiz mumkin:

40	00	000	Xarajatlar
41	00	000	Ishchilar mehnatiga xaq to'lash
41	10	000	Ish haqi
41	20	000	Ijtimoiy ehtiyojlar uchun badallar / ajratmalar
42	00	000	Mahsulot va xizmatlar bo'yicha xarajatlar
42	10	000	Xizmat safarlari xarajatlari
42	20	000	Kommunal xizmatlar
			...
43	00	000	Asosiy vositalar bo'yicha xarajatlar
44	00	000	Foizlar
45	00	000	Subsidiyalar
46	00	000	Grantlar
47	00	000	Ijtimoiy nafaqalar
48	00	000	Boshqa xarajatlar
49	00	000	Moliyaviy aktivlar va majburiyatlar bo'yicha xarajatlar

Iqtisodiy xarajatlar tasnifini ham amaldagi tasnif bilan misol tariqasida ish xaqi xarajat moddasi bo'yicha solishtirish orqali quyidagilarni ko'rishimiz

mumkin, jumladan:

Oldingi tasnif	Amaldagi tasnif
01 1 00 – Ish haqi – jami	41 10 000 – Ish haqi
01 1 10 – Ish haqi	41 11 000 – Pul shaklidagi ish haqi:
01 1 20 – Kommunal xizmatlar	41 11 100 – Asosiy ish haqi
bo'yicha kompensatsiya to'lovlari	41 11 200 – Ish haqiga ustamalar va qo'shimchalar
01 1 30 – Umumta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassalarining o'rnak ko'rsatgan xodimlarini rag'batlantirishning direktor jamg'armasi mablag'lari	41 11 210 – Umumta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassalarining o'rnak ko'rsatgan xodimlarini rag'batlantirishning direktor jamg'armasi mablag'lari
01 1 40 – Tibbiyot tashkilotlari xodimlariga ustamalar va qo'shimchalar	41 11 220 – Tibbiyot tashkilotlari xodimlariga ustamalar va qo'shimchalar
01 1 50 – Vaqtincha mehnatga qobiliyatsizlik nafaqasi	
01 1 60 - Homiladorlik va tug'ish bo'yicha nafaqa	

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, amaldagi xarajatlarning iqtisodiy tasnifi bo'yicha davlat budjetidan amalga oshiriladigan kommunal xizmatlar bo'yicha kompensatsiya to'lovlari, vaqtincha mehnatga qobiliyatsizlik nafaqasi hamda homiladorlik va tug'ish bo'yicha nafaqalar ish xaqi xarajat moddasi bo'yicha aks ettirilgan bo'lsa, endilikda ushbu xarajatlarning iqtisodiy mazmunidan kelib chiqqan holda ish xaqi xarajatlari tarkibida emas, balki xarajatlarning tegishli moddalarida (mahsulot va xizmatlar bo'yicha xarajatlarning va ijtimoiy nafaqalar) aks ettiriladi.

O'zbekiston Respublikasi budjet tizimi budjetlari ijrosini yanada takomillashtirish maqsadida 2017 yil 24 noyabrda O'zbekiston Respublikasi

Adliya vazirligi tomonidan ro'yxatga olingan 06.12.2017 yilgi № 2146-7 budjet tasnifini qo'llash bo'yicha yo'riqnomaga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining № 169 buyrug'i bilan o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi.

3. Xorij davlatlarida Budjet tasnifi amal qilishining huquqiy asoslari.

Rossiya Federatsiyasida Budjet tasnifini huquqiy tartibga solishni takomillashtirish ikki bosqichda amalga oshirildi:

2007 yilda:

I: Rossiya Federatsiyasi Budjet kodeksi, 15.08.1996 yildagi "Rossiya Federatsiyasi Budjet tasnifi to'g'risida"gi FQ № 115-sonli Federal qonun.

II: Rossiya Federatsiyasi Moliya vazirligining 08.12.2006 yildagi № 168n - sonli buyrug'i .

III: Moliya vazirligining alohida tegishli xatlari.

2008 yildan:

I: Rossiya Federatsiyasi Budjet kodeksi 26.04.2007 yildagi nashri, Federal qonun o'z kuchini yo'qotdi.

II: Rossiya Federatsiyasi Moliya vazirligining 24.08.2007 yildagi № 74n-sonli buyrug'i.

III: Rossiya federatsiyasi sub'ektlari va munitsipal tashkilotlarning me'yoriy-huquqiy xujatlari.

Me'yoriy-huquqiy tartibga solishning o'zgarishi quyidagilar bilan bog'liq:

- ✓ budjet tasnifini tartibga solishda Federal qonundan voz kechilgani;
- ✓ budjet tasnifining umumiy tuzilishini o'zgartirmagan holda, alohida qarorlarni detallashtirish va to'ldirishi mumkin bo'lgan hududiy va mahalliy hokimiyat organlarining vakolatlarini kengayishi.

Rossiya Federatsiyasi Budjet tasnifini isloh qilish quyidagilarni o'z ichiga

oladi:

- ✓ xarajatlarning funksional, idoraviy va iqtisodiy tasnifidan yagona xarajatlar tasnifiga o'tish;
- ✓ ikki yo'nalishdagi (ichki va tashqi) budjet taqchilligini qoplash manbalari tasnifini bekor qilish va yagona budjet taqchilligini qoplash manbalari tasnifini qo'llash;
- ✓ davlatvumunitsipialqarzlari turlarini qisqartirish yoki soddalashtirish;
- ✓ daromadlar, xarajatlar va budjet taqchilligini qoplash manbalarini guruhlarining yangi tasnifini, davlat boshqaruvi sektori operatsiyalari tasnifini joriy qilish.

Test savollari:

1. Budjet tasnifi nima?

- A. Budjet tizimiga kiruvchi budjetlarni ularning bo'ysunuviga ko'ra guruhlash
- B. Davlat budjeti daromadlari va xarajatlarni ularning turlari va manbalariga ko'ra guruhlash
- C. Davlat budjeti tuzilmasiga kiruvchi budjetlar daromadlari, xarajatlarni va taqchillikni moliyalashtirish manbalarini guruhlash
- D. Quyi budjetlarga beriladigan moliyaviy yordam turlarini guruhlash

2. Davlat budjeti xarajatlari tasnifini ko'rsating.

- A. Mablag'larning manbai va budjet darajasi, hududiy, vazifa jihatdan, iqtisodiy, tashkiliy
- B. Kommunal xarajatlar, ishlab chiqarish xarajatlari
- C. Ishlab chiqarish, noishlab chiqarish
- D. Vazifa jihatdan, iqtisodiy, tashkiliy

3. Yangi budjet tasnifi bilan qo'shimcha ravishda qanday budjet tasnifi turi kiritildi?

- A. Vazifa jihatidan tasnif, tashkiliy tasnif
- B. Tashkiliy tasnif, hududiy tasnif

C. Iqtisodiy tasnif, vazifa jihatidan tasnif

D. Hududiy tasnif, budjet darajasi va manbalarning manbai bo'yicha tasnif

4. Budjet tashkilotlari xarajatlarining iqtisodiy tasnif bo'yicha guruhlanishi qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

A. Ish haqi va unga tenglashtirilgan to'lovlar, ish haqiga hisoblangan ajratmalar, kapital qo'yilmalar, boshqa xarajatlari

B. Ish haqi, ish haqiga ustamalar, kanselyariya va xo'jalik xarajatlari, oziq-ovqat va dori-darmon xarajatlari (jami 18 ta modda bo'yicha)

C. Joriy xarajatlari; kapital xarajatlari

D. Iqtisodiyot xarajatlari yo'nalishlari

5. Budjet taqchilligini moliyalashtirish manbalari taqchillikni moliyalashtirishning qanday manbalari bo'yicha guruhlashdan iborat?

A. Inflyatsion va noinflyatsion manbalari

B. Markazlashgan va markazmashmagan manbalari

C. Ichki va tashqi manbalari

D. Davlat va nodavlat manbalar

6. 2011 yil 1 yanvardan amalga kiritilgan yangi budjet tasnifi bo'yicha ish haqi xarajatlari kodi to'g'ri ko'rsatilgan javobni toping.

A. 01 100

B. 41 10 000

C. 41 11 200

D. 01 1 20

7. O'zbekiston Respublikasi budjet tasnifini qo'llash bo'yicha Yo'riqnoma qachon va qaysi raqam bilan ro'yxatga olingan?

A. 2010 yil 22 dekabrda 2169-raqami

B. 2010 yil 11 oktyabrda 2146-raqami

C. 2010 yil 20 avgustda 2164-raqami

D. 2010 yil 23 dekabrda 2144-raqami

8. O‘zbekiston Respublikasining Budget Kodeksi qachon qabul qilindi?

- A. 2013 yil 13 dekabrda
- B. 2014 yil 1 yanvarda
- C. 2013 yil 26 dekabrda
- D. 2014 yil 26 dekabrda

4-Mavzu. Budget daromadlari tasnifi

Reja:

- 1. Budget tizimi budgetlari daromadlari tushunchasi va uning mohiyati ;**
- 2. Budget tizimi budgetlari daromadlari turlari;**
- 3. O‘zbekiston Respublikasida budget daromadlari tasnifi.**

Tayanch so‘z va iboralar

- budget tasnifi
- budget tizimi budgetlari
- davlat budjeti daromadlari
- solikli daromadlar
- daromadlar tasnifi tuzilmasi
- daromadlarning manbalar bo‘yicha tasnifi
- budget xarajatlari tasnifi
- daromad turlari tasnifi

1. Budget tizimi budgetlari daromadlari tushunchasi.

Davlat budgetiga majburiy to‘lovlarning kelib tushishi soliq va bojxona tizimlariga kiruvchi maxsus vakolatli organlar hamda mazkur vazifa zimmasiga yuklatilgan boshqa davlat organlari tomonidan ta‘minlanadi.

Davlat budjeti daromadlari – davlat bilan korxonalar, tashkilotlar, muassasalar va aholi o‘rtasidagi mamlakat budget fondining shakllanishi jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlarni anglatadi.

Davlat daromadlari - bu yaratilgan milliy boylikning davlat ehtiyojlari uchun jalb etiladigan qismidir. Davlat daromadlari keng mazmunli tushuncha bo‘lib, o‘z ichiga budget daromadlari (milliy daromadning turli darajadagi budgetlarga jalb etilgan qismi)ni ham, budgetdan tashqari davlat jamg‘armalari mablag‘larini ham o‘z ichiga oladi. Budget daromadlari davlat daromadlarining eng salmoqli qismini tashkil etadi.

Davlat o‘ziga yuklatilgan vazifalarni muvaffaqiyatli bajara olishi uchun moliyaviy resurslarga muhtoj bo‘ladi va shu sababli mamlakat milliy daromadining bir qismi pul yoki boshqa to‘lovlar tarzida uning tasarrufiga ajratiladi. Natijada davlat o‘z daromadlariga ega bo‘ladi. Bu mablag‘lar davlat va mahalliy organlar ixtiyorida bo‘lib, tegishli davlat hokimiyati organlari

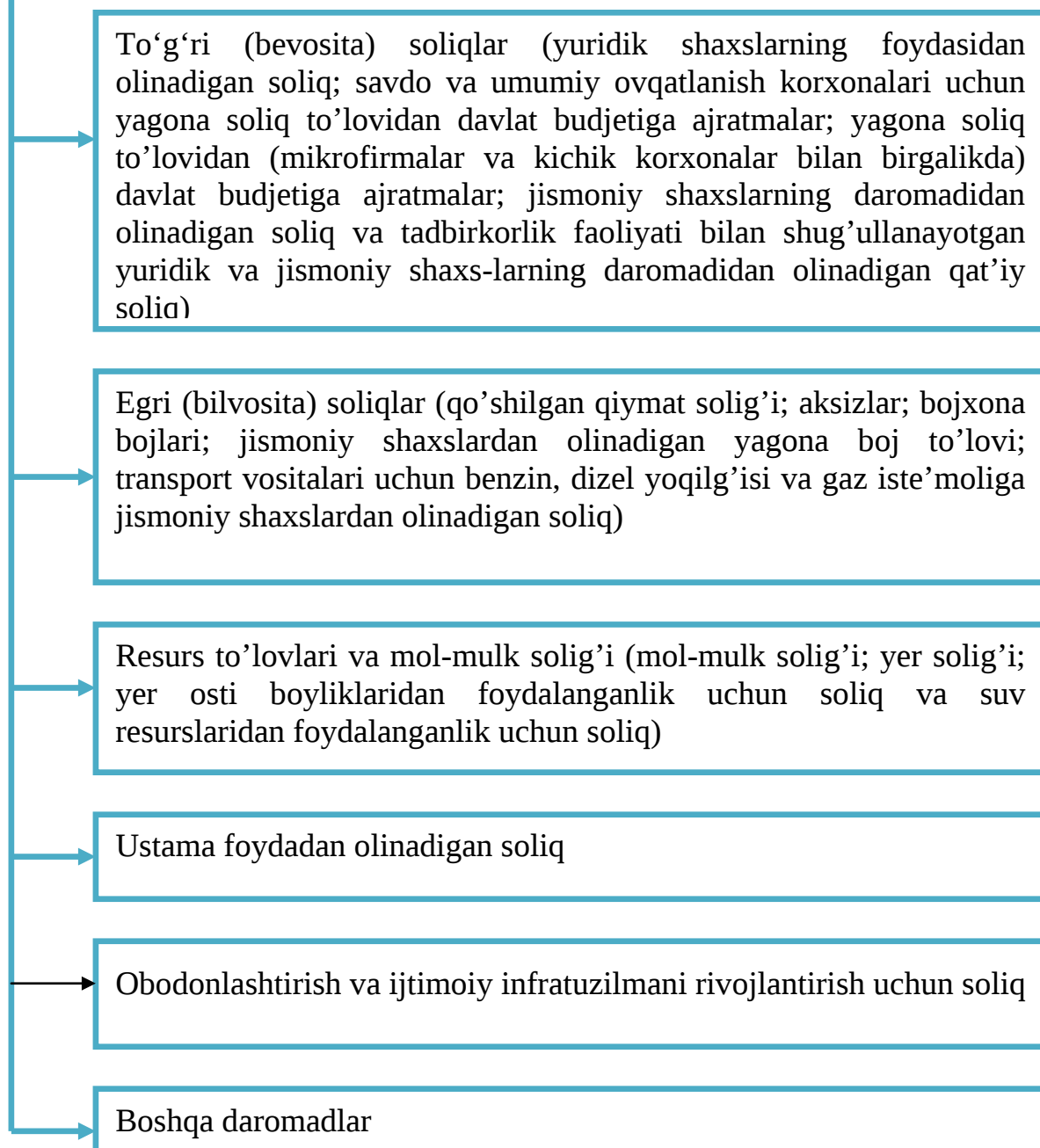
tomonidan tasarruf etiladi.

Davlat o'z mablag'larini shakllantirish jarayonida ijtimoiy ishlab chiqarishning turli tarmoqlarida, davlat, jamoat, xususiy mulkchilik shakllaridagi korxonalarda vujudga keltirilgan daromadlarni, shuningdek, fuqarolarning mehnat, tadbirkorlik va boshqa daromadlarining muayyan qismini o'z tasarrufiga oladi, davlat daromadlarini vujudga keltirishda moliyaviy tizimning barcha bo'g'inlari faol ishtirok etadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, davlat budjeti daromadlari– davlat bilan korxonalar, tashkilotlar, muassasalar va aholi o'rtasidagi mamlakat budjet fondining shakllanishi jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlarni anglatadi. Ayrim adabiyotlarda, ma'ruzalarda va boshqa ilmiy ishlarda “davlat budjeti daromadlarining asosiy bosh manbai soliqlardir”, degan bizning nazarimizda birmuncha noto'g'ri bo'lgan fikrlarni uchratish mumkin. Aslida, davlat budjeti daromadlarining asosiy manbai bo'lib mamlakat yalpi milliy mahsuloti va milliy daromadi hisoblanadi, davlat markazlashgan pul fondiga mablag'larni jalb qilish quroli esa soliqlardir.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi davlat budjeti daromadlari qismi asosini mamlakatimizda 2014 yil 1 yanvardan amalga kiritilgan O'zbekiston Respublikasi Budget Kodeksining 50-51-52-moddalari bilan belgilab qo'yilgan daromadlar tashkil qiladi.

Hozirgi amaliyotda Davlat budjetining daromadlari quyidagi tartibda tasniflanmoqda

Rasm-4.1. Davlat budjeti daromadlari tasniflanishi¹⁵

Yuqoridagi rasmda biz hozirgi amaliyotda Davlat budjetining daromadlarining tasniflanish tartibi berildi.

O'zbekiston Respublikasi Budjet kodeksining IV bo'limi, 9-bob, 50-moddasida Davlat budjeti daromadlarini shakllantirishga tarif berilgan.

¹⁵ Malikov T.S., Haydarov N.H. Davlat budjeti. O'quv qo'llanma / Toshkent Moliya instituti. – T.: "IQTISOD–MOLIYA", 2007.

Davlat budjeti daromadlari:

- soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar;
- davlat aktivlarini joylashtirish, foydalanishga berish va sotishdan olingan daromadlar;
- meros, hadya huquqi bo'yicha davlat mulkiga o'tgan pul mablag'lari;
- yuridik va jismoniy shaxslardan, shuningdek chet davlatlardan tushadigan qaytarilmaydigan pul tushumlari;
- rezident-yuridik shaxslarga berilgan budget ssudalarini va chet davlatlarga ajratilgan kreditlarni to'lash hisobidan to'lovlar;
- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa daromadlar hisobidan shakllantiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Budget kodeksining 51-moddasida O'zbekiston Respublikasining respublika budjeti daromadlarini shakllantirish manbalari ko'rsatib o'tilgan. Unga ko'ra O'zbekiston Respublikasi budget tizmi budgetlari daromadlarini respublika va mahalliy budget daromadlariga ajratishimiz mumkin;

O'zbekiston Respublikasining respublika budjeti daromadlari:

- 1) umumdavlat soliqlari, shu jumladan:
 - ✓ yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i;
 - ✓ yagona soliq to'lovi;
 - ✓ jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i;
 - ✓ qo'shilgan qiymat solig'i;
 - ✓ aksiz solig'i;
 - ✓ yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq;
- 2) bojxona bojlari;
- 3) qo'shimcha foyda solig'i;
- 4) mahsulot taqsimotiga oid bitimlar bo'yicha foyda keltiradigan mahsulotdagi davlat ulushi;
- 5) boshqa daromadlar hisobidan shakllantiriladi. Boshqa daromadlarga imzoli bonus va tijoratbop topilma bonusi to'lanishidan tushgan tushumlar,

qonun hujjatlariga muvofiq O'zbekiston Respublikasining respublika budjetiga yo'naltiriladigan davlat bojlari, yig'imlar, tovon pullari, kompensatsiya to'lovlari va jarima sanksiyalari, davlat aktivlarini joylashtirish, foydalanishga berish va sotishdan belgilangan normativlar bo'yicha olingan daromadlar, meros, hadya huquqi bo'yicha davlat mulkiga o'tkazilgan pul mablag'lari, yuridik va jismoniy shaxslardan, shuningdek chet davlatlardan tushgan qaytarilmaydigan pul tushumlari, rezident-yuridik shaxslarga berilgan budjet ssudalarini, chet davlatlarga berilgan kreditlarni to'lash hisobidan to'lovlar, aktsiyalarning davlat ulushi (payi) bo'yicha dividendlar (daromadlar), mobil aloqa xizmatlari ko'rsatuvchi yuridik shaxslar (uyali aloqa kompaniyalari) tomonidan abonent raqamidan foydalanganlik uchun to'lov, O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining foydasi va qonun hujjatlariga muvofiq boshqa daromadlar kiradi.

Davlat budjeti daromadlarining deyarli barchasi sarflanish nuqtai-nazaridan oldindan mo'ljallangan maqsadlarga ega emas. Ular umumiy fondga tushiriladi va odatdagi moliyalashtirish tartibida foydalaniladi. Budjet daromadlarining faqat ba'zi birlarigina oldingan belgilangan maqsadlar uchun mo'ljallangan. Ularning tarkibiga ijtimoiy sug'urta badallarini kiritish mumkin.

Soliqlar, to'lovlar, yig'imlar, bojlar va majburiy ajratmalar alohida shakllari va turlarining yig'indisi davlat budjeti daromadlarining yagona tizimini shakllantiradi. Turli sub'ektlardan kelib tushadigan Davlat budjetining daromatlari umumdavlat ehtiyojlarini ta'minlab, bir-biri bilan o'zaro bog'langandir.

Davlat budjeti daromadlarining tarkibi va uning tuzilmasi doimiy bo'lmasdan, ular mamlakat taraqqiyoti va davlatning oldidagi vazifalarning o'zgarishiga muvofiq ravishda o'zgarib boradi.

O'zbekiston Respublikasi Budjet Kodeksining 52-moddasida Qoraqalpog'iston Respublikasi budjetining, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlarining daromadlarini shakllantirish manbalari ko'rsatib o'tilgan.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi budjetining, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlarining daromadlari:

1) belgilangan normativlarga muvofiq umumdavlat soliqlari, shu jumladan:

- ✓ yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i;
- ✓ yagona soliq to‘lovi;
- ✓ jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i;
- ✓ tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo‘yicha qat’iy belgilangan soliq;

- ✓ qo‘shilgan qiymat solig‘i;
- ✓ aktsiz solig‘i;
- ✓ yer qa’ridan foydalanganlik uchun soliq;
- ✓ suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq;

2) mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar, shu jumladan:

- ✓ obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig‘i;
- ✓ transport vositalariga benzin, dizel yoqilg‘isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq;

- ✓ mol-mulk solig‘i;
- ✓ yer solig‘i;
- ✓ yagona yer solig‘i;

- ✓ ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish huquqi va ayrim turdagi xizmatlarni ko‘rsatish uchun yig‘im;

3) yuridik va jismoniy shaxslardan, shuningdek chet davlatlardan tushgan qaytarilmaydigan pul tushumlari;

4) bozorlardan tushadigan daromadlar;

5) boshqa daromadlar hisobidan shakllantiriladi. Boshqa daromadlarga davlat daromadiga o‘tkazilgan mol-mulkni realizatsiya qilishdan tushgan tushumlar, davlat aktivlarini joylashtirishdan, foydalanishga berishdan va sotishdan belgilangan normativlar bo‘yicha olingan daromadlar, qonun hujjatlariga muvofiq Qoraqalpog‘iston Respublikasi budjetiga, viloyatlar va

Toshkent shahar mahalliy budjetlariga yo‘naltiriladigan davlat bojlari, yig‘imlar, tovon pullari va jarima sanksiyalari, egasiz mol-mulkni, meros huquqi bo‘yicha davlat ixtiyoriga o‘tgan mol-mulkni, huquq bo‘yicha davlat daromadiga o‘tkazilishi lozim bo‘lgan xazinalarni realizatsiya qilishdan tushgan tushumlar va qonun hujjatlariga muvofiq boshqa daromadlar kiradi.

O‘zbekiston Respublikasining respublika budjetidan ajratiladigan subvensiyalar, o‘tkazib beriladigan daromadlar va dotatsiyalar Qoraqalpog‘iston Respublikasi respublika budjetining, viloyatlar viloyat budjetlarining va Toshkent shahri shahar budjetining daromadlari hisoblanadi. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq, tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo‘yicha qat’iy belgilangan soliq, O‘zbekiston Respublikasida ishlab chiqariladigan pivo va o‘simlik yog‘i uchun aktsiz solig‘i Qoraqalpog‘iston Respublikasi budjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlari daromadlariga o‘tkazib beriladi.

Budjet Kodeksining 117-moddasida budjet tizimi budjetlari daromad qismining ijrosi nimalarni o‘z ichiga olishi ko‘rsatilgan bo‘lib, budjet tizimi budjetlari daromad qismining ijrosi quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- tushumlarni Yagona g‘azna hisobvarag‘iga va boshqa bank hisob-varaqlariga kiritish;
- tushumlarni budjet tizimining budjetlari o‘rtasida taqsimlash;
- ortiqcha yoki noto‘g‘ri to‘langan tushum summalarini qaytarishni yoxud ularni qarzni to‘lash evaziga hisobga olish;
- hisob va hisobot.

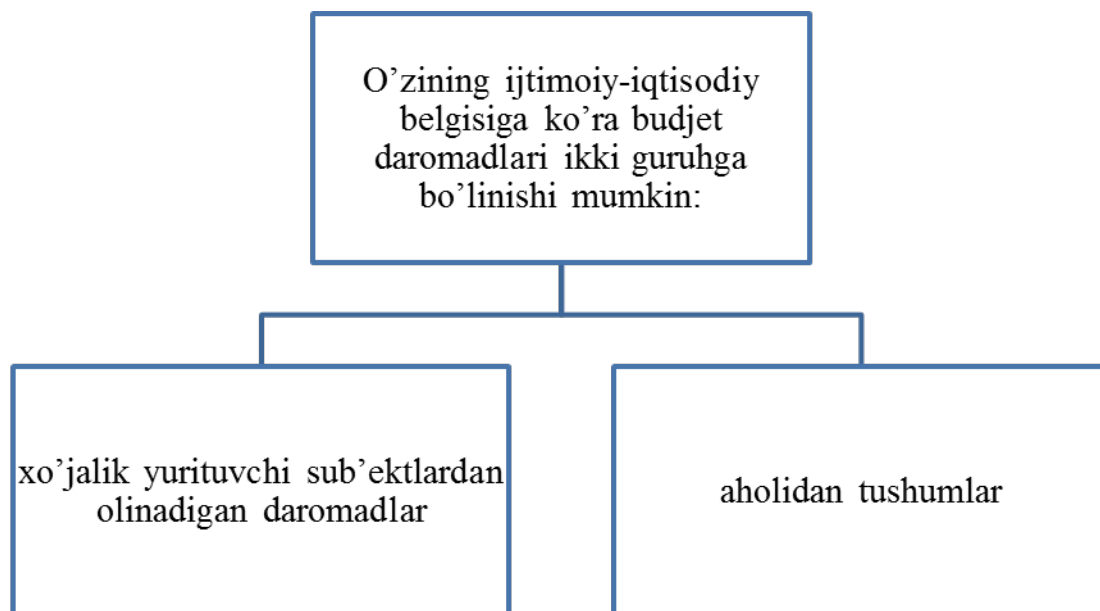
O‘zbekiston Respublikasining davlat budjeti va DMJ budjetlari daromadlarining g‘azna ijrosi budjet tizimi budjetlari daromadlarining kassa ijrosi to‘g‘risidagi yo‘riqnomaga (ro‘yxat raqami 2771, 2016 yil 30 mart) muvofiq amalga oshiriladi.

2. Budjet tizmi budjetlari daromadlarining turlari

Budjet daromadlarining tub mazmuni, uning davlatga tegishli moliyaviy

resurslardan tashkil etishida namoyon bo‘ladi. Shunga ko‘ra, budget daromadlari deyilganda, pul mablag‘lari jamg‘armasini shakllantirish jarayonida turli darajadagi hukumat idoralari ixtiyoriga kelib tushadigan majburiy to‘ov yig‘indisining shaklan ko‘rinishi tushuniladi. Budget daromadlari umumdavlat budget daromadlari va mahalliy budget daromadlarini o‘zida aks ettiradi, bunday daromadlar yig‘indisi davlat daromadlarining bir qismi sifatida namoyon bo‘ladi va o‘z ta‘rifiga ko‘ra ham tor ma‘nodagi munosabatlar yig‘indisini ifodalaydi. Davlat daromadi budgetning barcha darajadagi moliyaviy mablag‘laridan tashqari fondlar va butun davlat sektori resurslaridan tashkil topadi.

Budget daromadlari soliq va soliqdan tashqari manbalardan shakllanadi. Soliqdan olinadigan daromadlarning asosiy manbalari – bu yangidan yaratilgan qiymat va uning dastlabki qayta taqsimlanishi natijasida olingan daromadlar (foyda, ish haqi, qwshilgan qiymat, ssuda foizi, renta, dividendlar va boshqalar), shuningdek jamg‘armalardir. Soliqsiz daromadlar yoki davlatning o‘z iqtisodiy faoliyati yoki ilgari olingan daromadlarni budget tizimining darajalari bo‘yicha qayta taksimlanishi natijasida yuzaga keladi. O‘zining ijtimoiy-iqtisodiy belgisiga ko‘ra budget daromadlari ikki guruhga bo‘linishi mumkin (Rasm-4.2.):

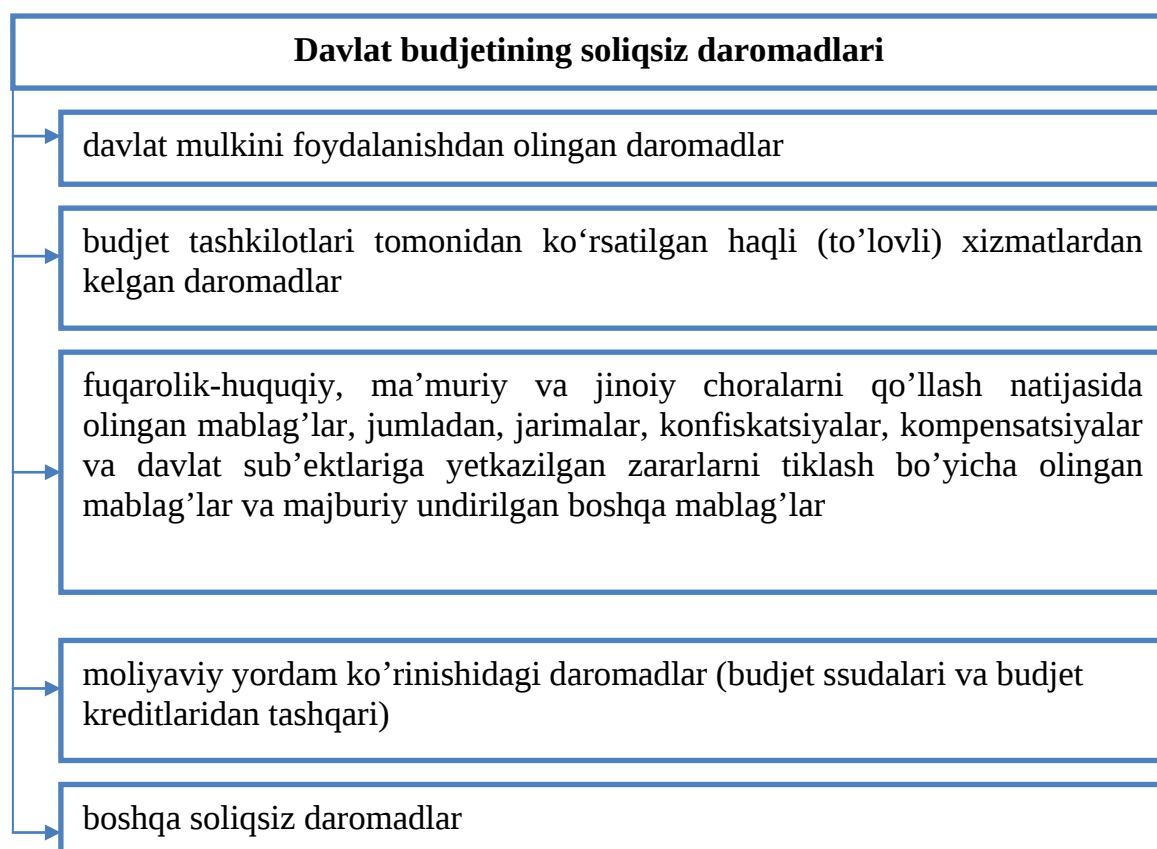
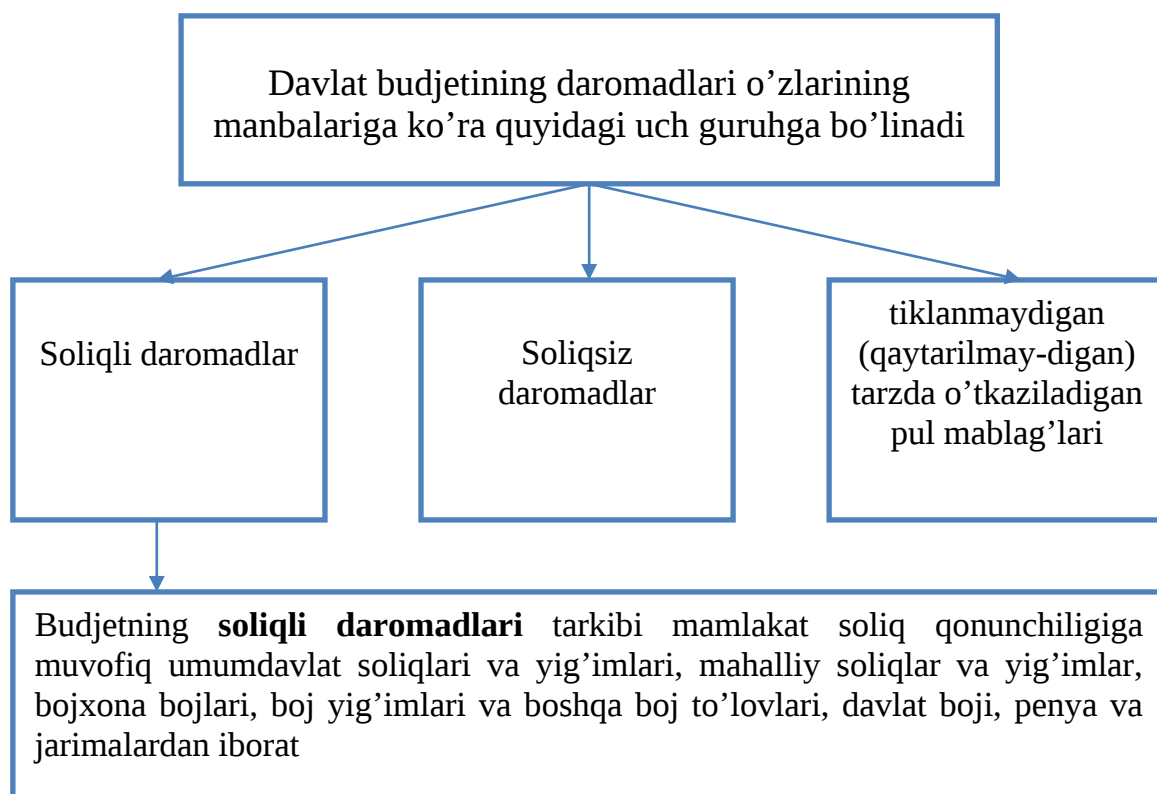

• ***Rasm-4.2. ijtimoiy-iqtisodiy belgisiga ko‘ra budget daromadlari guruhlanishi***

Mulkchilik shakliga ko‘ra byudjet daromadlari quyidagi ko‘rinishlarni olishi mumkin:

- nodavlat sektordan olinadigan daromadlar;
- davlat xo‘jaliklaridan olinadigan daromadlar;
- aholidan olinadigan mablag’lar.

Davlat budjetining daromadlari tarkibini quyidagi 4.3-rasmda ham ko‘rishimiz mumkin.

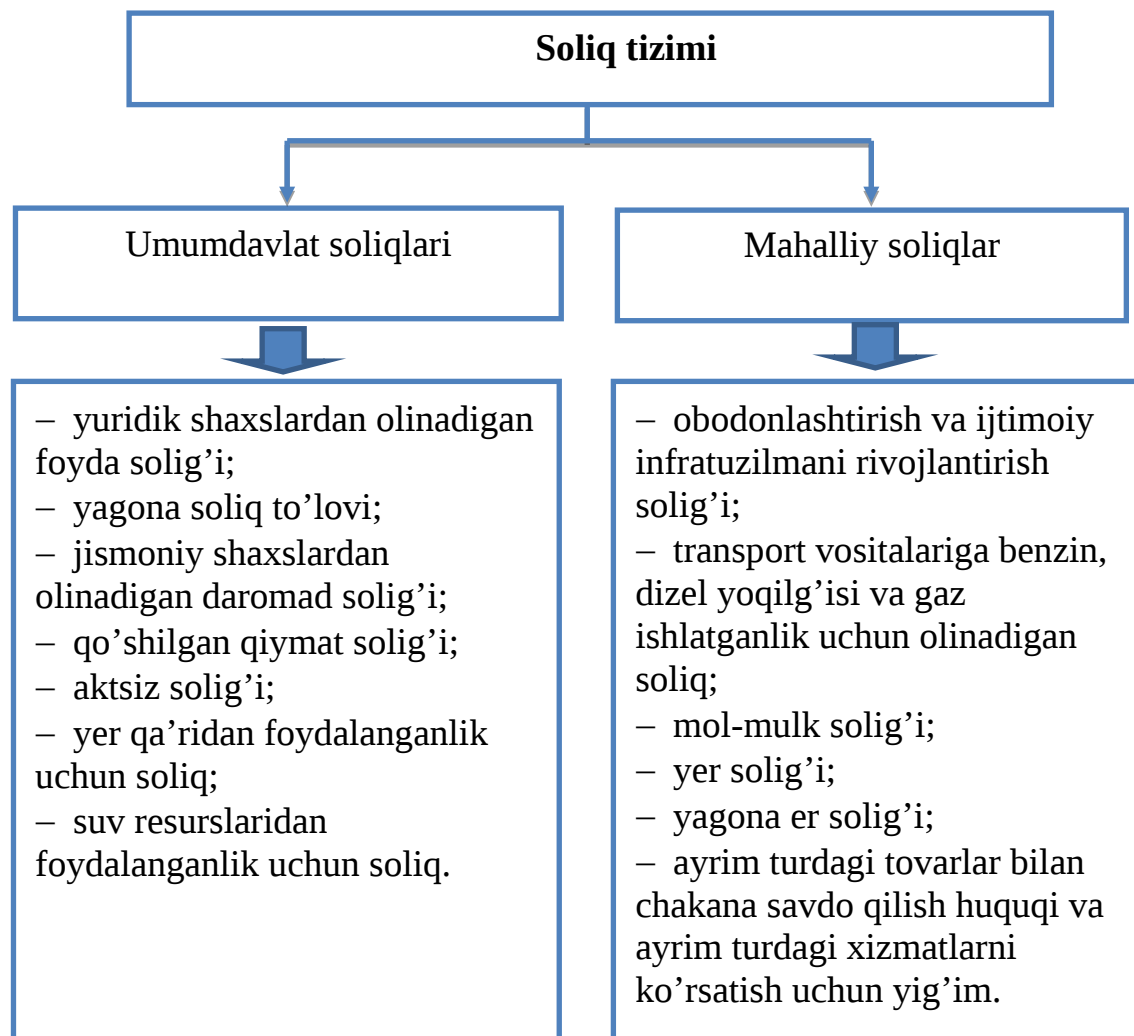

Rasm-4.3. Davlat budjetining daromadlari¹⁶.
Soliqli daromadlar - korxona va tashkilotlar tovar mahsulotlarini ishlab

¹⁶Manba: O'zbekiston Respublikasi Budjet Kodeksi 26.12.2013 yil 360-sonli O'RQ.

chiqarganida va sotganida, aholiga turli xizmatlarni ko'rsatganida, ishlar bajarganida yoki bozorlarda oldi-sotdi qilganda ham pul to'lovlarini amalga oshiradi. Lekin bu munosabatlarning hammasi ham soliq munosabati bo'la olmaydi. Soliq munosabatida davlat mamlakatda yaratilgan yalpi ichki mahsulot qiymatini taqsimlash va qayta taqsimlash yo'li bilan majburan davlat budjetiga mablag' to'plash jarayonini amalga oshiradi.

Budjetning solikli daromadlari tarkibi mamlakat soliq qonunchiligiga muvofiq umumdavlat soliqlari va yig'implari, mahalliy soliqlar va yig'implar, bojxona bojlari, boj yig'implari va boshqa boj to'lovlari, davlat boji, penya va jarimalardan iborat.

Rasm-4.4. Soliq tizimi

Soliqsiz daromadlar tarkibiga quyidagilar kiradi:

- davlat mulkini foydalanishdan olingan daromadlar (soliqlar va yig'imglar to'g'risidagi qonunchilikka muvofiq to'langan soliq va yig'imglardan so'ng);

- budjet tashkilotlari tomonidan ko'rsatilgan haqli (to'lovli) xizmatlardan kelgan daromadlar (soliqlar va yig'imglar to'g'risidagi qonunchilikka muvofiq to'langan soliq va yig'imglardan so'ng);

- fuqarolik-huquqiy, ma'muriy va jinoiy choralarni qo'llash natijasida olingan mablag'lar, jumladan, jarimalar, konfiskatsiyalar, kompensatsiyalar va davlat sub'ektlariga yetkazilgan zararlarni tiklash bo'yicha olingan mablag'lar va majburiy undirilgan boshqa mablag'lar;

- moliyaviy yordam ko'rinishidagi daromadlar (budjet ssudalari va budjet kreditlaridan tashqari);

- boshqa soliqsiz daromadlar.

Budjet daromadlarining tarkibiga tushumlarning quyidagi ko'rinishlari hisobga olinishi mumkin:

- davlat mulkini vaqtinchalik foydalanishga berish natijasida ijara haqi yoki boshqa ko'rinishda olinadigan mablag'lar;

- kredit muassasalaridagi hisob varaqlarida budjet mablag'larining qoldig'i bo'yicha foizlar ko'rinishida olinadigan mablag'lar;

- davlat mulkiga tegishli bo'lgan mol-mulkni garovga yoki ishonchli boshqaruvga berishdan olinadigan mablag'lar;

- qaytarish va haq olish asosida boshqa budjetlarga, xorijiy davlatlarga yoki boshqa yuridik shaxslarga berilgan budjet mablag'laridan foydalanganlik uchun haq;

- davlatga qisman tegishli bo'lgan xo'jalik jamiyatlari ustav kapitalining hissasiga yoki aktsiyalar bo'yicha dividendlarga to'g'ri keladigan foyda ko'rinishidagi daromadlar;

- davlat unitar korxonalari foydasining bir qismi (soliqlar va yig'imglar to'g'risidagi qonunchilikka muvofiq to'langan soliq va yig'imglardan so'ng);

- davlatga tegishli bo'lgan mol-mulkdan foydalanish natijasida olinadigan qonunchilikda ko'zda tutilgan boshqa daromadlar.

3. O'zbekiston Respublikasida budjet daromadlari tasnifi.

Davlat budjeti daromadlari bo'yicha tasnif bu har bir daromad va xarajatni tavsiflash ham demakdir. Masalan, davlatning mahalliy daromadlari iqtisodiy kategoriya sifatida iqtisodiy axborotni ham berishi mumkin. Ular aniq bir guruh va sinflarga xos munosabatlar bilan ham ifodalanadi. Mahalliy daromadlar ham milliy boylukni taqsimlash va qayta taqsimlashda bevosita qatnashadi, natijada shu asnoda mahalliy boshqaruv organlari qo'lida pul mablag'lari jamlanadi.

Budjet tizimi budjetlarini tuzishda budjet tasnifiga muvofiq, daromadlar ularning aniq manbalari bo'yicha prognoz qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2010 yil 20 avgustdagi 65-sonli buyrug'i bilan (2010 yil 11 oktyabrda 2146-raqami bilan ro'yxatga olingan) O'zbekiston Respublikasi budjet tasnifini qo'llash bo'yicha Yo'riqnoma tasdiqlandi. Ushbu hujjat milliy budjet tasnifini davlat moliyasi tasnifining xalqaro standartlari bilan uyg'unlashtirish maqsadida ishlab chiqilgan bo'lib, 2011 yilning 1 yanvaridan amalga kiritila boshlandi.

Ma'lumki, budjet tasnifi Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalari budjetlaridan mablag' oluvchi tashkilotlarga qo'llaniladi hamda Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalari budjetlarini tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish va ijro qilish, shuningdek, Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalari budjetlari ijrosi to'g'risidagi hisobotlarni tayyorlash maqsadida foydalaniladi.

Ushbu hujjatning afzalliklari va muhim jihatlarini quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha ochib berish mumkin:

- milliy budjet tasnifini davlat moliyasi tasnifining xalqaro standartlari bilan uyg'unlashtirilishi;

- budjet tasnifining davlat budjeti g'azna ijrosi buxgalteriya hisobining yagona hisobvaraqlar rejasi bilan uyg'unlashtirilishi natijasida davlat budjeti ijrosi bilan bog'liq ma'lumotlarni takomillashtirilishi (tizimlashtirilishi);

- budjet jarayonining barcha ishtirokchilarini (davlat budjeti, budjetdan mablag' oluvchilar, davlat maqsadli va boshqa jamg'armalarni) to'liq qamrab

olinishi natijasida budjet tasnifida davlat budjeti ijrosining yanada to'liqroq aks ettirish imkonining vujudga kelishi va hokazo.

Budjet tasnifi O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti, davlat maqsadli jamg'armalari tuzilmasiga kiruvchi budjetlar daromadlari va xarajatlarini, shuningdek, uning taqchilligini moliyalashtirish manbalari guruhlanishi bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Davlat budjeti daromadlarining tasnifi;
- Davlat budjeti xarajatlarining vazifa jihatidan, tashkiliy va iqtisodiy tasnifi;
- Davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirish manbalari tasnifi.

Budjet tasnifi Davlat budjetini tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish hamda ijro etish maqsadida budjet ma'lumotlarini tizimga solish uchun foydalaniladi va u budjet ma'lumotlari xalqaro tasnif tizimlarining aynan shunday ma'lumotlari bilan qiyoslanishini ta'minlaydi.

Mazkur hujjatga muvofiq budjet tasnifini tuzishning asosiy tamoyillari, deb quyidagilar e'tirof etilgan:

- to'liqlilik – budjet tasnifi budjet jarayonining barcha ishtirokchilarini qamrab olishi shart;
- yagonalik – budjet tasnifi budjet jarayonining barcha ishtirokchilari uchun yagona bo'lishi shart;
- o'zaro muvofiqlik – budjet tasnifining kodlari bir vaqtning o'zida budjet jarayonining har xil operatsiyalarini aks ettirish uchun qo'llanilmasligi kerak, ya'ni budjet tasnifining har bir kodi o'ziga xos bo'lishi shart.

Halqaro valyuta fondining doirasiga ko'ra daromadlar quyidagi toifalarga ko'ra tasniflanadi:

- ❖ *Soliqlar*
- ❖ *Ijtimoiy ehtiyojlarga ajratmalar*
- ❖ *Grantlar*
- ❖ *Boshqa daromadlar*

Soliqlar uchun tasnif sxemasi asosan soliq undiriladigan soliq bazasiga

*qarab belgilanadi (masalan daromad va xarajatlar, mulk aktivlari va qo'yilmalar).*¹⁷

O'zbekiston Respublikasi Budet kodeksining 21-moddasi. Budjet tizimi budjetlaridaromadlarining tasnifi keltirilgan. Unga ko'ra Budjet tizimi budjetlari daromadlarining tasnifi daromadlarni ularning turlari va manbalari bo'yicha kodlashdan iborat bo'ladi.

Budjet tizimi budjetlari daromadlarining tasnifi tuzilmasi quyidagilardan iborat:

- budjet tizimi budjetlari mablag'larining manbalari va darajalari tasnifi;
- daromadlarning turlari;
- tashkiliy tasnif;
- hududiy tasnif.

Budjet tizimi budjetlari mablag'larining manbalari va darajalari tasnifi kelib tushayotgan daromadlarning tegishli mablag'lar manbalariga va ushbu budjetlar darajalariga mansubligini aniqlash uchun qo'llaniladi.

Daromadlarning turi bo'lim, paragraf va daromad tipidan iboratdir.

Daromadlar bo'limi daromadlarni ularni olish manbalari bo'yicha kodlashdan iborat bo'ladi.

Daromadlar paragrafi soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni, shuningdek soliq bo'lmagan to'lovlarni ularni undirish bazasi bo'yicha kodlashdan iborat bo'ladi.

Daromad tipi budjet tizimi budjetlari daromadining aniq turidan iborat bo'ladi.

Tashkiliy tasnif kelib tushayotgan daromadlarning ana shu daromadlarni ma'muriy jihatdan idora qiluvchi tegishli organga mansubligini identifikatsiyalash maqsadida qo'llaniladi.

Hududiy tasnif kelib tushayotgan daromadlarning ushbu daromadlar shakllantirilayotgan yoxud o'tkazib berilayotgan tegishli ma'muriy-hududiy birlikka mansubligini identifikatsiyalash maqsadida qo'llaniladi.

¹⁷“Budget Classification” Davina Jacobs, Jean-Luc Hélys, and Dominique Bouley. December 2009. International Monetary Fund Fiscal Affairs Department Washington, DC, USA

Yigirma bir koddan iborat bo'lgan daromadlar tasnifi tuzilmasi to'rt qismli ko'rinishga ega:

- budget tizimi budgetlari mablag'larining manbalari va darajalari tasnifi;
- daromadlarning turlari;
- hududiy tasnif.

Daromadlar tasnifi tuzilmasi quyidagi ko'rinishga ega:

Budget tizimi budgetlari mablag'larining manbalari va darajalari tasnifi	Daromadlarning turlari	Tashkiliy tasnif	Hududiy tasnif
X XXX X X	X XXX XXX	XXX	XX XXX

(6-band O'zbekiston Respublikasi moliyavazirining 2014 yil 20 fevraldagi 11-sonli [buyrug'i](#) (ro'yxatraqami 2146-3, 17.03.2014 y.) tahririda — O'R QHT, 2014 y., 12-son, 140-modda)

Davlat moliyasini boshqarishning Axborot tizimi (keyingi o'rinlarda DMBAT deb yuritiladi) tatbiq etilguniga qadar O'zbekiston Respublikasi Davlat budgeti ijrosi to'g'risidagi hisobotni tuzishda faqatgina «Daromadlarning turlari» kodi qo'llaniladi.

Budget tizimi budgetlari mablag'larining manbalari va darajalari tasnifi (1 — 6 kodlar) budgetga tushayotgan daromadlarni tegishli mablag'lar manbalariga va ushbu budgetlar darajalariga mansubligini aniqlash maqsadida qo'llaniladi.

7 ta raqamli daromadlarning turlari (7 — 13 kodlar) quyidagilardan iborat:

- ✓ bo'lim;
- ✓ paragraf;
- ✓ daromad tipi.

Bo'lim daromadlarni ularning olish manbalari bo'yicha guruhlanishini bildiradi:

- 3 100 000 «Soliqlar»;
- 3 200 000 «Ijtimoiy ehtiyojlarga ajratmalar/badallar»;
- 3 300 000 «Grantlar»;

3 400 000 «Boshqa daromadlar»;

3 500 000 «Aktiv va majburiyatlarga tranzaksiyalar bo'yicha tushumlar».

Paragraf soliq yoki boshqa turdagi daromadlarni soliqqa tortish bazasi bo'yicha daromadlarning guruhlanishini bildiradi.

«Soliqlar» (3 100 000) quyidagi paragraflarni o'z ichiga oladi:

3 110 000 «Daromad, foyda va kapital o'sishiga soliqlar»;

3 130 000 «Mol-mulkka solinadigan soliq»;

3 140 000 «Tovarlar va xizmatlarga soliqlar»;

3 150 000 «Xalqaro savdo va operatsiyalarga soliqlar»;

3 160 000 «Boshqa soliqlar»;

«Ijtimoiy ehtiyojlarga ajratmalar/badallar» (3 200 000) 3 210 000 «Ijtimoiy ta'minotga ajratmalar/badallar» paragrafini o'z ichiga oladi.

«Grantlar» (3 300 000) quyidagi paragraflarni o'z ichiga oladi:

3 310 000 «Xorijiy davlatlar hukumatlaridan»;

3 320 000 «Xalqaro tashkilotlardan»;

3 330 000 «Davlat boshqaruvi sektorining boshqa birliklaridan».

«Boshqa daromadlar» (3 400 000) quyidagi paragraflarni o'z ichiga oladi:

3 410 000 «Mol-mulkdan daromadlar»;

3 420 000 «Tovarlar va xizmatlar sotilishi»;

3 430 000 «Jarimalar, penyalar va neustoykalar»;

3 440 000 «Ixtiyoriy transfertlar, grantlar bundan mustasno»;

3 450 000 «Aniqlab bo'lmaydigan va boshqa daromadlar».

«Aktiv va majburiyatlarga tranzaksiyalar bo'yicha tushumlar» (3 500 000) quyidagi paragraflarni o'z ichiga oladi:

3 510 000 «Tranzaksiyalardan aktivlarga tushadigan tushumlar»;

3 520 000 «Majburiyatlarga tranzaksiyalar bo'yicha tushumlar».

Tegishli bo'lim va paragrafning yanada detallashtirilishi va tavsifi mazkur Yo'riqnomaning 2-ilovasiga muvofiq daromad tipi bo'yicha amalga oshiriladi.

Tegishli budjetning daromadlar ijrosi to'g'risidagi hisobotlar daromadlar tasnifining mumkin bo'lgan barcha elementlarini qo'llagan holda

shakllantiriladi.

Budjet tizimi budjetlari bo'yicha tushumlarning taqsimlanishi qonunchilikka muvofiq amalga oshiriladi.

Tashkiliy tasnif (14 — 16 kodlar) kelib tushayotgan daromadlarning ana shu daromadlarni ma'muriy jihatdan idora qiluvchi tegishli organga (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi va sh.k.) mansubligini identifikatsiyalash maqsadida qo'llaniladi va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlanadi.

O'zaro hisob-kitoblar bo'yicha yuqori (quyi) budjetning quyi (yuqori) budjet oldidagi majburiyatining qaytarilishi hisobiga quyi budjetlarga dotatsiya, subventsiya, budjet ssudalari va mablag'lari kelib tushganda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligiga biriktirilgan koddan foydalaniladi.

Hududiy tasnif (17 — 21 kodlar) kelib tushayotgan daromadlarning ushbu daromadlar shakllantirilayotgan yoxud o'tkazib berilayotgan tegishli ma'muriy-hududiy birlikka mansubligini identifikatsiyalash maqsadida qo'llaniladi.

Nazorat uchun savollar:

1. Davlat budjeti daromadlari deganda nimani tushunasiz?
2. Budjet daromadlari qanday jarayonda vujudga keladigan iqtisodiy munosabatlarni o'zida ifoda etadi?
3. Davlat budjeti daromadlari guruhlari nimalardan iborat?
4. Respublika budjeti daromadlari nimalardan tashkil topadi?
5. Davlat budjeti daromadlarining tasnifi nima?
6. Davlat budjeti daromadlarining tasnifi nimalardan iborat?
7. Budjet tizimi budjetlaridaromadlarining tasnifi Budjet kodeksining qaysi moddasida berilgan?

Test savolari:

1. Budjet tizimi budjetlari daromadlarining tasnifi tuzilmasi nimalardan iborat iborat?

- a) budjet tizimi budjetlari mablag'larining manbalari va darajalari tasnifi, daromadlarning turlari, tashkiliy tasnif;
- b) budjet tizimi budjetlari mablag'larining manbalari va darajalari tasnifi, daromadlarning turlari, hududiy tasnif;
- c) budjet tizimi budjetlari mablag'larining manbalari va darajalari tasnifi, daromadlarning turlari, tashkiliy tasnif, hududiy tasnif;
- d) daromadlarning turlari, hududiy tasnif, tashkiliy tasnif, hududiy tasnif.

2. Budjet daromadlarining tashkiliy tasnifi qanday kodlardan iborat?

- a) (14-16 kodlar)
- b) (7-13 kodlar)
- c) (1-6 kodlar)
- d) (17-21 kodlar)

3. Budjet tizimi budjetlari mablag'larining manbalari va darajalari tasnifi

- a) (1-6 kodlar)
- b) (14-16 kodlar)
- c) (7-13 kodlar)
- d) (17-21 kodlar)

4. Budjet daromadlarining hududiy tasnifi qanday kodlardan iborat?

- a) (17-21 kodlar)
- b) (7-13 kodlar)
- c) (1-6 kodlar)
- d) (14-16 kodlar)

5. 7 ta raqamli daromadlarning turlari (7 — 13 kodlar) nimalardan iborat hisoblanadi?

- a) bo‘lim va paragraf;
- b) paragraph va daromad tipi
- c) daromad tipi, element, paragraf;
- d) bo‘lim, paragraf va daromad tipi

6. Budjet Kodeksining nechanchi moddasida budjet tizimi budjetlari daromad qismining ijrosi nimalarni o‘z ichiga olishi ko‘rsatib o‘tilgan?

- a) 111-moddasida
- b) 51-moddasida
- c) 117-moddasida
- d) 118-moddasida

7. O‘zbekiston Respublikasi Budet kodeksining nechanchi moddasida budjet tizimi budjetlaridaromadlarining tasnifi keltirilgan?

- a) 20-moddasida
- b) 21-moddasida
- c) 117-moddasida
- d) 50-moddasida

5-Mavzu. Budjet xarajatlari tasnifi

Reja:

1. Budjet tizimi budjetlarining xarajatlari tushunchasi.
2. Budjet tizimi budjetlarining xarajatlari guruhlari.
3. Budjet xarajatlarning tasniflanishi.
4. Budjet xarajatlari tasniflanishining xorij tajribalari.

Tayanch soʻz va iboralar

• budjet tasnifi	• xarajatlarning tashkiliy tasnifi
• budjet xarajatlari tasnifi	• xarajatlarning funksional tasnifi
• budjet xarajatlari tasnifi	• xarajatlarning iqtisodiy tasnifi
tushunchasi	• xarajatlarning hududiy tasnifi
• xarajatlari moddasi	

1. Budjet tizimi budjetlarining xarajatlari tushunchasi.

Davlatning oʻz funksiyalari va vazifalarini bajarishi bilan bogʻliq ravishda vujudga kelgan chiqimlar budjet xarajatlari deyiladi. Bu chiqimlar davlatning markazlashtirilgan pul fondlari mablagʻlarini turli yoʻnalishlar boʻyicha foydalanish jarayonida vujudga keladigan iqtisodiy munosabatlarni ifodalaydi.

Budjet xarajatlari umumiy moliyaviy kategoriya boʻlgan budjetning koʻrinishlaridan biri boʻlib, unga tegishli boʻlgan umumiy xususiyatlarga egadir, yaʼni ular taqsimlash xarakteriga ega, ifodalanishning pul shakli xos, pul fondlarining amal qilishi bilan bogʻlangan va davlat tomonidan tashkil qilinadi. Shu bilan birgalikda budjet xarajatlari bir butunning oʻziga xos qismi boʻlganligi uchun ular davlatning markazlashtirilgan pul fondlari mablagʻlaridan foydalanish va tegishli fondlarni shakllantirish bilan bogʻliqdir. Bu taqsimlash munosabatlarining moddiy-buyumlashgan shakli turli sohalarga yoʻnaltirilayotgan budjet mablagʻlarining harakatidan iborat.

Budjet xarajatlarning iqtisodiy mohiyati uning turli-tuman koʻrinishlari (turlari) orqali namoyon boʻladi. Xarajatlarning har bir turi esa oʻzining

miqdoriy va sifat xarakteristikasiga ega. Bunda ularning sifat xarakteristikasi voqelikning iqtisodiy tabiatini ifodalab, budget xarajatlarining mo'ljallanganligini, miqdoriy xarakteristika esa ularning o'lchamini (miqdorini, hajmini) aniqlashga imkon beradi.

Davlatning jamiyat hayotida muhim vazifalarni bajarishi uchun ma'lum miqdorda xarajat qilish talab etiladi. Davlat xarajatlari - bu davlat ixtiyoridagi moliya resurslarini davlat faoliyati bilan ehtiyojlarni qondirish uchun qilingan sarflar yig'indisidir.

Budgetning barcha xarajatlari joriy xarajatlar va kapital xarakterdagi xarajatlardan iborat bo'ladi. Mablag'ning asosiy qismi joriy xarajatlarga to'g'ri keladi, ularga tovar va xizmatlarni sotib olish davlat xizmatchilarining ish haqi uchun ajratmalar, ichki qarzlar va davlatning tashqi qarzlarini to'lash va boshqalar kiradi. Kapital xarajatlarga asosiy fondlarga kapital qo'yilmalar, kapital qurilish, kapital ta'mirlash kiradi.

Joriy budget xarajatlari – bu mahalliy budget xarajatlarining bir qismi bo'lib, mahalliy boshqaruv organlari, budget tashkilotlari, davlat tomonidan budget va boshqa iqtisodiy sub'ektlarga joriy davrdagi faoliyatlari uchun dotatsiya, subventsiya va ssuda ko'rinishida mabla²lar ajratishdir. Bu xarajatlar barcha budget bo'g'inlarida asosiy o'rinni egallab kelgan.

Kapital xarajatlar – bu xarajatlar ham budget xarajatlarining bir qismi bo'lib, u korxona va tashkilotlarga investitsiya qilish, yangi korxona barpo etish, innovatsion faollikni oshirishga qaratilgan tabirlarni moliyalashtirish bilan bog'liq xarajatlardir. Boshqacha qilib aytganda, bu – ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohasiga investitsiya qilish, kapital ta'mirlashga, ishlab chiqarishni kengaytirishga bo'lgan boshqa xarajatlar hisoblanadi.

Davlat budjeti xarajatlarining vazifa jihatidan tasnifi davlat boshqaruvi organlari, mahalliy hokimiyat organlari, shuningdek, boshqa

budjet tashkilotlari tomonidan ijro etiladigan asosiy vazifalar bo'yicha xarajatlarni guruhlashdan iborat bo'ladi. Biz budjet tashkiloti deganda zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarish bilan bog'liq bo'lgan o'z faoliyatini amalga oshirishi uchun davlat budjetidan mablag' ajratish nazarda tutilgan va bu mablag' moliyalashtirishning asosiy manbai hisoblanadigan vazirlik, davlat qo'mitasi, idora, davlat tashkilotini tushunamiz.

Xarajatlar moddasi — budjet tizimi budjetlari xarajatlarining iqtisodiy yo'nalishi va to'lovlarning aniq turlari bo'yicha belgilovchi budjet tasnifining bir qismi.

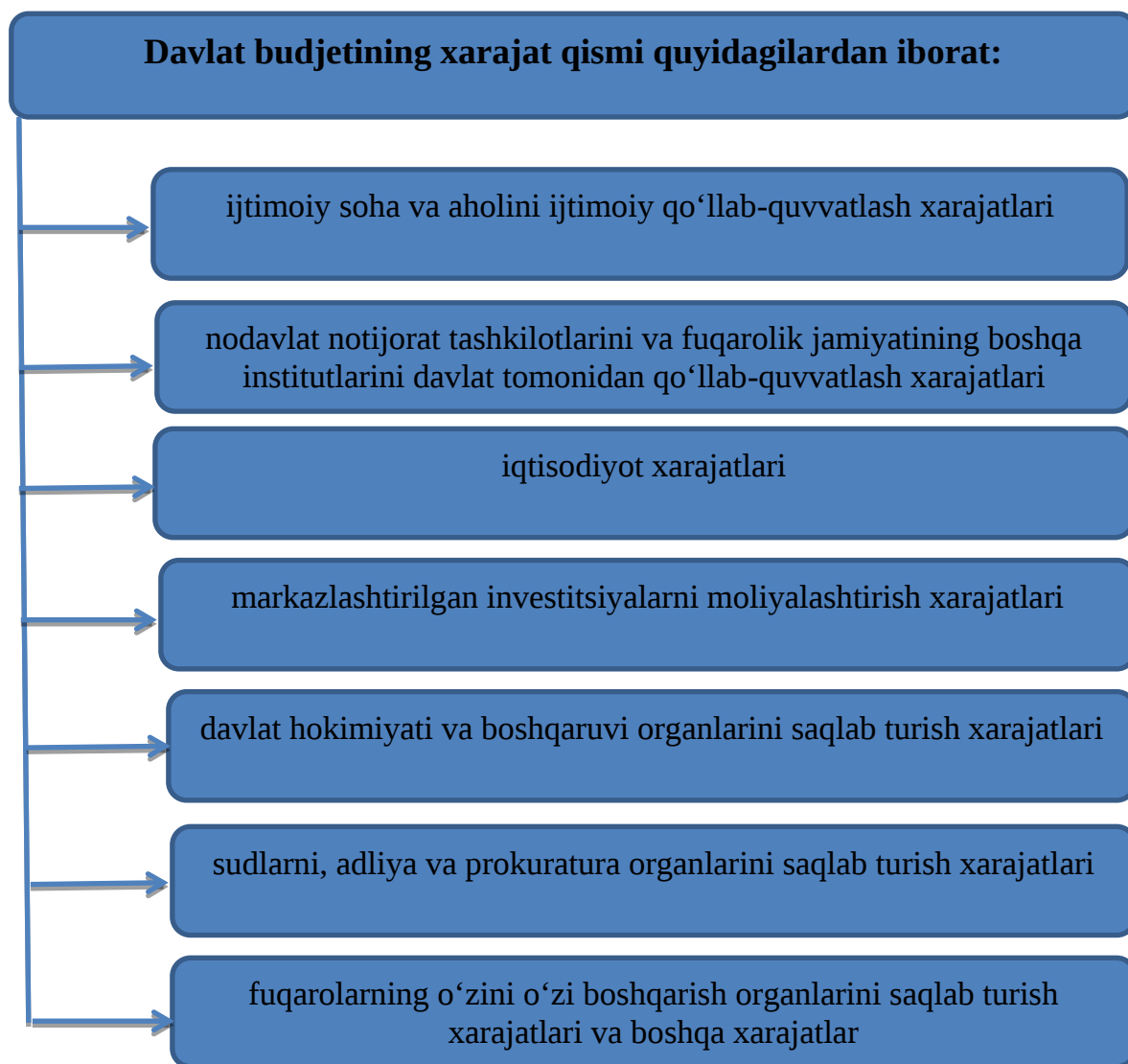
Jamiyatning iqtisodiy hayotida budjet xarajatlarining roli va ahamiyatini aniqlash uchun ularni ma'lum belgilarga ko'ra turkumlashtirish maqsadga muvofiq. Nazariya va amaliyotda budjet xarajatlarini tasniflashning bir necha belgilari mavjud. Ular o'zlarining iqtisodiy mazmuni, funkcionalligi, ijtimoiy takror ishlab chiqarishdagi roli, ishlab chiqarish tarmoqlari va faoliyat turlari yoki idoraviy bo'linishi, ijtimoiy mo'ljallanganligi bo'yicha, hududiy turkumlanishi, ma'lum maqsadlari va yuridik nuqtai-nazardan yoki davlat boshqaruvi darajasiga ko'ra alohida guruhlarga ajratilishi mumkin.

Budjet tizimi budjetlarining xarajatlari:

Davlat budjetining xarajat qismi tarkibida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining, Qoraqalpog'iston Respublikasi respublika budjetining, viloyatlar viloyat budjetlarining va Toshkent shahri shahar budjetining zaxira jamg'armalari hisobga olinadi.

O'zbekiston Respublikasi Budjet kodeksining 13-bobi, 69-moddasida Davlat budjeti xarajatlarining tarkibida Davlat budjeti xarajatlari tarkibi keltirilgan.

Davlat budjetining xarajat qismi quyidagilardan iborat:

Rasm-5.1. Davlat budjetining xarajat qismi.

Budjet xarajatlarning yuqoridagi tartibda tasniflanishi ijtimoiy hayotning turli jabhalarida davlatning rolini ko'rsatadi.

2. Budjet tizimi budjetlarining xarajatlari guruhlar.

O'zbekiston respublikasida budjet tizimi budjetlarini asosan respublika budjeti xarajatlari va mahalliy budjet xarajatlariga ajratish mumkin. Budjet xarajatlarning hududiy belgiga muvofiq ravishda bo'linishi ular markazlashuvining turli darajalarini o'zida aks ettiradi.

O'zbekiston Respublikasi Budjet Kodeksi 70-moddasi O'zbekiston Respublikasi respublika budjetining xarajatlari:

O'zbekiston Respublikasining respublika budjetidan quyidagi xarajatlar amalga oshiriladi:

1) ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash xarajatlari, shu jumladan:

✓ maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi, oliy ta'lim, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim, maktabdan tashqari ta'lim, kadrlarning malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash muassasalari, bolalar uylari, ta'lim muassasalarini axborot-uslubiy jihatdan ta'minlash muassasalari, vazirliklar va idoralar tasarrufidagi ta'lim muassasalari, boshqa yordamchi muassasalarni saqlab turish, shuningdek qonun hujjatlarida O'zbekiston Respublikasining respublika budjetidan moliyalashtirilishi nazarda tutilgan ta'lim tizimi tadbirlarining xarajatlari;

✓ respublika shoshilinch tibbiy yordam markazi, OITSga qarshi kurashish respublika markazi, Davlat sanitariya-epidemiologiya nazorati, karantin va o'ta xavfli infeksiyalar profilaktikasi, Salomatlik va tibbiyot statistikasi instituti, ilmiy-tadqiqot institutlari va oliy o'quv yurtlarining klinikalari, qon quyish xizmati va sud-tibbiyot ekspertizasi respublika muassasalari, respublika vazirliklari va idoralari tasarrufidagi boshqa davolash-profilaktika muassasalari hamda yordamchi tashkilotlarni saqlab turish, shuningdek qonun hujjatlarida O'zbekiston Respublikasining respublika budjetidan moliyalashtirilishi nazarda tutilgan xizmatlar haqini to'lash xarajatlari;

✓ qonun hujjatlariga muvofiq ayrim toifadagi fuqarolarga tibbiy xizmatlar ko'rsatilganligi uchun respublika ixtisoslashtirilgan markazlari xarajatlarining o'rmini qoplash (subsidiyalar);

✓ qabul qilingan davlat dasturlariga muvofiq fuqarolarning sog'lig'ini saqlash tadbirlarini amalga oshirish xarajatlari;

✓ respublika vazirliklari va idoralari tasarrufidagi madaniyat, jismoniy tarbiya va sport muassasalarini saqlab turish, tele- va radiodasturlar yaratish hamda ularni tarqatishga doir xizmatlar ta'minoti va ularga haq to'lash, hukumatning alohida qarorlariga ko'ra ommaviy axborot vositalarini saqlab

turish, kino- va videomahsulotlar yaratish, madaniy meros ob'ektlarida restavratsiya ishlarini bajarish, tasdiqlangan kalendar rejalarga muvofiq madaniyat va sportni rivojlantirish bo'yicha qonun hujjatlarida O'zbekiston Respublikasining respublika budjetidan moliyalashtirilishi nazarda tutilgan maqsadli tadbirlar xarajatlari;

- ✓ fundamental, amaliy tadqiqotlar va innovatsiya ishlarining davlat ilmiy-texnik dasturlari doirasida grantlar bo'yicha amalga oshiriladigan ilmiy-texnik loyihalar, noyob ilmiy ob'ektlarni va fanga xizmat ko'rsatuvchi muassasalarni saqlab turish, ilmiy loyihalar ekspertizasini o'tkazish hamda qonun hujjatlariga muvofiq O'zbekiston Respublikasining respublika budjeti hisobidan amalga oshiriladigan fanga doir alohida tadbirlar xarajatlari;

- ✓ davlat arxivlarini saqlab turish xarajatlari;

- ✓ respublika vazirliklari va idoralari tasarrufidagi urush hamda mehnat faxriylari uchun pansionatlar va sanatoriylarni, aholini ijtimoiy muhofaza qilish muassasalarini saqlab turish, shuningdek qonun hujjatlarida O'zbekiston Respublikasining respublika budjetidan moliyalashtirilishi nazarda tutilgan, aholini ijtimoiy muhofaza qilishga doir maqsadli tadbirlar xarajatlari;

- ✓ davlat mukofotlari, davlat pul mukofotlari bilan taqdirlanganligi munosabati bilan bir yo'la beriladigan davlat pul mukofotlari va mukofotlarini to'lash xarajatlari;

- ✓ bolalikdan nogironlarga va bola tug'ilganda beriladigan nafaqalarni, qonun hujjatlarida ayrim toifadagi shaxslarga belgilangan kompensatsiyalarni to'lash uchun vakolatli organga mablag'lar ajratish xarajatlari;

- ✓ Chernobil AES halokati oqibatlarini tugatishda ishtirok etgan shaxslarni va radiatsiya-yadro ob'ektlarida harbiy xizmatni o'tagan pensiya yoshidagi shaxslarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ayrim toifadagi shaxslarga qonun hujjatlarida belgilangan imtiyozlar va kompensatsiyalarni to'lash xarajatlari;

2) davlat grantlari, subsidiyalar va ijtimoiy buyurtma shaklida nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari faoliyatini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash xarajatlari;

3) iqtisodiyot xarajatlari, shu jumladan:

✓ qishloq va suv xo'jaligi sohasidagi respublika nazorat organlarining xarajatlari, suv, qishloq, o'rmon xo'jaligi xarajatlari, qishloq xo'jaligi ekinlari zararkunandalariga qarshi kurashish muassasalarining xizmatlariga haq to'lash va ularni saqlab turish xarajatlari;

✓ hosildorligi past yerlarda davlat ehtiyojlari uchun qishloq xo'jaligi mahsulotlarini etishtiruvchi fermer xo'jaliklarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash xarajatlari;

✓ qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari tomonidan to'lanadigan yagona yer solig'i bo'yicha tushumlarga muvofiq budjetdan ajratiladigan mablag'lar va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash jamg'armasining har yili tasdiqlanadigan asosiy parametrlari doirasida budjetdan ajratiladigan maqsadli mablag'lar;

✓ qonun hujjatlarida O'zbekiston Respublikasining respublika budjetidan moliyalashtirilishi nazarda tutilgan standartlashtirish va sertifikatlashtirish, topografiya-geodeziya, kartografiya va kadastr ishlari, davlat shaharsozlik kadastrini yuritish xarajatlari, chegaradosh davlatlarga haq evaziga yerdan foydalanish to'lovi, gidrometeorologiya xizmati muassasalarini saqlab turish xarajatlari;

✓ atrof muhit va landshaftning muhofaza qilinishini, biologik xilma-xillikning himoya qilinishini ta'minlash bilan bog'liq xarajatlar;

4) respublika vazirliklari, davlat qo'mitalari va idoralari buyurtmachi bo'lgan markazlashtirilgan investitsiyalarni moliyalashtirish xarajatlari;

5) davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarini saqlab turish xarajatlari, shu jumladan:

✓ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarini;

✓ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti devonini;

✓ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini;

✓ O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasini;

- ✓ O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudini;
- ✓ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo‘yicha vakili (ombudsman) kotibiyatini;
- ✓ qonun hujjatlarida O‘zbekiston Respublikasining respublika budjeti mablag‘laridan saqlab turilishi nazarda tutilgan davlat boshqaruvi organlarini;
- ✓ O‘zbekiston Respublikasining chet ellardagi muassasalarini saqlab turish xarajatlari;
- 6) sudlarni, adliya va prokuratura organlarini saqlab turish xarajatlari;
- 7) O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining zaxira jamg‘armasini shakllantirish xarajatlari;
- 8) boshqa xarajatlar:
 - ✓ siyosiy partiyalarga ularning ustavida belgilangan faoliyatini moliyalashtirish uchun ajratiladigan mablag‘lar;
 - ✓ qonun hujjatlarida belgilangan tartibda qo‘shilgan qiymat solig‘ining o‘rnini qoplash;
 - ✓ O‘zbekiston Respublikasi ishtirokchi bo‘lgan xalqaro tashkilotlarga a‘zolik badallarini to‘lash va ularni moliyalashtirishda ishtirok etish xarajatlari;
 - ✓ davlat qarzi bo‘yicha xizmat ko‘rsatish va O‘zbekiston Respublikasining kafolatlangan majburiyatlarini bajarish bilan bog‘liq xarajatlar;
 - ✓ davlat buyurtmasi bo‘yicha statistika ishlariga haq to‘lash;
 - ✓ O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining saylovlar va referendumlarga tayyorgarlik ko‘rish hamda ularni o‘tkazish bo‘yicha xarajatlari, shu jumladan okrug va uchastka saylov komissiyalarini, siyosiy partiyalarni moliyalashtirish;
 - ✓ xo‘jalik jamiyatlaridagi davlat ulushini boshqarish bo‘yicha davlat ishonchli vakillarining xizmatlariga haq to‘lash;
 - ✓ davlat zaxiralari va strategik zaxiralarni vujudga keltirish, saqlab va yangilab turish bilan bog‘liq xarajatlar;
 - ✓ mudofaaga, jamoat tartibi va xavfsizligini ta‘minlashga, bojxona organlariga ajratiladigan mablag‘lar, shu jumladan harbiy xizmatni, ichki ishlar

organlarida, bojxona organlarida xizmatni o'tagan shaxslar hamda ularning oilalariga pensiyalar va nafaqalar uchun xarajatlar, shuningdek qonun hujjatlariga muvofiq faoliyati O'zbekiston Respublikasining respublika budjetidan moliyalashtiriladigan muassasalar, tashkilotlar va idoralarga ajratiladigan mablag'lar;

- ✓ qonun hujjatlariga muvofiq boshqa xarajatlar.

O'zbekiston Respublikasining respublika budjetidan:

- ✓ Qoraqalpog'iston Respublikasi budjetiga, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlariga subventsiyalar, o'tkazib beriladigan daromadlar va dotatsiyalar;

- ✓ davlat maqsadli jamg'armalariga budjet ssudalari va dotatsiyalar;

- ✓ yuridik shaxslarga budjet ssudalari va kredit liniyalari hamda chet davlatlarga kreditlar belgilangan tartibda ajratilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Budjet kodeksining 71-moddasi Qoraqalpog'iston Respublikasi respublika budjetining, viloyatlar viloyat budjetlarining va Toshkent shahri shahar budjetining xarajatlari:

Qoraqalpog'iston Respublikasining respublika budjeti, viloyatlarning viloyat budjetlari va Toshkent shahrining shahar budjetidan quyidagi xarajatlar amalga oshiriladi:

1) ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash xarajatlari, shu jumladan:

- ✓ umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi, maktabdan tashqari ta'lim, pedagog kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash, boshqa yordamchi va uslubiy ta'lim muassasalarini saqlab turish xarajatlari;

- ✓ bolalar uylari, davlat bolalar shaharchalarini saqlab turish, qonun hujjatlarida Qoraqalpog'iston Respublikasining respublika budjetidan, viloyatlarning viloyat budjetlari va Toshkent shahrining shahar budjetidan moliyalashtirilishi nazarda tutilgan ta'lim tizimidagi yordamchi xizmatlar va maqsadli tadbirlar xarajatlari;

✓ Respublika shoshilinch tibbiy yordam markazi filialini, ko'p tarmoqli va ixtisoslashtirilgan tibbiyot markazlarini, ixtisoslashtirilgan kasalxonalar va dispanserlarni, tug'ruqxonalar va akusherlik majmualarini, tibbiy tashxis qo'yish va davlat sanitariya-epidemiologiya nazorati markazlarini, qon quyish xizmati va sud-tibbiyot ekspertizasi muassasalarini, Salomatlik va tibbiyot statistikasi instituti filialini, hududiy sog'liqni saqlashni boshqarish organlari tasarrufidagi boshqa davolash-profilaktika muassasalari va yordamchi tashkilotlarni saqlab turish, shuningdek qonun hujjatlarida Qoraqalpog'iston Respublikasining respublika budjeti, viloyatlarning viloyat budjetlari va Toshkent shahrining shahar budjetidan moliyalashtirilishi nazarda tutilgan xizmatlarga haq to'lash xarajatlari;

✓ qabul qilingan davlat dasturlariga muvofiq fuqarolarning sog'lig'ini saqlash tadbirlarini amalga oshirish xarajatlari;

✓ hududiy madaniyat va sportni boshqarish organlari tasarrufidagi madaniyat, jismoniy tarbiya va sport muassasalarini saqlab turish, shuningdek madaniyat va sportni rivojlantirishga doir maqsadli tadbirlarni amalga oshirish xarajatlari;

✓ Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari tasarrufidagi arxivlarni saqlab turish xarajatlari;

✓ Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari tasarrufidagi qariyalar va nogironlarning internat-uyllari, pansionatlari va sanatoriylari, nogironlarni reabilitatsiya qilish markazlarini, boshqa muassasalarni saqlab turish xarajatlari, shuningdek aholini ijtimoiy muhofaza qilishga doir maqsadli tadbirlar xarajatlari;

✓ shahar yo'lovchilar transporti tashuvchilarining yo'lovchilarni va bagajni cheklangan tariflar bo'yicha tashish, shuningdek alohida toifadagi fuqarolarni imtiyozli tashish xizmatlarini ko'rsatish bilan bog'liq zararlarning o'rnini qoplash xarajatlari;

2) iqtisodiyot xarajatlari, shu jumladan:

✓ qishloq xo'jaligi sohasida hududiy nazorat organlarini saqlab turish, shu jumladan hayvonlar kasalliklariga qarshi kurashuvchi muassasalar xizmatlariga haq to'lash, shuningdek yerlarni rekultivatsiya qilish ishlarini bajarish;

✓ uy-joy-kommunal xo'jaligi ob'ektlarida ta'mirlash ishlarini olib borish;

✓ suv yo'llarining ayrim texnik uchastkalarini saqlab turish;

✓ aholi punktlarini obodonlashtirish;

✓ shaharlarning, boshqa aholi punktlarining ko'chalarini va xo'jaliklararo qishloq avtomobil yo'llarini ta'mirlash, shuningdek ayrim tashkilotlar xarajatlari;

✓ qonun hujjatlarida nazarda tutilgan o'rmon xo'jaligini saqlab turish xarajatlari;

✓ 3) Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari buyurtmachi bo'lgan markazlashtirilgan investitsiyalarni moliyalashtirish xarajatlari;

✓ 4) mahalliy davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarini, shu jumladan:

✓ Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesini;

✓ Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari, ularning boshqarmalari va bo'limlarini saqlab turish xarajatlari;

5) Qoraqalpog'iston Respublikasi respublika budjetining, viloyatlar viloyat budjetlarining va Toshkent shahri shahar budjetining zaxira jamg'armalarini shakllantirish xarajatlari;

6) davlat yoki jamoat ehtiyojlari uchun yer uchastkalarining olib qo'yilishi munosabati bilan yuridik va jismoniy shaxslarga yetkazilgan zararining o'rnini qoplash xarajatlari;

7) Qoraqalpog'iston Respublikasi respublika budjetining, viloyatlar viloyat budjetlarining va Toshkent shahri shahar budjetining mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladigan tashkilotlar va tadbirlarning xarajatlari.

Qoraqalpog'iston Respublikasining respublika budjetidan, viloyatlarning viloyat budjetlaridan va Toshkent shahrining shahar budjetidan tumanlar va

shaharlar budjetlariga budjet ssudalari, dotatsiyalar, subventsiyalar va o'tkazib beriladigan daromadlar ajratilishi mumkin.

3. Budjet xarajatlarining tasniflanishi.

O'zbekiston Respublikasi Budjet kodeksining 22-moddasida Budjet tizimi budjetlari xarajatlarining tasnifiga tarif berilgan. Unga ko'ra budjet tizimi budjetlari xarajatlarining tasnifi budjet tizimi budjetlari xarajatlarini kodlashdan iborat bo'ladi va ularning yo'nalishini aks ettiradi.

Budjet tizimi budjetlari xarajatlari tasnifining tuzilmasi quyidagilardan iborat:

- ✓ budjet tizimi budjetlari mablag'larining manbalari va darajalari tasnifi;
- ✓ vazifa jihatidan tasnif;
- ✓ tashkiliy tasnif;
- ✓ iqtisodiy tasnif;
- ✓ hududiy tasnif.

Budjet tizimi budjetlari mablag'larining manbalari va darajalari tasnifi amalga oshirilayotgan xarajatlarning tegishli mablag'lar manbalari va budjetlar darajalariga mansubligini aniqlash uchun qo'llaniladi.

Xarajatlarning vazifa jihatidan tasnifi davlat funksiyalarini bajarish uchun mablag'lar yo'nalishini aks ettiruvchi xarajatlarni guruhlashdir.

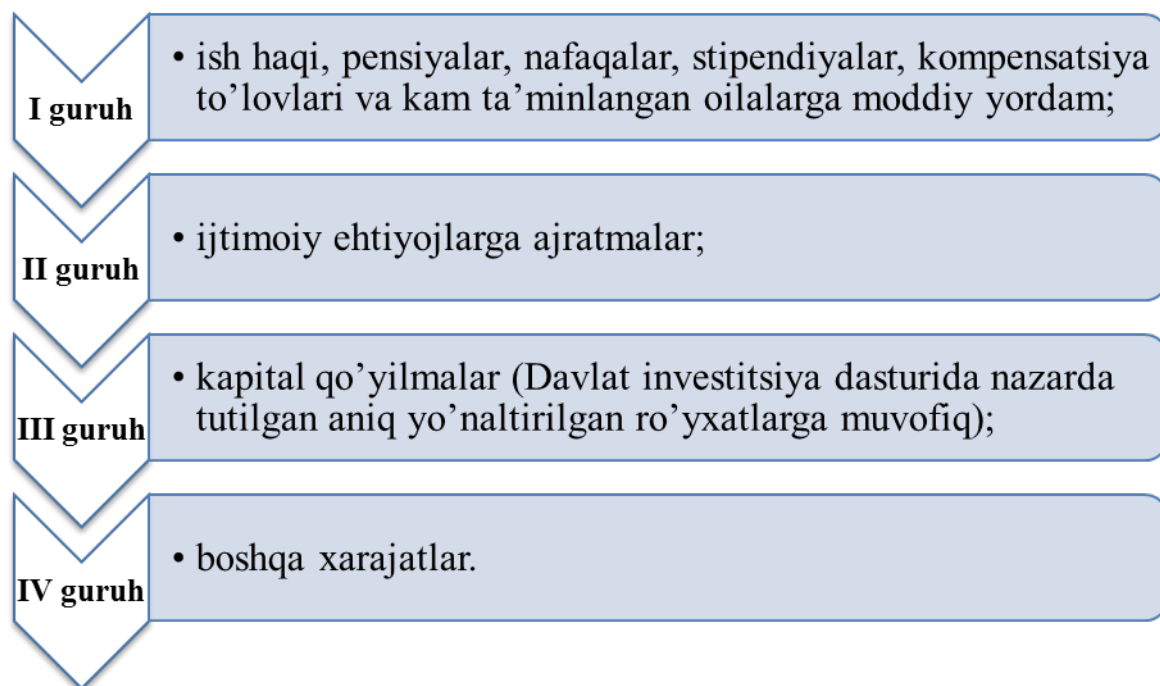
Xarajatlarning tashkiliy tasnifi budjet tizimi budjetlarining mablag'larini taqsimlovchilar bo'yicha kodlashdan iborat bo'ladi.

Xarajatlarning iqtisodiy tasnifi xarajatlarni iqtisodiy yo'nalishiga ko'ra kodlashdan iborat bo'ladi.

Hududiy tasnif budjet tashkilotlarining va budjet mablag'lari oluvchilarning tegishli ma'muriy-hududiy birlikka mansubligini aniqlash maqsadida qo'llaniladi.

O'zbekiston Respublikasi Budjet kodeksining 23-moddasida budjet tizimi budjetlarining iqtisodiy belgilar bo'yicha xarajatlari keltirilgan. Unga ko'ra budjet tizimi budjetlarining iqtisodiy belgilar bo'yicha xarajatlari quyidagi

xarajatlar guruhlarini o'z ichiga oladi (5.2.-Rasm):

Rasm-5.2. Budjet tizimi budjetlarining iqtisodiy belgilar bo'yicha xarajatlari guruhlari¹⁸.

Xarajatlar guruhlari bo'yicha aniq moddalar budjet tasnifiga muvofiq belgilanadi.¹⁹

Xarajatlarning I va II guruhlarini respublika va mahalliy budjetlardan xarajatlarini moliyalashtirish (to'lash) smetalarga va budjet xarajatlari ro'yxatlariga, ularga kiritilgan o'zgartirishlarni hisobga olgan holda, shuningdek oldingi hisobot davri uchun belgilangan baholash ko'rsatkichlarining bajarilishiga muvofiq har oyda amalga oshiriladi.

Kapital qo'yilmalarni va boshqa xarajatlarni moliyalashtirish (to'lash) budjetga mablag'lar tushishiga qarab har oyda amalga oshiriladi.

G'azna ijrosiga o'tmagan budjet tashkilotlari xarajatlarini:

– respublika budjetidan mablag' bilan ta'minlash (to'lash) – O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligida belgilangan shakldagi maqsadli sertifikat (unda budjet tasnifnomasi paragraflari va xarajatlar guruhlarini ko'rsatgan holda) va xarajatlarning har bir guruhi bo'yicha bir satrda mablag' o'tkazish uchun to'lov qog'ozi bilan rasmiylashtiriladi;

¹⁸ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Budjet tashkilotlarini mablag' bilan ta'minlash tartibini takomillashtirish to'g'risida" №414-sonli Qarori. 03.09.1999 yil.

¹⁹ O'zbekiston Respublikasi Budjet kodeksi, 2013 yil 26 декабр. O'RQ №360-son.

– mahalliy budjetlardan mablag‘ bilan ta‘minlash (to‘lash) – tegishli moliya organlarida belgilangan shakldagi tayinlash sertifikatini va xarajatlar ning har bir guruhi bo‘yicha bir satrda mablag‘ o‘tkazish uchun to‘lov qog‘ozi bilan rasmiylashtiriladi

Xarajatlar tasnifi tuzilmasi quyidagi ko‘rinishga ega:

Budjet tizimi budjetlari mablag‘larining manbalari va darajalari tasnifi				Vazifa jihatdan tasnif			Tashkiliy tasnif	Iqtisodiy tasnif			Hududiy tasnif	
X	XXX	X	X	X	XXX	XXX	XXX	XX	XX	XXX	XX	XXX

(23-band O‘zbekiston Respublikasi moliya vazirining 2014 yil 20 fevraldagi 11-sonli [buyrug‘i](#) (ro‘yxat raqami 2146-3, 17.03.2014 y.) tahririda — O‘R QHT, 2014 y., 12-son, 140-modda)

Xarajatlar odatda ma‘muriy, iqtisodiy va funksional tasnifga ko‘ra qayd qilinadi. Xar bir operatsiyaning budjet kodi ushbu operatsiya bilan bog‘liq barcha kerakli ma‘lumotlarni taqdim qilishi kerak. Masalan xarajatlar sinfining uchta asosiy tasnifi, sakkizta tasnifosti sinflari (nomi, bo‘limi va boshqalar), shu bilan birga o‘n uchta belgilari mavjud. Bir mamlakatdagi bu tasnifosti sinflariga tayinlangan nomlar boshqa bir mamlakatda farq qilishi mumkin²⁰.

DMBAT tatbiq etilguniga qadar xarajatlar smetasini va xarajatlar smetasi ijrosi to‘g‘risidagi hisobotni (Davlat budjeti ijrosi to‘g‘risidagi hisobotni qo‘shgan holda) tuzishda «Vazifa jihatdan tasnif», «Tashkiliy tasnif» va «Iqtisodiy tasnif» kodlari qo‘llaniladi.

Xarajatlarning iqtisodiy tasnifi xarajatlarni iqtisodiy yo‘nalishiga ko‘ra kodlashdan iborat bo‘ladi.

²⁰ “Budget Classification” Davina Jacobs, Jean-Luc Hélys, and Dominique Bouley. December 2009. International Monetary Fund Fiscal Affairs Department Washington, DC, USA

Iqtisodiy tasnif

Kodlar			Nomi
40	00	000	XARAJATLAR
41	00	000	IShChILAR MEHNATIGA HAQ TO‘LASH
41	10	000	Ish haqi
41	11	000	Pul shaklidagi ish haqi
41	11	100	Asosiy ish haqi
41	11	200	Ish haqiga ustama va qo‘shimcha to‘lovlar
41	11	210	Umumta’lim, o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarining o‘rnak ko‘rsatgan xodimlarini rag‘batlantirishning Direktor jamg‘armasi mablag‘lari
41	11	220	Tibbiyot tashkilotlari xodimlariga ustama va qo‘shimchalar
41	20	000	Ijtimoiy ehtiyojlarga ajratmalar/badallar
41	21	000	Ijtimoiy ehtiyojlarga haqiqatda qilinadigan ajratmalar/badallar
41	21	100	Yagona ijtimoiy to‘lov
41	21	200	Ijtimoiy ehtiyojlarga boshqa ajratmalar/badallar
41	22	000	Shartli hisoblanadigan ijtimoiy ehtiyojlarga ajratmalar/badallar
42	00	000	TOVAR VA XIZMATLAR BO‘YICHA XARAJATLAR
42	10	000	Xizmat safarlari xarajatlari

Budjet tizimi budjetlari mablag‘larining manbalari va darajalari tasnifi (1 — 6 kodlar) amalga oshirilayotgan xarajatlarning qaysi mablag‘lar manbasi va budjetlar darajasiga (tegishli budjet darajasiga, davlat maqsadli jamg‘armasi turiga va sh.k.) mansubligini aniqlash maqsadida qo‘llaniladi.

Vazifa jihatdan tasnif (7 — 13 kodlar) barcha budjet darajalari xarajatlari guruhlanishini o‘zida ifodalaydi hamda davlat boshqaruvi va mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish sektori birliklari asosiy funksiyalarini bajarishiga, ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni hal qilishiga budjet va budjetdan tashqari mablag‘larni yo‘naltirilishini aks ettiradi.

Vazifa jihatdan tasnif ikki darajadan iborat:

Vazifa jihatdan tasnifning birinchi darajasi (bo‘limlar) davlatning asosiy vazifasini bajarish uchun moliyaviy resurslarning yo‘nalishini aks ettiradi. Kichik bo‘limlar vazifa jihatdan tasnifning ikkinchi darajasi hisoblanib, davlat vazifalarining bajarilishida budjet mablag‘larining bo‘limlar doirasidagi

yoʻnalishini aniqlashtiradi.

Vazifa jihatdan tasnifning kichik boʻlimlarining tuzilishi davlatning asosiy vazifalarini aniqlashtirish tamoyiliga asosan qurilgan.

Vazifa jihatdan tasnifning kodi 7 ta raqamdan iborat boʻlib, shundan 4 ta raqam — boʻlim, 3 ta raqam esa — kichik boʻlimdir.

Vazifa jihatdan tasnifning boʻlimlari va kichik boʻlimlari yagona boʻlib, budget jarayonining barcha ishtirokchilari tomonidan Oʻzbekiston Respublikasi Davlat budgetini tuzishda, tasdiqlashda va ijro qilishda foydalaniladi.

Masalan:

7 011 000 «Ijro etuvchi va qonunchilik organlari, budget—moliyaviy masalalar, xalqaro munosabatlar» boʻlimi boʻyicha davlat vakillik organlari, qonunchilik hokimiyati organlari, davlat hokimiyati organlari, fuqarolarni oʻzini oʻzi boshqarish organlarining faoliyatiga qilinadigan xarajatlar, budget-moliyaviy masalalarga, xalqaro faoliyatga, zaxira jamgʻarmalari va boshqa umumdavlat boshqaruvi organlariga xarajatlar aks ettiriladi.

7 011 100 «Davlat vakillik organlari, qonunchilik hokimiyati organlari faoliyati» kichik boʻlimi boʻyicha Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, Qoraqalpogʻiston Respublikasi Joʻqorgʻi Kengesini saqlash xarajatlari, Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatlarining va Senati aʼzolarining faoliyatini taʼminlash, Oliy Majlis palatalarining majlisiga tayyorgarlik koʻrish va oʻtkazish bilan bogʻliq xarajatlar, shuningdek davlat hokimiyati vakillik organlari faoliyati bilan bogʻliq boshqa xarajatlar aks ettiriladi.

Vazifa jihatdan tasnif

Kodlar			Xarajatlar
7	000	00 0	JAMI XARAJATLAR
7	010	00 0	UMUMIY AHAMIYATDAGI DAVLAT XIZMATLARI
7	011	00	Ijro etuvchi va qonunchilik organlari, budget — moliyaviy masalalar,

		0	xalqaro munosabatlar
7	011	10 0	Davlat vakillik organlari, qonunchilik hokimiyati organlari faoliyati
7	011	10 1	O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisini saqlash xarajatlari
7	011	10 2	Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesini saqlash xarajatlari
7	011	10 4	O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatlarining va Senat a'zolarining faoliyatini ta'minlash bilan bog'liq xarajatlar
7	011	10 5	Oliy Majlis palatalarining majlisga tayyorgarlik ko'rish va o'tkazish bilan bog'liq xarajatlari
7	011	10 7	Hokimiyat vakillik organlari faoliyati bilan bog'liq boshqa xarajatlar
7	011	20 0	Davlat hokimiyati organlari faoliyati
7	011	20 1	O'zbekiston Respublikasi Prezidenti apparatini saqlash xarajatlari
7	011	20 2	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini saqlash xarajatlari
7	011	20 3	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Kengashini saqlash xarajatlari
7	011	20 4	Viloyatlar, Toshkent shahar va tumanlar (shaharlar) hokimiyatlarini saqlash xarajatlari
7	011	20 9	Boshqa toifalariga kiritilmagan davlat hokimiyati organlarining faoliyatini ta'minlovchi boshqa tashkilotlarni saqlash xarajatlari
7	011	30 0	Budjet-moliyaviy masalalar
7	011	31 0	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va uning hududiy bo'linmalarini saqlash xarajatlari

Iqtisodiy tasnif budjet tizimi budjetlari xarajatlarini xo'jalik belgilariga, ishlab chiqarish elementlariga ko'ra farqlashni nazarda tutadi, davlat boshqaruvida amalga oshirilayotgan xarajatlarning iqtisodiy mazmunidan kelib chiqib budjet xarajatlari yo'nalishlarini belgilab beradi. Iqtisodiy tasnifning

tuzilmasi quyidagi ko‘rinishda bo‘ladi:

Toifa	Modda va kichik modda	Element
XX	XX	XXX

Iqtisodiy tasnif toifalar, moddalar va kichik moddalar kodlarini o‘z ichiga olgan 7 raqamdan iborat.

- toifa — 2 ta raqam;
- modda — 1 ta raqam;
- kichik modda — 1 ta raqam;
- element — 3 ta raqam.

Masalan:

41 00 000 «Ishchilar mehnatiga haq to‘lash» toifasi mehnat qonunchiligiga muvofiq budget tashkilotlari ishchilariga bajargan (bajarilayotgan) ishiga pul yoki natura ko‘rinishida taqdirlash lozim bo‘lgan xarajatlarni aks ettiradi. Mazkur toifaga ijtimoiy sug‘urta dasturiga ishchilar nomidan ish beruvchilarning amalga oshiradigan «Ish haqi» (41 10 000) va «Ijtimoiy ehtiyojlarga ajratmalar/badallar» (41 20 000) moddalari kiradi.

41 11 100 «Asosiy ish haqi» elementi — bu O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligiga muvofiq mehnat shartnomasi yoki fuqarolik-huquqiy bitimlari bo‘yicha jismoniy shaxslarga hisoblanadigan va to‘lanadigan to‘lovlar hisoblanib, predmeti ish bajarish va xizmat ko‘rsatish bo‘lib hisoblanadi, shu jumladan:

✓ to‘lovlar: lavozim maoshlari, yagona tarif setkasi bo‘yicha tarif stavkalari, soatbay haq to‘lash, harbiy va maxsus unvonlar bo‘yicha;

✓ mukofotlar, moddiy yordamlar, yillik ish yakunlari bo‘yicha taqdirlash, mualliflik, ijrochilik va postanovka uchun mukofotlar va boshqa mukofot va rag‘batlantirish to‘lovlari;

✓ yillik mehnat ta'tillari, o'quv ta'tillari, foydalanilmagan ta'til uchun kompensatsiya to'lovlari;

✓ xodimlarning kasbiy tayyorgarlik, malaka oshirish, yoki boshqa kasblarga o'rganish davri uchun, tibbiy tekshiruv kunlari, qon topshirish va donor-xodimlarga taqdim qilinadigan dam olish davri, davlat yoki jamoat majburiyatlarini bajarishda ishtirok etish kunlari uchun to'lovlar;

✓ malakaviy razryad (martaba darajasi, diplomatik martaba, malakaviy klass);

✓ davlat va boshqa xizmatlarning o'ziga xos shartlari;

✓ uzoq xizmat muddati uchun;

✓ qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladigan tabiiy-iqlim sharoitlari noqulay bo'lgan joylardagi ishlar bilan bog'liq qo'shimcha to'lovlar (ish staji uchun ustamalar, baland tog'li, cho'l va suvsiz hududlarda ishlaganlik uchun belgilangan koeffitsientlar bo'yicha to'lovlar);

✓ maxfiylik darajasiga ega bo'lgan ma'lumotlar bilan ishlaganlik;

✓ shifr ishi xavfsizligi;

✓ maxsus rejimdagi ishlar;

✓ davlat siri bilan ishlash huquqi;

✓ o'ziga xos sharoit;

✓ dotsent va professor lavozimlari;

✓ ilmiy unvon;

✓ ilmiy daraja;

✓ tungi vaqtda, bayram va dam olish kunlarida ishlaganlik uchun va boshqa ustamalar;

✓ boshqa shunga o'xshash xarajatlar.

Hududiy tasnif

Kod		Nomi
Hudud	Tuman/shahar	
03	000	Andijon viloyati

06	000	Buxoro viloyati
08	000	Jizzax viloyati
10	000	Qashqadaryo viloyati
12	000	Navoiy viloyati
14	000	Namangan viloyati
18	000	Samarqand viloyati
22	000	Surxondaryo viloyati
24	000	Sirdaryo viloyati
26	000	Toshkent shahri
27	000	Toshkent viloyati
30	000	Farg‘ona viloyati
33	000	Xorazm viloyati
35	000	Qoraqalpog‘iston Respublikasi

Hududiy tasnif kelib tushayotgan daromadlarning ushbu daromadlar shakllantirilayotgan yoxud o‘tkazib berilayotgan tegishli ma‘muriy-hududiy birlikka mansubligini identifikatsiyalash maqsadida qo‘llaniladi.

O‘zbekiston Respublikasi moliya vazirining buyrug‘i bilan Budjet tasnifini qo‘llash bo‘yicha yo‘riqnomaga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 18 martdagi PQ-2847-son “Moliya organlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaroriga muvofiq:

O‘zbekiston Respublikasi moliya vazirining 2010 yil 20 avgustdagi 65-son buyrug‘i (ro‘yxat raqami 2146, 2010 yil 11 oktyabr) (O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2010 y., 40-41-son, 356-modda) bilan tasdiqlangan Budjet tasnifini qo‘llash bo‘yicha yo‘riqnomaga ilovaga muvofiq o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritildi. 2017 yil 24 noyabrdagi O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 169-son buyrug‘iga muvofiq:

Budjet tasnifini qo‘llash bo‘yicha yo‘riqnomaga kiritilayotgan o‘zgartirish va qo‘shimchalar:

1. 32-band quyidagi tahrirda bayon etiladi:

“32. 7 011 400 “Fuqarolarni o‘zini o‘zi boshqarish organlarining faoliyati” kichik bo‘limi bo‘yicha shaharcha, qishloq va ovullarda, shuningdek ular tarkibidagi mahallalarda hamda shaharlardagi mahallalarda fuqarolarning yig‘inlarini saqlash xarajatlari aks ettiriladi.”

2. 110-banddagi “targ‘ibot” degan so‘z “va ma’rifat” degan so‘zlar bilan almashtirildi.

3. 1-ilova 3 01110 qatordan keyin quyidagi mazmundagi qatorlar bilan to‘ldirildi:

- “3 012 0 0 O‘zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo‘jaligi vazirligi huzuridagi Qishloq xo‘jaligi yo‘nalishidagi oliy ta‘lim muassasalarini qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi;

- 3 012 1 0 Respublika mablag‘lari;

- 3 013 0 0 Ichki iste‘mol bozorida narx-navoni barqarorlashtirishga ko‘maklashish jamg‘armasi;

- 3 013 1 0 Respublika mablag‘lari;

- 3 014 0 0 O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi huzuridagi Jamoat ishlari jamg‘armasi;

- 3 014 1 0 Respublika mablag‘lari;

- 3 014 2 0 Hududiy mablag‘lar;

- 3 014 2 1 Qoraqalpog‘iston Respublikasining respublika darajasidagi, viloyatlarning viloyat darajasidagi va Toshkent shahrining shahar darajasidagi mablag‘lari;

- 3 014 2 2 Tumanlar va shaharlar darajasidagi mablag‘lar;

- 015 0 0 O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlash davlat jamg‘armasi;

3. 015 10 Respublika mablag‘lari”.

4. 2-ilovada:

1) 3 422 102 qatordagi “O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan” degan so‘zlar chiqarib tashlandi;

2) 3 422 110 qatordagi “Yuridik shaxslarni, shuningdek tadbirkorlik faoliyati bilan shug‘ullanuvchi jismoniy shaxslarni” degan so‘zlar “Tadbirkorlik sub’ektlarini” degan so‘zlar bilan almashtirildi;

3) 3 422 219 qatordagi “O‘simliklar karantini bosh” degan so‘zlar “Vazirlar Mahkamasi huzuridagi O‘simliklar karantini” degan so‘zlar bilan almashtirildi;

4) 3 450 973 qatordan keyin quyidagi mazmundagi qator bilan to‘ldirildi:

“3 450 974 Asosiy vositalar, mini-uskunalar va inventarlar ijarasidan daromadlar”.

5. 3-ilovada:

1) 27 409 qator quyidagi tahrirda bayon etildi:

“27 415 Ohangaron shahri”;

2) 27 420 qator quyidagi tahrirda bayon etildi:

“27 401 Nurafshon shahri”;

3) 27 426 qator quyidagi tahrirda bayon etildi:

“27 424 Yangiyo‘l shahri”

6. 4-ilovada:

1) 7011 401 qatorning nomi quyidagi tahrirda bayon etildi:

“Shaharcha, qishloq, ovul va shaharlar mahallalarining fuqarolar yig‘inlarini saqlash xarajatlari”;

2) 7 011 402 qatorning nomi quyidagi tahrirda bayon etildi:

“Shaharlar hududidan tashqarida joylashgan mahallalar fuqarolar yig‘inlarini saqlash xarajatlari”;

3) 7 016 105 qatordan keyin quyidagi mazmundagi qator bilan to‘ldirildi:

“7 016 106 Viloyat saylov komissiyasi kotibini saqlash xarajatlari”;

4) 7 017 202 qatordan keyin quyidagi mazmundagi qator bilan to‘ldirildi:

“7 017 209 Tashqi qarz bilan bog‘liq boshqa xarajatlar”;

5) 7 018 105 qatordan keyin quyidagi mazmundagi qator bilan to‘ldirildi:

“7 018 106 Davlat boshqaruvi sektorining boshqa birliklariga beriladigan ssudalar”;

- 6) 7 019 700 qatordan keyin quyidagi mazmundagi qator bilan to'ldirildi:
“7 019 800 Ichki iste'mol bozorida narx-navoni barqarorlashtirishga ko'maklashish jamg'armasiga ajratiladigan mablag'lar”;
- 7) 7 021 400 qatordan keyin quyidagi mazmundagi qator bilan to'ldirildi:
“7 021 500 O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasini saqlash xarajatlari”;
- 8) 7 033 700 qatordan keyin quyidagi mazmundagi qatorlar bilan to'ldirildi:
“7 033 900 Boshqa xarajatlar;
7 033 901 O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Tadbirkorlik sub'ektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo'yicha vakili devonini saqlash xarajatlari”;
- 9) 7 041 901 qatordan keyin quyidagi mazmundagi qator bilan to'ldirildi:
“7 041 902 O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash davlat jamg'armasini saqlash xarajatlari”;
- 10) 7 042 105, 7 042 110, 7 042 112 va 7 042 910 qatorlar chiqarib tashlandi;
- 11) 7 042 127 qatordan keyin quyidagi mazmundagi qatorlar bilan to'ldirildi:
- “7 042 130 Davlat veterinariya xizmati;
 - 7 042 131 O'zbekiston Respublikasi Davlat veterinariya qo'mitasi;
 - 7 042 132 Qoraqalpog'iston Respublikasi veterinariya qo'mitasi, viloyatlar va Toshkent shahar veterinariya boshqarmalari;
 - 7 042 133 Tumanlar (shaharlar) veterinariya bo'limlari;
 - 7 042 134 Respublika hayvonlar kasalliklari va oziq-ovqat mahsulotlari xavfsizligi tashxis markazi;
 - 7 042 135 Qoraqalpog'iston Respublikasi va viloyatlar hayvonlar kasalliklari tashxisi va oziq-ovqat mahsulotlari xavfsizligi davlat markazlari;

- 7 042 136 Tumanlar (shaharlar) hayvonlar kasalliklari tashxisi va oziq-ovqat mahsulotlari xavfsizligi davlat markazlari;

- 7 042 137 Veterinariya dori vositalari, ozuqabop qo‘shimchalar sifati va muomalasi nazorati bo‘yicha Davlat ilmiy markazi;

- 7 042 138 Davlat chegarasi va transportdagi davlat veterinariya nazorati boshqarmasi”;

- 12) 7 043 201 qatordan keyin quyidagi mazmundagi qator bilan to‘ldirildi:

- “7 043 209 Boshqa xarajatlar”;

- 13) 7 044 303 qatordan keyin quyidagi mazmundagi qator bilan to‘ldirildi:

- “7 044 901 Boshqa xarajatlar”;

- 14) 7 049 970 qatordagi “Vazirlar Mahkamasi” degan so‘zlar “Favqulodda vaziyatlar vazirligi” degan so‘zlar bilan almashtirildi;

- 15) 7 082 920 qatordan keyin quyidagi mazmundagi qator bilan to‘ldirildi:

- “7 082 930 O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi O‘zbekistonga oid xorijdagi madaniy boyliklarni tadqiq etish markazi xarajatlari”;

- 16) 7 085 500 qatordagi “targ‘ibot markazi va” degan so‘zlar “va ma’rifat markazini hamda” degan so‘zlar bilan almashtirildi;

- 17) 7 085 500 qatordan keyin quyidagi mazmundagi qator bilan to‘ldirildi:

- “7 085 600 O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi O‘zbekistondagi Islom madaniyati markazini saqlash xarajatlari”;

- 18) 7 094 330 qatordan keyin quyidagi mazmundagi qatorlar bilan to‘ldirildi:

- “7 094 400 O‘zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo‘jaligi vazirligi huzuridagi Qishloq xo‘jaligi yo‘nalishidagi oliy ta‘lim muassasalarini qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi xarajatlari;

- 7 094 410 O‘quv va ilmiy-laboratoriya binolari va korpuslarini, sport inshootlarini va ijtimoiy-muhandislik infratuzilmasi ob‘ektlarini qurish, rekonstruktsiya qilish, mukammal ta‘mirlash ishlarini moliyalashtirish;

- 7 094 420 O‘quv-ilmiy laboratoriya bazasini zamonaviy asbob-uskunalar va jihozlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan jihozlash, jahon ta‘lim resurslaridan, ilg‘or ilmiy adabiyotlar elektron kataloglaridan va ma‘lumotlar bazalaridan foydalanishni kengaytirishni moliyalashtirish;

- 7 094 430 Boshqa xarajatlar”;

- 19) 7 096 300 qator nomi quyidagi tahrirda bayon etildi:

- “Tuman (shahar) xalq ta‘limi bo‘limlarini saqlash xarajatlari”;

- 20) 7 098 500 qatordan keyin quyidagi mazmundagi qatorlar bilan to‘ldirildi:

- “7 098 600 O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta‘lim vazirligini saqlash xarajatlari;

- 7 098 601 O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta‘lim vazirligi xarajatlari;

- 7 098 602 O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta‘lim vazirligining hududiy bo‘linmalari xarajatlari”;

- 21) 7102 416 qatordan keyin quyidagi mazmundagi qator bilan to‘ldirildi:

- “7 102 417 O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi harbiy xizmatchilarning pensiya va nafaqa xarajatlari”;

- 22) 7 109 120 qatordan keyin quyidagi mazmundagi qator bilan to‘ldirildi:

- “7 109 130 O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi huzuridagi Jamoat ishlari jamg‘armasini saqlash xarajatlari”.

•7. 5-ilova 42 52 430 qatordan keyin quyidagi mazmundagi qator bilan to'ldirildi:

•“42 52 440 Ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan dori vositalari va tibbiyot buyumlari”.

•8. 5a-ilova 42 52 430 qatordan keyin quyidagi mazmundagi qator bilan to'ldirildi:

•“42 52 440 Ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan dori vositalari va tibbiyot buyumlari”.

4. Budjet xarajatlari tasniflanishining xorij tajribalari.

Rivojlangan mamlakatlar, masalan, Fransiya budjet tizimida daromadlar yuridik shaxslar bo'yicha tasniflanadi. Soliqli daromadlar – to'g'ri va egri soliqlar va soliqsiz daromadlarga bo'linadi. Budjet xarajatlari esa idoralar va boblar bo'yicha tasniflanadi. Fransiyada xarajatlar tasnifi – Davlat qarzi, davlat xokimiyati organlari, davlat xizmati mablag'lari, iqtisodiy faoliyat, to'g'ri investitsiyalar va investitsiyalarga subsidiyalarga kabilarga bo'linadi.

Rossiya Federatsiyasida budjet tasniflanishi xususan, davlat budjeti xarajatlarining tasniflanishiga o'ziga xosdir. Ma'lumki, Rossiyada Federativ boshqaruv tizimi bo'lib, avtonom va mustaqil holdagi Respublikalar mavjud, ushbu tuzilmaga asosan, budjet tasniflanishi ichida hududiy budjet tasnifi ham kiritib o'tilgan. Ushbu tasnif har bir hududning ijtimoiy-iqtisodiy, ma'muriy joylashuvidan kelib chiqqan holda tuzilishi ko'zda tutiladi. Mahalliy budjetlarda qo'llaniladigan bunday tasnif ko'rsatkichlari, albatta, Rossiya Federatsiyasining “Budjet tasnifi” kodeksida ham nazarda tutiladi.

Yaponiyada budjet tasnifi ularning ikki bo'g'inli budjeti “Asosiy budjet hisobi” va “Maxsus budjet hisobi”ga asosan farqlanadi. Asosiy budjetda xususan xarajatlar bo'yicha olinganda, hukumatning asosiy dastur bo'yicha tadbirlarga xarajatlari ko'zda tutilsa, ya'ni bunda, ijtimoiy ta'minot, ta'lim, milliy mudofaa, iqtisodiy rivojlanish va boshqalar xarajatlar bo'yicha tasniflansa, maxsus xisob

bo'yicha esa xukumatning asosiy budjetdan tashqari, ya'ni maxsus jamg'armalarni tuzishga bo'lgan xarajatlari kiritiladi.

Fransiyaning xarajatlar tasnifi

Boblar	Xarajatlar
1-Bob	Davlat qarzi
2-Bob	Davlat hokimiyati organlari
3-Bob	Davlat xizmati mablag'lari
4-Bob	Iqtisodiy faoliyat
5-Bob	To'g'ri investitsiyalar
6-Bob	Investitsiyalarga subsidiyalar

Fransiyada g'aznachilik tizimidagi budjet ijrosida daromadlar yuridik shaxslar bo'yicha tasniflanadi. Solikli daromadlar: to'g'ri va egri soliqlar va soliqsiz daromadlarga bo'linadi. "Moliya to'g'risidagi Qonun" budjet xarajatlarini idoralar va boblar bo'yicha tasniflaydi. Xarajatlar boblar. moddalar va bandlarga bo'linadi:

- boblar-yirik iqtisodiy kategoriyalar (milliy hisoblar schyotiga mos keladi);
- moddalar-Davlat xizmati (mazkur xarajatlarni boshqaradi);
- bandlar - xarajatlar xarakterini bildiradi.

Bundan tashqari, Fransiyaning 1959 yilgi Tashkiliy qonuniga muvofiq, xarajatlar iqtisodiy tabiatiga ko'ra tasniflanadi:

- davlat xizmatining joriy xarajatlari;
- davlat xizmatining kapital xarajatlari;
- xarbiy xizmatning joriy xarajatlari;
- xarbiy xizmatning kapital xarajatlari.

Federal g'aznachilik organlaridagi budjet xarajatlarini boshqarish-davlatning o'z funktsiya va majburiyatlarini bajarishi uchun kerak bo'ladigan sarflardan iborat. Budjet xarajatlarini guruxlashtirish uchun Rossiya

Federatsiyasi «Budget tasnifi to'g'risida»gi 1996 yil 15 avgustdagi № 115 Federal qonunda aniqlangan xarajatlarning uch xil tasnifidan foydalaniladi. Budget xarajatlarining vazifa jihatidan tasnifida Rossiya Federatsiyasi budget tizimining barcha darajadagi budgetlarning xarajatlari guruhlanadi va davlatning asosiy funksiyalarini bajarishi uchun yo'naltirilgan budget mablag'larini ifodalaydi. Budget xarajatlarining tashkiliy tasnifida federal budget mablag'larini bosh taqsimlovchilari bo'yicha budget mablag'larining taqsimlanishi ifodalanadi. Rossiya Federatsiyasining budget xarajatlari iqtisodiy tasnifida barcha darajadagi budget xarajatlari iqtisodiy mazmuniga ko'ra guruhlanadi.

Rossiya Federatsiyasi Budget Kodeksining 69-moddasida ta'kidlanishicha, budgetdan mablag' ajratish quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

- budget tashkilotlarini saqlash uchun berilgan budget ajratmalari;
- davlat va munitsipal kontraktlarga asosan jismoniy va huquqiy shaxslar tomonidan taqdim qilingan tovarlar, ko'rsatilgan xizmatlar va bajarilgan ishlari uchun to'lovlar;
- Rossiya Federatsiyasi qonun xujjatlariga muvofiq o'z-o'zini boshqarish organlari tomonidan aholiga to'lanadigan majburiy to'lovlarni o'z ichiga olgan aholiga transfertlar;
- davlat xokimiyati organlari tomonidan qabul qilingan qarorlar natijasida paydo bo'lgan qo'shimcha xarajatlarni kompensatsiya qilish uchun beriladigan budget ajratmalari;
- boshqa darajadagi xokimiyat organlariga davlatning alohida vakolatlarini amalga oshirish uchun berilgan budget ajratmalari;
- chet el davlatlariga kreditlar;
- davlatning tashqi mablag'larini jalb qilish hisobiga mamlakat ichidagi kreditlar va zayomlar;
- budgetdan tashkari fondlarga, turli darajadagi budgetlarga beriladigan ssudalar, dotatsiyalar, subventsiyalar va subsidiyalar;
- huquqiy shaxslarga beriladigan kreditlar (jumladan, soliq kreditlari, soliq to'lashdagi imtiyozlar, to'lov majburiyatlari);

– jismoniy va huquqiy shaxslarga beriladigan subventsiyalar va subsidiyalar;

– qarz majburiyatlarini yopish, jumladan, davlat yoki munitsipal kafolatlar uchun mablag‘lar.

Alohida aytib o‘tishimiz kerakki, Rossiya Federatsiyasi Moliya Vazirligining Federal g‘aznachilik organi budjet tashkilotlarini moliyalashtirishda, budjet kreditlarini berishda, federal maqsadli dasturlarni moliyaviy ta‘minlashda, xalq ho‘jaligining ayrim tarmoqlarini qo‘llab-quvvatlash maqsadida subsidiyalar ajratishda Federal G‘aznachilik tizimining ikkinchi va uchinchi zvenolarida budjet xarajatlarining barcha tasniflarini amalga ishlashini ta‘minlaydi.

Budjet daromadlarini shakllantiradigan mablag‘lar tushumlarining manbalari davlatning tashqi va ichki qarzlarini, shuningdek, mahalliy budjetlar uchun batafsil ko‘rsatilib tasdiqlangan mablag‘ ajratmalari doirasida davlat budjeti mablag‘larini sarflash shakllarini o‘z ichiga oladi.

Nazorat uchun savollar:

1. Budjet tizimi budjetlarining xarajatlari deganda nimani tushunasiz?
2. Budjet tizimi budjetlarining xarajatlari guruhlari nimalardan iborat?
3. Davlat budjeti xarajatlarining tasnifi nima?
4. Davlat budjeti xarajatlarining vazifa jihatdan tasnifi nimalardan iborat?
5. Davlat budjeti xarajatlarining tarkibi Budjet kodeksining qaysi moddasida keltirilgan?
6. Budjetning kapital xarajatlari deyilganda nimalar tushuniladi va ularning tarkibi nimalardan iborat?
7. Budjetning joriy xarajatlari deyilganda nimalar tushuniladi va ularning tarkibiga nimalar kiradi?
8. Respublika budjetidan moliyalashtiriladigan xarajatlarga nimalar kiradi?
9. Davlat budjeti xarajatlarining tashkiliy jihatdan tasnifi nimalardan iborat?

10. Davlat budjeti xarajatlarining iqtisodiy jihatdan tasnifi nimalardan iborat?

Test savollari:

1. Budget xarajatlarining funksional tasnifining tarkibi nimalardan iborat?

- a) guruhlar, kichik guruhlar, moddalar, kichik moddalar;
- b) bo‘lim, kichik bo‘lim, moddalar, kichik moddalar;
- c) moddalar, kichik moddalar, maqsadli stavkalar, xarajat turlari;
- d) moddalar, kichik moddalar, xarajat turlari, bo‘limlar.

2. Davlatning bajaradigan asosiy funksiyalaridan kelib chiqib xarajatlar guruhlari qanday tasniflanadi?

- a) Xarajatlarning idoraviy tasnifi;
- b) Xarajatlarning funksional tasnifi;
- c) Xarajatlarning iqtisodiy tasnifi;
- d) Xarajatlarning xududiy tasnifi.

3. Iqtisodiy tasnif toifalar, moddalar va kichik moddalar kodlarini o‘z ichiga olgan nechta raqamdan iborat?

- a) 5ta
- b) 6ta
- c) 7ta
- d) 3ta

4. Budget tizimi budjetlari xarajatlari tasnifining tuzilmasi nimalardan iborat?

a) budget tizimi budjetlari mablag‘larining manbalari va darajalari tasnifi, vazifa jihatidan tasnif, tashkiliy tasnif;

b) budjet tizimi budjetlari mablag'larining manbalari va darajalari tasnifi, iqtisodiy tasnif, hududiy tasnif;

c) budjet tizimi budjetlari mablag'larining manbalari va darajalari tasnifi, vazifa jihatidan tasnif, tashkiliy tasnif, iqtisodiy tasnif, hududiy tasnif;

d) budjet tizimi budjetlari mablag'larining manbalari va darajalari tasnifi, tashkiliy tasnif, iqtisodiy tasnif, hududiy tasnif

5. O'zbekiston Respublikasi Budjet kodeksining nechanchi moddasida Budjet tizimi budjetlari xarajatlarining tasnifiga tarif berilgan?

a) 22-moddasida

b) 23-moddasida

c) 18-moddasida

d) 19-moddasida

6. Vazifa jihatdan tasnifidan nima maqsadda foydalaniladi?

a) budjet jarayonining barcha ishtirokchilari tomonidan O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetini tuzishda, tasdiqlashda va ijro qilishda foydalaniladi.

b) budjet tashkilotlari tomonidan O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetini tuzishda, tasdiqlashda va ijro qilishda foydalaniladi.

c) budjet mablag'lari oluvchilari tomonidan O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetini tuzishda, tasdiqlashda va ijro qilishda foydalaniladi.

d) Moliya vazirligi tomonidan O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetini tuzishda, tasdiqlashda va ijro qilishda foydalaniladi.

7. Hududiy tasnif qanday maqsadda qo'llaniladi?

a) budjet tashkilotlarining va budjet mablag'lari oluvchilarning tegishli ma'muriy-hududiy birlikka mansubligini aniqlash maqsadida qo'llaniladi.

b) kelib tushayotgan daromadlarning ushbu daromadlar shakllantirilayotgan yoxud o'tkazib berilayotgan tegishli ma'muriy-hududiy birlikka mansubligini identifikatsiyalash maqsadida qo'llaniladi

c) amalga oshirilayotgan xarajatlarning qaysi mablag'lar manbasi va budjetlar darajasiga (tegishli budjet darajasiga, davlat maqsadli jamg'armasi turiga va sh.k.) mansubligini aniqlash maqsadida qo'llaniladi.

d) a va b javoblar to'g'ri.

8. Vazifa jihatdan tasnifning kodi 7 ta raqamdan iborat bo'lib, shundan kichik bo'lim nechta raqamdan iborat?

a) 3ta raqamdan

b) 2ta raqamdan

c) 4ta raqamdan

d) 1ta raqamdan

6-Mavzu. Budget taqchilligini moliyalashtirish manbalari tasnifi

Reja:

- 1. Budget taqchilligi to‘g‘risida tushuncha;**
- 2. Budget taqchilligini moliyalashtirish manbalari turlari;**
- 3. Budget taqchilligini moliyalashtirish manbalari tasnifi.**

Tayanch so‘z va iboralar

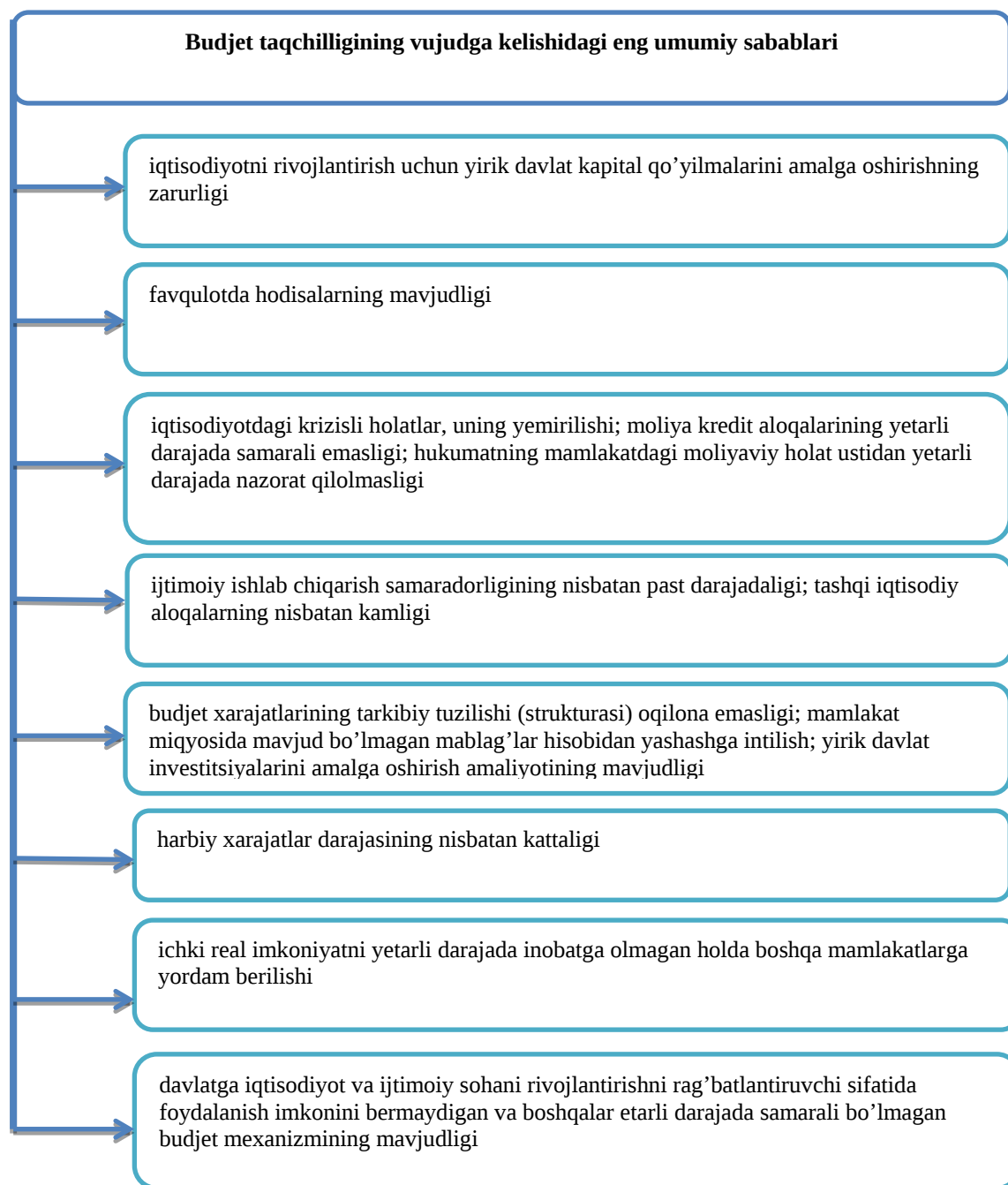
• budget tasnifi	• Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalari tasnifi
• budget tasnifining zarurligi	• O‘zbekiston Respublikasining davlat kafolatlari
• Budget taqchilligini moliyalashtirish manbalari	• O‘zbekiston Respublikasi tomonidan jalb qilinadigan kreditlar (qarzlar)
• Davlat budjeti taqchilligi	
• Davlat budjeti profitsiti	

1. Budget taqchilligi to‘grisida tushuncha.

Davlat budjeti taqchilligi — muayyan davrda O‘zbekiston Respublikasining Davlat budjeti xarajatlarining uning daromadlaridan oshib ketishi.

Kamomad rejali ravishda belgilanishi ham mumkin. Ko‘pincha budget taqchilligi rejalashtirilgan budget bilan ijro etilgan budgetning nomutanosibligi natijasida sodir bo‘ladi va xarajatlarning daromadlardan yuqori bo‘lganligini ko‘rsatadi. Agar yil mobaynida davlat daromadlari ancha qisqargan va Davlat budjetining oldindan belgilangan taqchilligi qonun hujjatlarida belgilangan chegara miqdoridan oshadigan bo‘lsa, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Davlat budjetining xarajatlarini alohida modda bo‘yicha qisqartirish to‘g‘risida qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga taklif kiritadi. Turli darajadagi budjetlarning daromadlari va xarajatlari o‘rtasidagi vaqtinchalik tafovutni to‘g‘rilash maqsadida moliya y. mobaynida ularga tegishli budjetlardan budjet ssudalari ajratilishi mumkin. Budget ssudalarini berishning eng kech muddati va tartibi O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan belgilanadi. Turli darajadagi budjetlarning daromadlari va xarajatlari o‘rtasidagi vaqtinchalik tafovutni

moliya yili mobaynida aylanma kassa mablag‘i me‘yori hisobiga uni moliya yili oxirigacha tasdiqlangan hajmga qadar tiklangan holda, budget mablag‘larining foydalanilmagan qoldiqlari hisobiga, shuningdek, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda davlatning qisqa muddatli qimmatli qog‘ozlarini chiqarish hisobiga qoplash mumkin. Quyidagi rasmdan budget taqchilligining vujudga kelishidagi eng umumiy sabablarini ko‘riishimiz mumkin.

Rasm-6.1. Budget taqchilligining vujudga kelishidagi eng umumiy sabablari.²¹
Davlat budgetining daromadlari va xarajatlari muvozanatda bo‘lishini

²¹ Qosimova G.A. Mahalliy budgetlarni tuzish va ijrosini ta‘minlash. O‘quv qo‘llanma. T.: Fan va texnologiya. 2007.

taqozo qiladi. Lekin ko'pchilik hollarda davlat budjeti xarajatlarining daromadlardan ortiqchaligi kuzatiladi, buning oqibatida budjet taqchilligi tez sur'atlar bilan o'sadi. Bu holning sabablari ko'p bo'lib, ularning ichida, davlatning jamiyat hayotining barcha sohalaridagi rolining uzluksiz o'sib borishi, uning iqtisodiy va ijtimoiy vazifalarining kengayishi alohida o'rin tutadi. Budjet taqchilliganing o'zgarishi xo'jalik konyukturalariga joriy tebranishlar, ishlab chiqarishdagi davriy inqiroz va rsjalanishlarni ham aks ettiradi, krizislar davrida davlat budjetga mablag'lari hisobidan iqtisodiyotning ma'lum sektorlari ishlab turishga, umumdavlat ahamiyatiga ega bo'lgan [tarmoqlarda](#), investitsiyalar hajmini saqlab turishga majbur bo'ladi. Budjet taqchilligini moliyalashtirish (qoplash) ning muhim sharoiti davlat krediti bo'lib chiqadi. Davlat krediti deganda, mavlat qarz oluvchi yoki kreditor sifatida chiqadigan barcha moliyaviy iqtisodiy munosabatlar yig'indisi tushuniladi. Moliyaviy resurslarni davlat qarz olishning asosiy shakli bu davlat zayomlarini chiqarish hisoblanadi. Ularni joylashtirish jarayonida davlat aholi, banklar, savdo va sanoat kompaniyalarining vaqtincha bo'sh turgan pul mablag'larini jalb qiladi. Davlat o'z majburiyatlarini nafaqat xususiy sektorda joylashtirishi, balki ularni Markaziy bankda hisobga olishi ham mumkin. Bunda bank muomalaga pulning tovar hajmining ko'payishi bilan bog'liq bo'lmagan qo'shimcha massasini chiqaradi. Mazkur holda, davlat budjeti moliyalashtirish pul muomalasiga to'g'ridan-to'g'ri inflyatsion ta'sir ko'rsatadi. Pul massasining o'sishi *jamiyat* haqiqiy boyligining ko'payishi bilan birga bormaydi. Davlat qarzlarining to'xtovsiz ko'payib borishi, milliy daromadni foiz to'lovlari shaklida, tobora ko'proq qayta taqsimlanishga olib keladi. Katta budjet taqchilligi va davlat majburiyatlari bo'yicha foiz to'lovlari o'sish [sharoitida](#), davlat qarzlarini to'lash vaqtini imkon darajada cho'zishga harakat qiladi. Buning uchun turli xil usullardan foydalanish mumkin. Jumladan davlat o'zining qisqa muddatli majburiyatlarini, o'rta va uzoq muddatli zayomlarga almashtiradi. U o'zining qisqa muddatli majburiyatlarini, ancha yuqori foiz bo'yicha yangi, uzoq muddatli zayomlar chiqarish hisobiga ham sotib olish

mumkin. Bunday turdagi tadbirlar qisqa davrli samara berish va vaqtincha davlatnin moliyaviy ahvolini yengillashtirish mumkin, chunki u odatda kelgusida foiz stavkasining oshish va qarzlar umumiy miqdorining o'sishi bilan bog'liq. Xo'jalik hayoti baynalminallashuv jarayonlarining tez o'sishi, xalqaro kreditning jadal rivojlanishi natijasida davlat o'ziga zarur bo'lgan moliyaviy resurslarni jalb qilish uchun, bo'sh pul mablag'larining milliy chegaradan tashqaridagi manbaalaridan faol foydalanadi. Buning natijasida **tashqi qarz** vujudga keladi. Shunday qilib, davlat zarur moliyaviy resurslarini ham ssuda kapitallarining milliy bozoridan va ham tashqi bozoridan qarz oladi. Xalqaro kreditning tez o'sishi kapitalning mamlakatlarar» [migratsiyasi](#), mamlakat va regionlar iqtisodiy o'zaro bog'liqligining chuqurlashuvining muqarrar natijasi hisoblanadi. Xalqaro kredit moliyaviy resurslarni ham xususiy sektorning ehtiyojlarini qondirish, ham davlat budjei taqchilligini qoplash uchun jalb qilish imkoniyatini sezilarli kengaytiradi. Shu bilan birga tashqi qarzlarining o'sishi bir qator boshqa muammolarni keltirib chiqaradi. Ulardan asosiy milliy vositalar bilan nazorat qilib bo'lmaydigan ham kreditor va ham debitor mamlakatlar iqtisodiyotini kuchayib boruvchi bog'liqligi hisoblanadi.

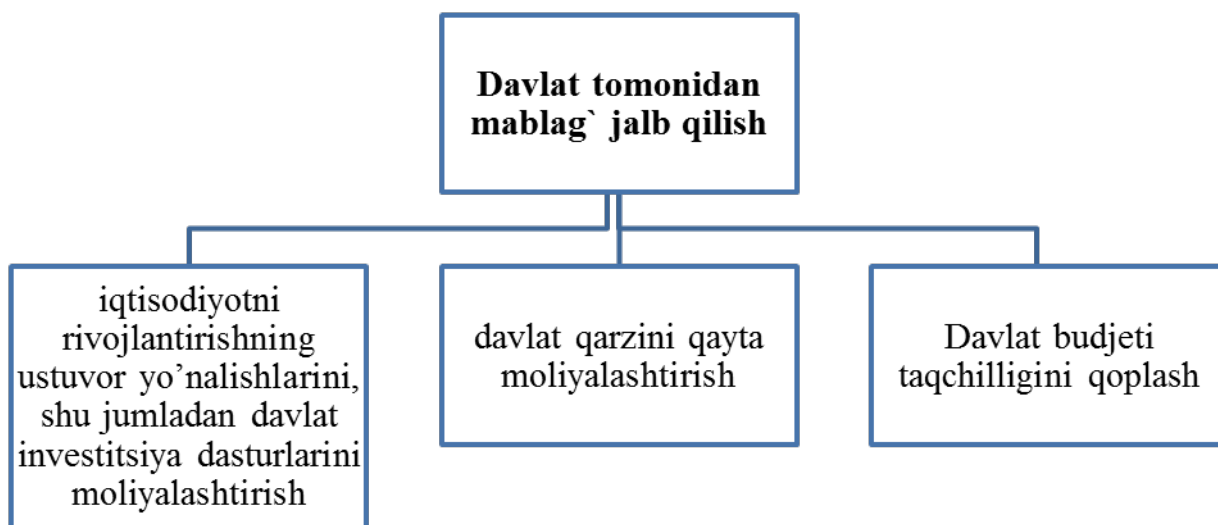
O'zbekiston Respublikasi Budget kodeksining 152-moddasida Davlat tomonidan mablag' jalb qilish tartibi keltirilgan. Unga ko'ra davlat tomonidan mablag' jalb qilish ichki va xorijdan mablag' jalb qilishdan iborat.

Davlat tomonidan ichki mablag'ni jalb qilish O'zbekiston Respublikasi rezidentlaridan mablag'larni jalb etish bo'lib, bu mablag'lar bo'yicha O'zbekiston Respublikasining qarz oluvchi yoki qarz oluvchi-rezidentlarning kreditlarini (qarzlarini) to'lashga kafil sifatidagi majburiyatlari yuzaga keladi. Chet el manbalaridan (chet davlatlar, xalqaro tashkilotlardan, xalqaro moliya va iqtisodiy institutlardan, chet el hukumatlarining moliya tashkilotlari va O'zbekiston Respublikasining boshqa norezidentlaridan) mablag'larni jalb etish davlat tomonidan xorijdan mablag' jalb qilish bo'lib, bu mablag' bo'yicha O'zbekiston Respublikasining qarz oluvchi yoki qarz oluvchi-rezidentlarning kreditlarini (qarzlarini) to'lashga kafil sifatidagi majburiyatlari yuzaga keladi.

Davlat tomonidan mablagʻ jalb etish boʻyicha qarorlar belgilangan tartibda qabul qilinadi.

Davlat tomonidan mablagʻ jalb qilish:

- iqtisodiyotni rivojlantirishning ustuvor yoʻnalishlarini, shu jumladan davlat investitsiya dasturlarini moliyalashtirish;
- davlat qarzini qayta moliyalashtirish;

- Davlat budjeti taqchilligini qoplash uchun amalga oshiriladi.

***Rasm-6.2. Davlat tomonidan mablagʻ jalb qilish.*²²**

Davlat qarzining eng yuqori miqdori har yili Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari tomonidan navbatdagi yil uchun Davlat budjeti va davlat maqsadli jamgʻarmalarining budjetlari qabul qilinayotganda belgilanadi.

Oʻzbekiston Respublikasi Budget kodeksining 153-moddasida Davlat tomonidan mablagʻ jalb qilish turlari berilgan.

Davlat tomonidan mablagʻ jalb qilish:

- Oʻzbekiston Respublikasi tomonidan qarz oluvchi sifatida chet davlatlardan, xalqaro tashkilotlardan, xalqaro moliya va iqtisodiy institutlardan, chet el hukumatlarining moliya tashkilotlaridan hamda Oʻzbekiston

²² “Davlat budjeti” Oʻquv qoʻllanma. T.S.Malikov., N.H.Haydarov. Toshkent. “IQTISOD–MOLIYA” 2007 yil.

Respublikasining boshqa rezidentlari va norezidentlaridan jalb qilingan kreditlar (qarzlar) bo'yicha;

➤ O'zbekiston Respublikasining davlat kafolatlari bo'yicha;

➤ O'zbekiston Respublikasi nomidan chiqarilgan davlat qimmatli qog'ozlari bo'yicha qarz majburiyatlari tarzida amalga oshirilishi mumkin.

Qarz majburiyatlari qisqa muddatli (bir yilgacha bo'lgan muddatga), o'rta muddatli (bir yildan besh yilgacha muddatga) va uzoq muddatli (besh yil va undan ortiq muddatga) bo'lishi mumkin.

Davlat qarzi bo'yicha xizmat ko'rsatish O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Budjet kodeksining 154-moddasida O'zbekiston Respublikasi tomonidan jalb qilinadigan kreditlar (qarzlar)ni olish va ularni ishlatish tartibi berilgan. O'zbekiston Respublikasi tomonidan xorijiy banklardan, davlatlardan, xalqaro moliya va iqtisodiy institutlardan, chet el hukumatlarining moliya tashkilotlaridan jalb qilinadigan kreditlar (qarzlar) davlat tomonidan xorijdan mablag' jalb qilish jumlasiga kiradi.

O'zbekiston Respublikasi tomonidan jalb qilinadigan kreditlar (qarzlar) belgilangan tartibda:

➤ davlat investitsiya dasturini moliyalashtirishga yoki birgalikda moliyalashtirishga;

➤ tarmoqlarni, iqtisodiyot sohalarini va mintaqalarni rivojlantirish dasturlarini amalga oshirish bo'yicha tadbirlarni moliyalashtirish uchun kreditlarni (qarzlarni) qaytadan kreditlashga yo'naltiriladi.

2. Budjet taqchilligini moliyalashtirish manbalari turlari.

Budjet taqchilligi vaqtinchalik hisoblanadi, agarda uni zabt etish uchun imkoniyatlar va sharoitlar yetarli bo'lsa. Jaxon tajribasida iqtisodiyotni barqaror rivojlanishi sharoitida passiv budjet taqchilligi YaIMga nisbatan 2-3 % bilan chegaralanadi, milliy daromadga- 5%, budjetnin xarajatlar qismiga nisbatan – 8-10%.

Davomiyligiga ko'ra budget taqchilligi surunkali va vaqtinchalik bo'lishi mumkin. Surunkali budget taqchilligi yildan yilga uzoq davr mobaynida yuzaga keladi va "qiyin davolanadigan" hisoblanadi. Uning paydo bo'lishining asosiy sabablari bo'lib iqtisodiy krizisning uzoq muddatli sikli, uzoq davom etadigan urushlar, favqulotda hodisalar, tinch davrda harbiy sohaga haddan ziyod xarajatlar va boshqa shu kabi sabablar bo'lishi mumkin. Surunkali budget taqchilligidan farqli o'laroq vaqtinchalik taqchillik unchalik xavfli va bartaraf etish juda ham mushkul hisoblanmaydi. Uning davomiyligi bir necha oyga teng bo'lishi mumkin. Uning asosida qoidaga ko'ra iqtisodiyotdagi chuqur bo'lmagan krizis hodisalari yotadi, balki bir qator ob'ektiv (tabiiy ofatlar va boshqalar) va sub'ektiv (rejalashtirish va prognoz qilishdagi xatolar, jaxonda tovar va fond bozorlaridagi narxlarning tebranishi va boshqalar) sabablar hisoblanadi.

Budget taqchilligini yana bir qator kriteriyalar bo'yicha turlarga bo'lishimiz mumkin. Vujudga kelish xarakteriga qarab budget taqchilligini tasodifiy va haqiqiy bo'lishi mumkin. Tasodifiy (kassaviy) budget taqchilligi daromadlarni tushishi va xarajatlarni amalga oshirilishidagi vaqtinchalik uzilishlarida paydo bo'ladi. Tasodifiy budget taqchilligi asosan mahalliy budgetlarga xos, chunki ular ko'pincha yagona moliyalashtirish manbasiga bo'g'liq bo'ladilar. Haqiqiy budget taqchilligi budget daromadlarining o'sishi budget xarajatlari o'sishidan ortda qolishi sababli vujudga keladi. Shunday qilib budget taqchilligi – bu tasodifiy hodisa emas, u iqtisodiyotni rivojlanishida qator faktorlar orqali siklli jarayonlarda vujudga keladi.

Budget barqaroqligini ta'minlash va budget taqchilligiga yo'l qo'ymaslikning asosiy yo'nalishlaridan biri bu budgetni to'g'ri rejalashtirish hisoblanadi. Budget barqaroqligiga erishish uchun budgetni rejalashtirishda qator usullar qo'llaniladi:

1. Budget xarajatlarini limitlash, aniqrog'i har bir budget muassasasi uchun har bir xarajat turi bo'yicha chegara miqdorini belgilash;

2. Turli darajadagi budjetlar o'rtasida daromadlarni ularning xarajatlar vakolatiga muvofiq taqsimlash;

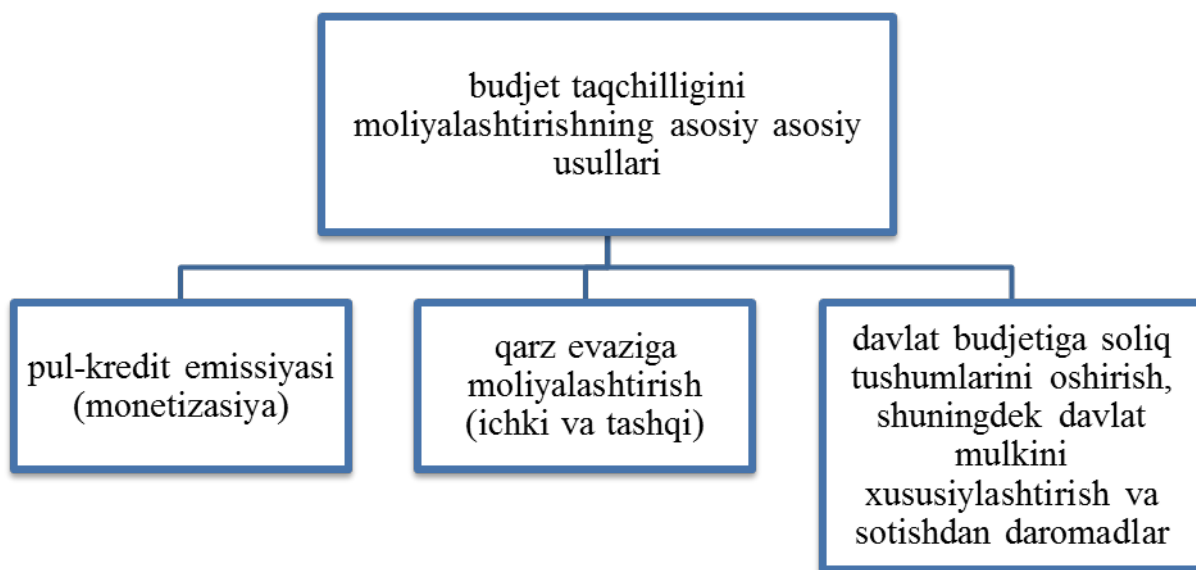
3. Budjet tashkilotlari faoliyatlarini monitoring qilish asosida budjet daromadlarini maksimallashtirish bo'yicha tadbirlar va qo'shimcha manbalar aniqlash;

4. Budjetlararo munosabatlar sohasida budjetni tartibga solishni modernizatsiya qilish;

5. Iqtisodiyotni rag'batlantirish va ijtimoiy muammolarni samarali hal etish hisobiga daromadlarni o'sish imkoniyatlariga olib keluvchi budjet xarajatlarini rejalashtirish;

6. Xarajatlarni iqtisod qilish tamoyiliga amal qilish, jamiyat ravnaqi nuqtayi nazaridan muhim bo'lmagan xarajatlardan voz kechish.

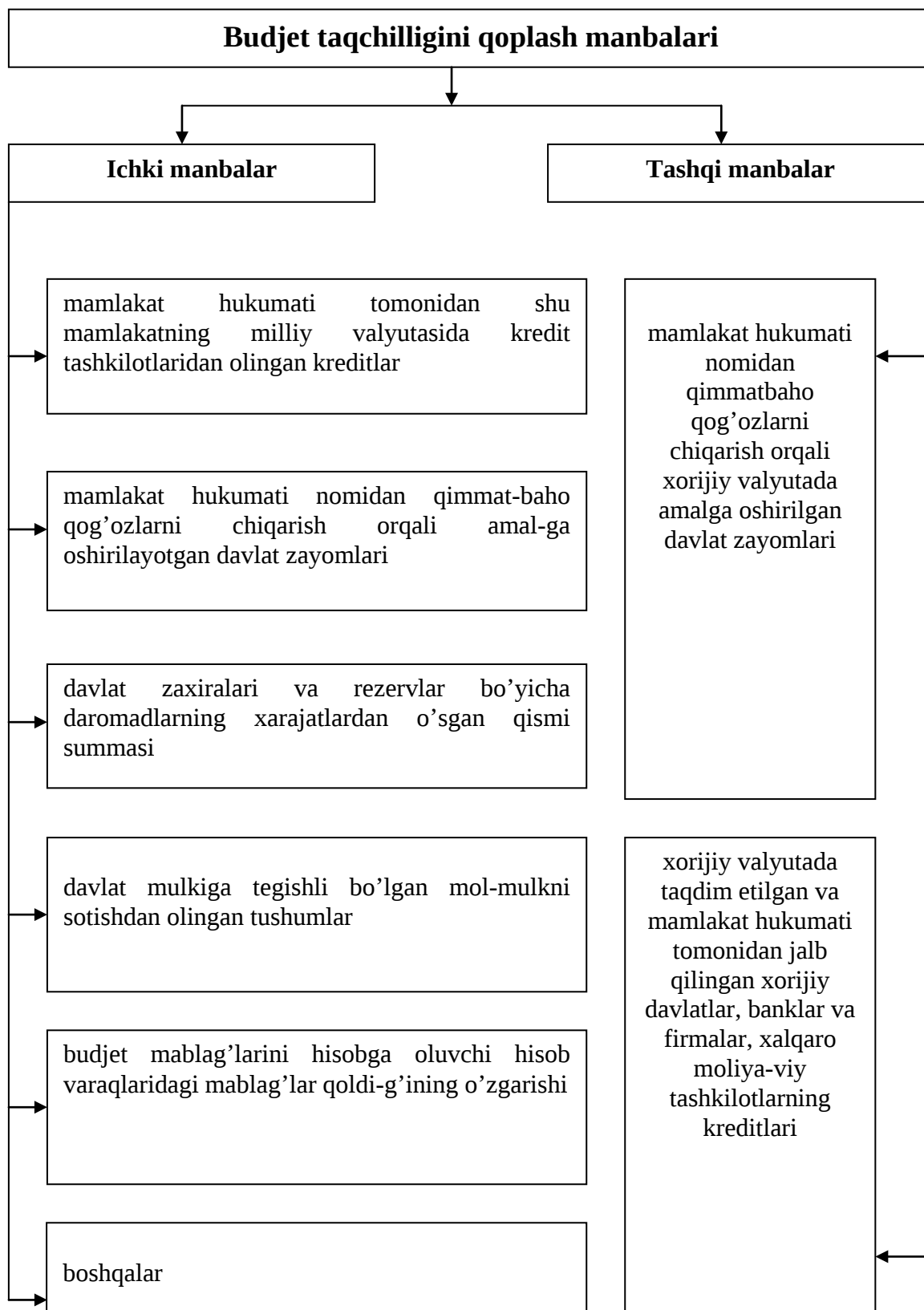
Ko'plab rivojlangan davlatlarda budjet taqchilligini moliyalashtirishning quyidagi asosiy usullaridan foydalanishadi:

6.3.-Rasm. Budjet taqchilligini moliyalashtirishning asosiy usullari.

Yuqoridagi rasmdan ko'rishimiz ham mumkin budjet taqchilligini moliyalashtirishda pul-kredit emissiyasi, davlatning ichki yoki tashqi qarzlar evaziga, shuningdek davlat budjetiga to'lanayotgan soliqlar stavkasini oshirish, hamda davlat mulkini xususiylashtirish yoki sotishdan tushgan daromadlar evaziga qoplanishi mumkin. Amaliyotda budjet taqchilligini qoplash manbalari

asosan ikki turga bo‘linadi (6.4-Rasm).

Rasm-6.4. Budjet taqchilligini qoplash manbalari²³.

O‘zbekiston Respublikasi nomidan jalb qilingan kreditlarni (qarzlarni)

²³ “Davlat budjeti” O‘quv qo‘llanma. T.S.Malikov., N.H.Haydarov. Toshkent. “IQTISOD–MOLIYA” 2007 yil.

qaytadan kreditlashda kredit (qarz) bo'yicha xizmat ko'rsatish yuzasidan ehtimoldagi tavakkalchiliklarni qoplashda foydalanish uchun jalb qilinayotgan kredit (qarz) stavkasining 50 foizidan oshmaydigan miqdorda O'zbekiston Respublikasi marjasi belgilanishi mumkin. Kredit (qarz) bo'yicha qarzдорlik to'liq to'langan taqdirda kredit (qarz) bo'yicha O'zbekiston Respublikasi marjasining foydalanilmay qolgan summasi O'zbekiston Respublikasi respublika budjetining daromadiga kiritiladi.

O'zbekiston Respublikasi Budjet kodeksining 155-moddasida O'zbekiston Respublikasining davlat kafolatlariga tarif berilgan. Unga ko'ra, O'zbekiston Respublikasining davlat kafolati qarz oluvchi-rezident o'zidan undiriladigan summani qarz (kredit) bo'yicha bitimlarda belgilangan muddatda to'lamagan taqdirda O'zbekiston Respublikasining qarz beruvchi oldidagi qarzni to'liq yoki qisman to'lab berish majburiyatidir.

O'zbekiston Respublikasining davlat kafolatlari qarz beruvchilarga qarz oluvchi-rezidentlar o'zi olgan kreditlar (qarzlار) bo'yicha majburiyatlarni bajarishining ta'minoti sifatida beriladi. Jismoniy shaxslarning majburiyatlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasining davlat kafolatlari berilmaydi.

O'zbekiston Respublikasining davlat kafolatlari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoki O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga ko'ra beriladi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi O'zbekiston Respublikasining davlat kafolatlarini rasmiylashtirish bo'yicha vakolatli organdir.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi O'zbekiston Respublikasining berilgan davlat kafolatlari bilan shart qilib qo'yilgan to'lovlarni amalga oshirgach, amalga oshirilgan to'lovlar va ular bilan bog'liq xarajatlar summasini qarz oluvchi-rezidentdan so'zsiz undirib olish huquqiga ega.

O'zbekiston Respublikasining davlat kafolatlarini rasmiylashtirish, taqdim etish, ro'yxatdan o'tkazish va ular bo'yicha majburiyatlarni bajarish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasi Budjet kodeksining 156-moddasida

O'zbekiston Respublikasi nomidan chiqariladigan davlat qimmatli qog'ozlariga tarif berib o'tilgan.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi O'zbekiston Respublikasi nomidan davlat qimmatli qog'ozlarini chiqaradi. Davlat qimmatli qog'ozlarini chiqarish va ularning cheklangan hajmi to'g'risidagi qaror belgilangan tartibda qabul qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki:

- O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan emissiya qilingan davlat qimmatli qog'ozlarini joylashtirishda;
- davlat qimmatli qog'ozlari bo'yicha qiymatni, foizlarni va boshqa to'lovlarni to'lashda;
- davlat qimmatli qog'ozlari bo'yicha boshqa operatsiyalarni amalga oshirishda fiskal agent sifatida ishtirok etishi mumkin.

Davlat qimmatli qog'ozlarini chiqarishdan olingan tushumlar Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbaidir.

Davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirishning tashqi manbalarini tasniflash O'zbekiston Respublikasi hukumatining xalqaro moliya institutlari, hukumatlar va xorijiy mamlakatlar moliya bozorlaridan jalb qilinayotgan qarz mablag'larini guruhlashdan iborat.

Mamlakatimizda puxta o'ylangan budjet-soliq siyosatini izchil olib borish tufayli keyingi yillarda davlat budjeti ko'zda tutilgan taqchillik o'rniga profitsit bilan ijro etib kelinmoqda. "2016 yili soliq yuki 20 foiz, daromad solig'i stavkasi esa 8 foizdan 7,5 foizga kamaytirilgan bo'lsa-da, davlat budjeti yalpi ichki mahsulotga nisbatan 0,1 foiz profitsit bilan bajarildi". Lekin erishilgan yutuqlarga qaramay mamlakatimizda 2017 yil uchun qabul qilingan davlat budjetida yalpi ichki mahsulotga nisbatan 1,0 foiz taqchillik ko'zda tutilgan. Biz quyidagi jadvalda O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetining 2008-2016 yillardagi ijro darajasini ko'rishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetining ijrosi (YaIMga nisbatan

foizlarda)²⁴

№	yillar	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
	ko'rsatkichlar									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Budjet taqchilligi	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Budjet profitsiti	1,5	0,2	0,3	0,4	0,4	0,3	0,2	0,1	0,1

Yuqoridagi jadvaldan hulos qilishimiz mumkinki, mamlakatimizda iqtisodiyotni isloh etish va modernizatsiya qilish bo'yicha olib borilayotgan iqtisodiy siyosat natijasida milliy iqtisodiyotimizning barqaror va jadal rivojlanishi, aholining turmush darajasi izchil oshib borayotganligining guvohi bo'lishimiz mumkin. Mamlakat iqtisodiyotini barqaror rivojlanishi iqtisodiy siyosatni samarali ijrosini talab etadi. Iqtisodiy siyosatning eng muhim dastaklaridan biri esa, mamlakatda oqilona olib borilayotgan moliyaviy siyosatdir.

Haqiqatan ham izchil olib borilayotgan moliyaviy siyosat natijasida har yili budjet defitsiti yalpi ichki mahsulotga (YaIM) nisbatan 1% miqdorida rejalashtirilsa-da, so'nggi yillarda moliya yili budjet profitsiti bilan yakunlanayotganligini ko'rishimiz mumkin.

Shunday bo'lsa-da, budjet taqchilligini nazarda tutish hamda uni moliyalashtirish manbaalarini takomillashtirib borish muhim vazifa hisoblanadi. Shu o'rinda budjet taqchilligi tushunchasiga to'xtalib o'tsak, O'zbekiston Respublikasi Budjet Kodeksining 3-moddasiga muvofiq, davlat budjeti taqchilligi – muayyan davrda davlat budjeti xarajatlarining uning daromadlaridan oshib ketishini bildiradi.

Iqtisodiy adabiyotlarda, budjet taqchilligining quyidagi shakllari farqlanadi:

²⁴ Manba: www.mf.uz. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi rasmiy web-sayti ma'lumotlari asosida tayyorlandi.

- tarkibiy budget taqchilligi – hukumatning iqtisodiy rivojlanishini amalga oshirish maqsadida davlat xarajatlarini oshirish va soliqlarni pasaytirish choralarining qo'llanilishi natijasida yuzaga keladigan taqchillik bo'lib, u ijtimoiy jarayonlar inqirozining ifodasi emas, balki davlatning ijtimoiy takror ishlab chiqarish tarkibida ilg'or siljishlarni amalga oshirishi natijasidir.

- davriy budget taqchilligi – ishlab chiqarishning tsiklli davriy natijasida kelib chiqadigan va iqtisodiyotdagi inqiroz holatlarini, hukumatning moliyaviy holatni nazorat qila olmasligini ifoda etadigan taqchillik.

Budget taqchilligi vujudga kelishining eng umumiy sabablari, fikirimizcha, quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

- yirik davlat kapital quyilmalarini amalga oshirishning zarurligi;
- budget mexanizmining to'g'ri tashkil etilmaganligi va boshqa sabablar.
- moliya-kredit munosabatlarining yetarli darajada samarali emasligi;
- ishlab chiqarish samaradorligining pastligi;
- tashqi iqtisodiy aloqalarning samarasizligi;
- budget xarajatlari tarkibining real jarayonlarga nomutanosibligi;
- qarzlar evaziga xarajatlarning salmoqli qismini moliyalashtirish.

Davlat budjeti defitsitining YaIMga nisbatan 3%gacha bo'lishi, boshqarish mumkin bo'lgan defitsit hisoblanib, moliya-kredit tizimiga va iqtisodiyotga salbiy ta'sir ko'rsatmaydi.

Shunday bo'lsa-da, moliya yili yakuniga yuzaga kelishi mumkin bo'lgan budget taqchilligini qoplash manbalari amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq ko'zda tutiladi. "O'zbekiston Respublikasi budget tasnifini qo'llash bo'yicha yo'riqnoma"ga muvofiq budget taqchilligini moliyalashtirish quyidagicha tasniflanadi.

Markaziy bank kreditlari ya'ni pul belgilari emissiyasi, taqchillikni qoplashning birmuncha oson yo'liga o'xshab ko'rinsa-da, uning natijasida muomalada tovar bilan qoplanmagan yoki boshqacha aytganda, o'zini oqlamaydigan pul massasining ortishiga olib kelishi mumkin.

Taqchillikni qoplash maqsadida, tovar yoki xizmatlar bilan qoplanmagan pul massasining muomalaga chiqarilishi birinchi o'rinda tovar yoki xizmatlar narxining keskin ko'tarilishiga olib keladi. Ushbu xolatni Amerika iqtisodiyot assosatsiyasi prezidenti (1918 yil) Irving Fisherning muomaladagi pul massasi hamda tovarlar narxining o'zaro bog'liqligi ko'rsatuvchi quyidagi formulasi orqali ko'rishimiz mumkin.

$$M * V = P * T$$

Bu yerda, ***M*** - muomaladagi pul massasi, ***V*** - pulning muomalada aylanish tezligi, ***P*** - o'rtacha narx, ***T*** - tovar yoki xizmatlar miqdori.

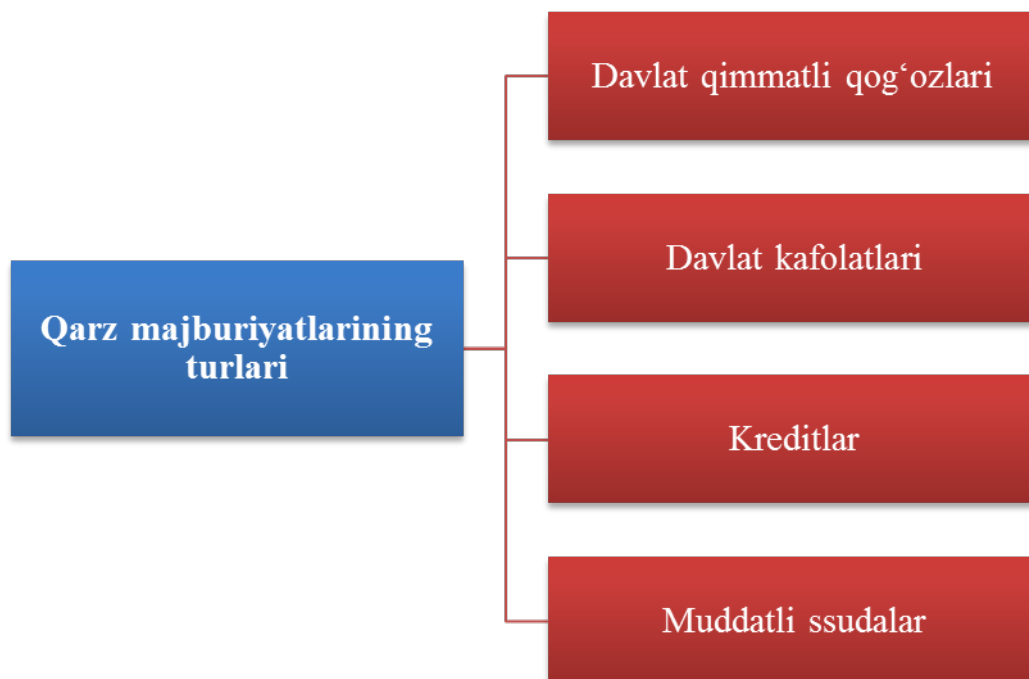
O'zbekiston Respublikasi Budjet kodeksi bo'yicha davlat qarzi – O'zbekiston Respublikasining ichki va tashqi mablag'larni jalb qilish natijasida vujudga kelgan majburiyatlari hisoblanadi.

Davlat tomonidan ichki mablag'ni jalb qilish – aktivlarni ichki manbalardan (rezident yuridik va jismoniy shaxslardan) jalb etish hamda buning natijasida O'zbekiston Respublikasining qarz oluvchi sifatidagi yoki qarz oluvchi rezidentlarning o'z kreditlarini (qarzlari) to'lashiga kafil sifatidagi majburiyatlari vujudga kelishi bo'lib, uning natijasida davlat ichki qarzlari paydo bo'ladi.

Davlat tomonidan xorijdan mablag' jalb qilish – aktivlarni xorij manbalaridan (xorij davlatlaridan, norezident yuridik shaxslardan va xalqaro tashkilotlardan) jalb etish hamda buning natijasida O'zbekiston Respublikasining qarz oluvchi sifatidagi yoki qarz oluvchi rezidentlarning o'z kreditlarini (qarzlari) to'lashiga kafil sifatidagi majburiyatlari yuzaga kelishi bo'lib, uning natijasida davlat tashqi qarzlari paydo bo'ladi.

Davlat qarzining cheklangan miqdori har yili O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari tomonidan navbatdagi yil uchun Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalarining budjetlari qabul qilinayotganda belgilanadi.

Qarz majburiyatlarining quyidagi turlari mavjud:

Rasm-6.5. Qarz majburiyatlarining turlari.

Taqchillikni qarzlar orqali moliyalashtirishda davlat oldida ikkita vazifa paydo bo‘ladi.

Birinchidan, ushbu mablag‘lar vaqtinchalik hususiyatiga ega bo‘lib, muayyan davrdan so‘ng mablag‘lar o‘zining haqiqiy egasiga qaytarilishi lozim.

Ikkinchidan, muayyan muddatdan so‘ng ushbu mablag‘lar ma’lum bir foiz miqdoridagi qo‘shimcha to‘lovlar bilan qaytarilishi kerak.

Natijada, taqchillikni moliyalashtirish maqsadida olingan qarz, davlat qarzlarining va ular uchun to‘lanadigan foiz to‘lovlari yanada ortishi va shu bilan birga budjet xarajatlarining ortishiga olib keladi.

Bu esa, o‘z navbatida, budjetda yana bir taqchillikni keltirib chiqarishi mumkin. Davlat tashqi va ichki qarzlar salmog‘ining ortishi va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy xarajatlarni moliyalashtirishning yagona yo‘li sifatida davlat yana Markaziy bankka yangi pul belgilarini chiqarish yuzasidan murojaat etsa, unda yuqorida ko‘rib o‘tilgan narx-navoning ortishi, inflyatsiya kabi muammolar kelib chiqishi mumkin.

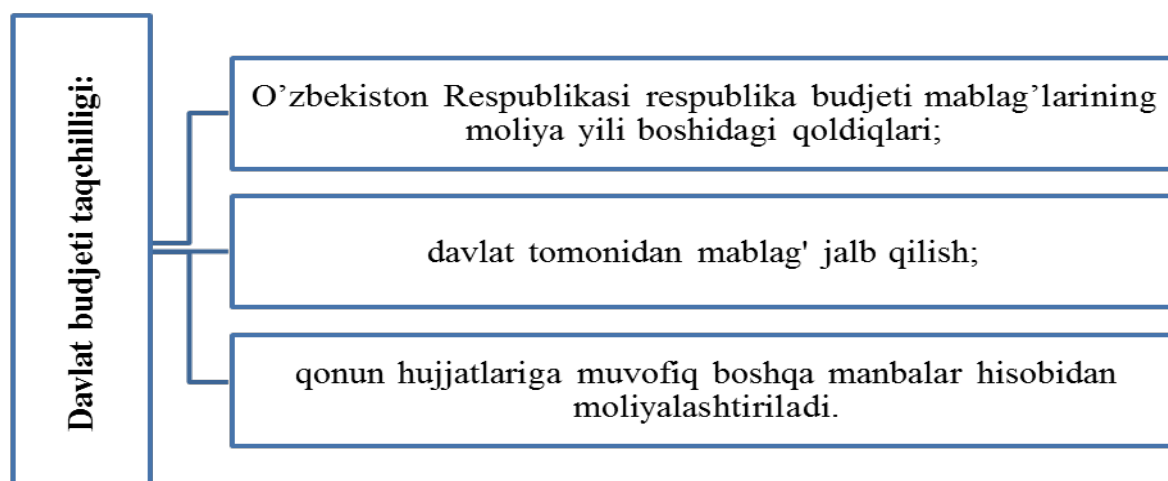
3. Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalari tasnifi

Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalari tasnifi ularni ichki va tashqi manbalar bo'yicha guruhlashdan iborat bo'ladi. Davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirishning ichki manbalarini tasniflash O'zbekiston Respublikasi hukumati, respublika ijroiya organlari tomonidan mamlakatning moliya bozoridan jalb qilinayotgan qarz mablag'larini guruhlashdan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Budget kodeksining 24-moddasida Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalari tasnifi keltirilgan. Unga ko'ra davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalari tasnifi ularni ichki va tashqi manbalar bo'yicha guruhlashdan iborat bo'ladi.

Davlat budjeti taqchilligi:

- O'zbekiston Respublikasi respublika budjeti mablag'larining moliya yili boshidagi qoldiqlari;
- davlat tomonidan mablag' jalb qilish;
- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa manbalar hisobidan moliyalashtiriladi.

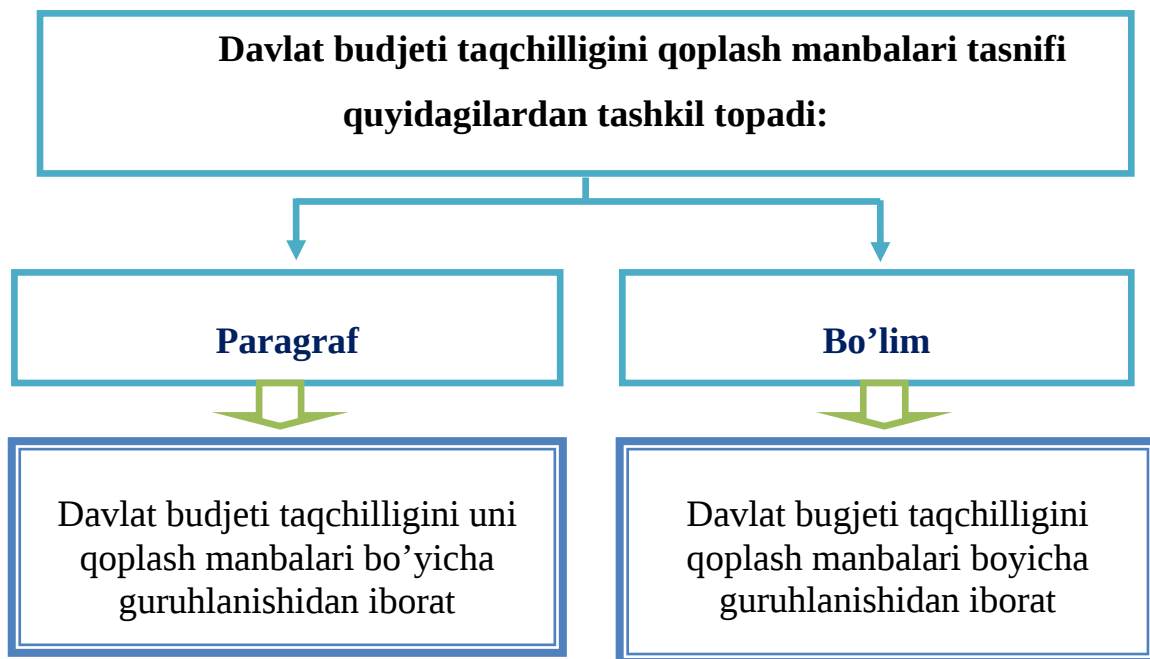
Rasm-6.6. Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalari tasnifi.²⁵

²⁵ O'zbekiston Respublikasi Budget kodeksi, 2013 yil 26 dekabr, 360-son O'RQ.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining kreditlarini Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbasi sifatida jalb qilishga yo‘l qo‘yilmaydi.

Davlat budjetining daromadlari uning xarajatlaridan ortishi davlat budjeti profitsitidir.

Davlat budjeti profitsiti faqat davlat budjeti bo‘yicha aniqlanadi.

Rasm-6.7. Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalari tasnifi.²⁶

Davlat budjeti **taqchilligini moliyalashtirish manbalari tasnifi** taqchillikni moliyalashtirishning ichki va tashqi manbalari bo‘yicha guruhlashdan iborat (50 va 51-bo‘limlar). Davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirishning **ichki manbalarini** tasniflash O‘zbekiston Respublikasi hukumati, respublika ijroiya organlari tomonidan mamlakatning moliya bozoridan jalb qilinayotgan qarz mablag‘larini guruhlashdan iborat (1-jadval).

Bo‘lim	Paragraf	Nomi
50	X	Moliyalashtirishning ichki manbalari
	1	Davlat qimmatli qog‘ozlarini joylashtirishdan olingan mablag‘lar
	2	Markaziy bank kreditlari
	3	Davlat mulkini xususiylashtirish va davlat tasarrufidan chiqarishdan olingan mablag‘lar

²⁶ O‘zbekiston Respublikasi Budjet kodeksi. 2013 yil 26 dekabr. 360-son O‘RQ.

	4	O'zbekiston Respublikasi respublika budjeti mablag'lari qoldig'i
	5	Budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'lari qoldig'i
	6	Ish bilan ta'minlashga ko'maklashish jamg'armasi mablag'lari qoldig'i
	7	Yo'l jamg'armasi mablag'lari qoldig'i
	8	Davlat mulki qo'mitasining maxsus hisob raqami mablag'lari
	9	Boshqa ichki manbalardan mablag' jalb etish

1-jadval. Budjet taqchilligini qoplashning ichki manbalari²⁷.

Davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirishning **tashqi manbalarini** tasniflash O'zbekiston Respublikasi hukumatining xalqaro moliya institutlari, hukumatlar va xorijiy mamlakatlar moliya bozorlaridan jalb qilinayotgan qarz mablag'larini guruhlashdan iborat (2-jadval).

Bo'lim	Paragraf	Nomi
51	x	Moliyalashtirishning tashqi manbalari
	1	Davlat qimmatli qog'ozlarini joylashtirishdan olingan mablag'lar
	2	Xalqaro moliya institutlarning, tashkilotlarning kreditlari
	3	Xorijiy davlatlar kreditlari
	4	Boshqa tashqi manbalardan mablag' jalb etish

2-jadval. Budjet taqchilligini qoplashning tashqi manbalari²⁸.

50-bo'lim «Ichki manbalar» quyidagi paragraflardan tashkil topgan:

501 «Davlat qimmatli qog'ozlarini joylashtirishdan tushgan mablag'lar»;

503 «Davlat mulkini xususiylashtirishdan tushgan mablag'lar»;

504 «O'zbekiston Respublikasi respublika budjeti mablag'larining moliya yili boshidagi qoldiqlari»;

505 «O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'larining qoldig'i»;

²⁷ Budjet tasnifini qo'llash bo'yicha yo'riqnomani tasdiqlash haqida yo'riqnomasi O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2010 yil 11 oktyabrda ro'yxatdan o'tkazildi, ro'yxat raqami 2146.

²⁸ Budjet tasnifini qo'llash bo'yicha yo'riqnomani tasdiqlash haqida yo'riqnomasi O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2010 yil 11 oktyabrda ro'yxatdan o'tkazildi, ro'yxat raqami 2146.

506 «O‘zbekiston Respublikasining Bandlikka ko‘maklashish davlat jamg‘armasi mablag‘larining qoldig‘i»;

507 «O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Respublika yo‘l jamg‘armasi mablag‘larining qoldig‘i»;

508 Davlat mulkini xususiylashtirishdan tushgan mablag‘lar jamg‘armasi mablag‘lari;

509 «Boshqa ichki manbalardan jalb qilinadigan mablag‘lar».

51-bo‘lim «Tashqi manbalar» quyidagi paragraflardan tashkil topgan:

511 «Davlat qimmatli qog‘ozlarini joylashtirishdan tushgan mablag‘lar»;

512 «Xalqaro moliyaviy institutlar, tashkilotlar kreditlari»;

513 «Xorijiy davlatlar kreditlari»;

514 «Boshqa tashqi manbalardan jalb qilinadigan mablag‘lar».

Davlat budjeti ijrosida qatnashuvchi barcha organlarda davlat budjetining daromadlari va xarajatlarini hisobga olish asosida budjet tasnifi yotadi. Budjet tasnifi davlat budjetini tuzish, ko‘rib chiqish, qabul qilish hamda ijro etish maqsadida budjet ma‘lumotlarini bir tizimga solish uchun foydalanish va u budjet ma‘lumotlari xalqaro tasnif tizimlarining aynan shunday ma‘lumotlari bilan qiyoslanishini ta‘minlash maqsadida davlat budjeti tuzilmasiga kiruvchi budjetlar daromadlari va xarajatlarini, shuningdek uning taqchilligini moliyalashtirish manbalarini guruhlash hisoblanadi. Budjet tasnifi hamma budjetlarni bir yagona davlat budjetiga jamlash imkoniyatini yaratadigan asosiy tashkiliy funksiyasini amalga oshirishuvchi hujjatgina bo‘lib qolmay, u katta iqtisodiy ahamiyatga ham egadir. Tasnifda davlat budjeti daromadlari va xarajatlari bir xil alomatlari bo‘yicha guruhlanadi va ular bo‘linmalar deb yuritiladi. Bo‘limlar, paragraflar, boblar va moddalar budjet tasnifi bo‘linmalari hisoblanadi. Budjet tasnifi qonunchilikda belgilangan tartibda O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi. Turli darajadagi budjetlar yagona budjet tasnifi ko‘rsatkichlari doirasida shakllantiriladi va ijro etiladi, ya‘ni tasnif ob‘ektlariga berilgan guruhlashtirish kodlari bo‘yicha daromadlar va xarajatlar guruhlanadi.

Nazorat uchun savollar:

1. Budget taqchilligi nima?
2. Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalari nimalardan iborat?
3. Davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirish manbalari tasnifi qanday guruhlardan tashkil topadi?
4. Budget taqchilligini qoplash manbalari tasnifi kim tomonidan ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi?
5. Davlat tomonidan mablag‘ jalb qilishning qanday turlarini bilasiz?
6. 50-bo‘lim “Ichki manbalar” qanday paragraflardan tashkil topgan?

Test savollari:

7. Davlat budjeti taqchilligi nima?

- a) muayyan davrda O‘zbekiston Respublikasining davlat budjeti xarajatlarining uning daromadlaridan oshib ketishi.
- b) muayyan davrda O‘zbekiston Respublikasining davlat budjeti daromadlarining uning xarajatlaridan oshib ketishi.
- c) muayyan davrda O‘zbekiston Respublikasining davlat budjeti xarajatlari uning daromadlari bilan teng bo‘lishi.
- d) muayyan davrda O‘zbekiston Respublikasining davlat maqsadli kamg‘armalari budjetlari xarajatlarining uning daromadlaridan oshib ketishi.

8. Davlat krediti deganda nima nazarda tutiladi?

- a) davlat qarz oluvchi yoki kreditor sifatida chiqadigan barcha moliyaviy iqtisodiy munosabatlar yig‘indisi tushuniladi.
- b) davlat qarz oluvchi sifatida chiqadigan barcha moliyaviy iqtisodiy munosabatlar yig‘indisi tushuniladi.
- c) davlat kreditor sifatida chiqadigan barcha moliyaviy iqtisodiy munosabatlar yig‘indisi tushuniladi.
- d) Davlat tomonidan beriladigan ssudalar tushuniladi.

9. Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalari tasnifi qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

- a) Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalari ichki manbalar bo'yicha guruhlashdan iborat.
- b) Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalari tashqi manbalar bo'yicha guruhlashdan iborat.
- c) Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalari ichki va tashqi manbalar bo'yicha guruhlashdan iborat.
- d) Davlat budjeti daromadlari va xarajatlarini guruhlashdan iborat.

10. O'zbekiston Respublikasi Budget kodeksining nechanchi moddasida davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalari tasnifiga ta'rif berilgan?

- a) 17-moddasida
- b) 21-moddasida
- c) 22-moddasida
- d) 24-moddasida

11. O'zbekiston Respublikasi Budget kodeksining 152-moddasiga ko'ra davlat tomonidan mablag' jalb qilishning qanday turlari bor?

- a) xorijdan mablag' jalb qilish
- b) ichki mablag' jalb qilish
- c) ichki va xorijdan mablag' jalb qilish
- d) investitsiyalar jalb qilish

12. Davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirish manbalari tasnifi quyidagilardan tashkil topadi:

- a) bo'lim va kichik bo'lim;
- b) paragraf va modda;
- c) bo'lim va paragraf;

d) modda va kichik modda.

13. Budjet taqchilligini qoplash manbalari tasnifida “Bo‘lim” dan nima maqsadda foydalaniladi?

a) davlat budjeti taqchilligini uni moliyalashtirish manbalari bo‘yicha guruhlash maqsadida;

b) davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirish turlari bo‘yicha guruhlash maqsadida;

c) davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirishning tashqi mablag‘lari bo‘yicha guruhlash maqsadida;

d) davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirishning ichki mablag‘lari bo‘yicha guruhlash maqsadida;

14.O‘zbekiston Respublikasi Budjet kodeksining nechanchi moddasida O‘zbekiston Respublikasi tomonidan jalb qilinadigan kreditlar (qarzlarni) olish va ularni ishlatish tartibi berilgan?

a) 154-moddasida

b) 155-moddasida

c) 156-moddasida

d) 157-moddasida

15. Budjet taqchilligini qoplash manbalarining «Tashqi manbalari» qaysi bo‘limda yuritiladi?

a) 51-bo‘lim

b) 52- bo‘lim

c) 53- bo‘lim

d) 54- bo‘lim

7-Mavzu. G‘aznachilik tizimida budjet tasnifidan foydalanish

Reja:

- 1. G‘aznachilik tizimi to‘g‘risida tushuncha.**
- 2. G‘aznachilik tizimida budjet tasnifidan foydalanish.**
- 3. G‘aznachilik sharoitida budjet tasnifining takomillashuvi.**

Tayanch so‘z va iboralar

- moliyalashtirish manbalari
- Davlat budjet tasnifi
- g‘aznachilikning yagona axborot tizimi
- Budjet taqchilligini budjeti taqchilligi
- Davlat budjeti profitsiti
- G‘aznachilik kompyuter dasturi
- g‘aznachilikning yagona axborot tizimi
- Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalari tasnifi
- O‘zbekiston Respublikasining davlat kafolatlari
- O‘zbekiston Respublikasi tomonidan jalb qilinadigan kreditlar (qarzlar)
- budjet buxgalteriya hisobining yagona hisoblar tizimi

1. G‘aznachilik tizimi to‘g‘risida tushuncha.

O‘zbekiston Respublikasi Budjet kodeksining 19-bobi, 109-moddasida budjet tizimi budjetlarining ijrosi O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan g‘azna ijrosi yo‘li bilan amalga oshirilishi belgilab qo‘yilgan.

Davlat budjetining g‘azna ijrosi - davlat budjeti va davlat maqsadli jamg‘armalarining barcha daromadlarini, shuningdek, budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari mablag‘lar bo‘yicha tushumlarini yagona g‘azna hisobraqamga jamlash va ularning barcha xarajatlarini shu hisobraqamdan amalga oshirishni nazarda tutadi. Davlat budjetining g‘azna ijrosini Moliya vazirligi G‘aznachiligi, uning hududiy boshqarmalari va tuman shahar bo‘linmalari tomonidan amalga oshiriladi.

Endi, Moliya vazirligi G‘aznachiligiga to‘xtaladigan bo‘lsak u- yuridik shaxs maqomiga ega bo‘lgan, Moliya Vazirligiga bo‘ysunadigan maxsus vakolatli moliya organi hisoblanadi.

– G‘aznachilikning Qorag‘alpog‘iston Respublikasi G‘aznachilik Boshqarmasi, Toshkent shahar va viloyatlar Boshqarmasi, shahar va tumanlarda G‘aznachilik bo‘limlari kabi hududiy organlari faoliyat ko‘rsatadi.

– G‘aznachilikka O‘zbekiston Respublikasi Moliya vaziri o‘rinbosari, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tayinlangan Davlat G‘aznachisi rahbarlik qiladi.

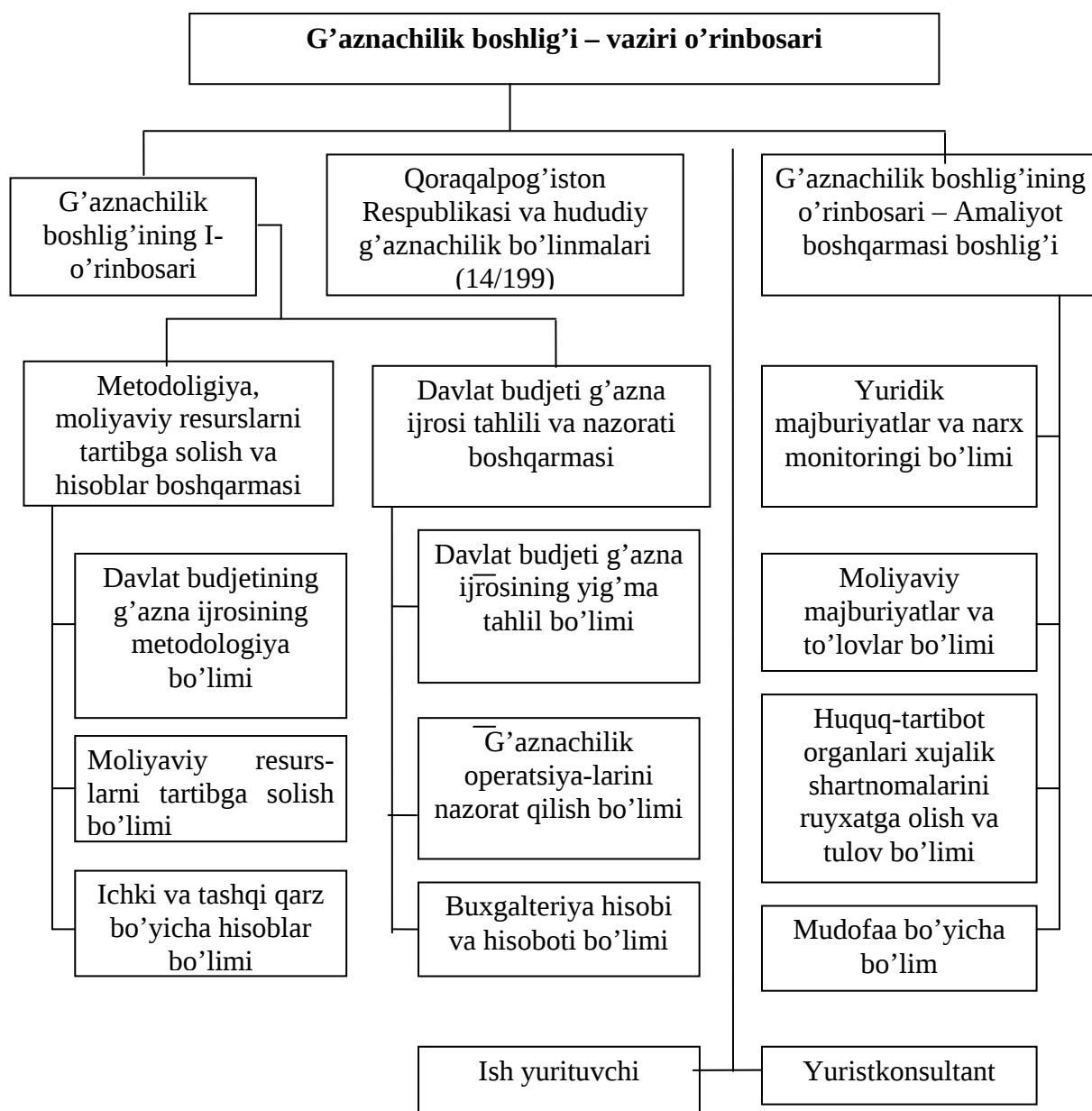
– O‘zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligining buyrug‘iga muvofiq G‘aznachilikning hududiy organlari tuziladi va tugatiladi.

– G‘aznachilik organlarining xarajatlarini moliyalashtirish respublika budjetidan amalga oshiriladi

Davlat moliyasini boshqarishning institutsional tarkibida, boshqa vakolatli organlar bilan bir qatorda, G‘aznachilik ham alohida muhim o‘rin egallaydi. G‘aznachilik - budjetdan mablag‘ oluvchilarning majburiyatlarini ijroga qabul qiladi va budjet tashkilotlariga yetkazib berilgan tovar mahsulotlar, bajarilgan ishlar va ko‘rsatilgan xizmatlar uchun G‘aznachilik ularning nomidan va ularning topshirig‘iga binoan vakolatni o‘z zimmasiga oladi va budjet mablag‘larining maqsadli ishlatilishini ta‘minlash va nazorat qilish asosida to‘lovlarni amalga oshiradi.

G‘aznachilik belgilangan budjet tasnifiga muvofiq, barcha davlat tushumlarini ularning aniq ro‘yxati bo‘yicha yagona g‘azna hisobraqamida yuritilishini ta‘minlaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Davlat budjetining g‘azna ijrosi tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi.2007 yil 28 fevraldagi PQ-594-son Qaroriga muvofiq G‘aznachilik va uning hududiy bo‘linmalarining tashkiliy tuzilishi quyidagi rasmda keltirilgan:

Rasm-7.1. G'aznachilik va uning hududiy bo'linmalarining tashkiliy tuzilishi.²⁹

G'aznachilik o'z faoliyati davomida O'zbekiston Respublikasining Budget kodeksi, Prezident qarorlari, Moliya vazirligi buyruqlari va shu kabi boshqa me'yoriy hujjatlar bilan birgalikda 2007 yil 20 martda qabul qilingan Vazirlar Mahkamasining 53-son raqami bilan qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining g'aznachiligi to'g'risida NIZOM asosida faoliyat yuritadi.

Mazkur Nizomga muvofiq "Davlat budjetining g'azna ijrosi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuniga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining

²⁹ O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining "Davlat budjeti g'azna ijrosi tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi №-594-sonli Qarori. 28.02.2007.

"Davlat budjetining g'azna ijrosi tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2007 yil 28 fevraldagi PQ-594-son qaroriga muvofiq ishlab chiqilgan hamda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi g'aznachiligining asosiy vazifalari, funksiyalari, vakolatlari va javobgarligini belgilab beradi.

G'aznachilik o'zining hududiy bo'linmalari bilan birgalikda davlat budjetining g'azna ijrosini amalga oshiradigan maxsus vakolatli moliya organi hisoblanadi.

G'aznachilik o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qarorlariga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlariga, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga, mazkur Nizomga hamda o'z faoliyatiga tegishli bo'lgan boshqa normativ-huquqiy hujjatlarga amal qiladi.

G'aznachilik o'z faoliyatini davlat boshqaruvining boshqa organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, tijorat banklari, boshqa tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlikda bevosita va o'zining hududiy bo'linmalari orqali amalga oshiradi.

Nizomga muvofiq quyidagilar g'aznachilikning asosiy vazifalari hisoblanadi:

- Davlat budjetinining kassa ijrosi, jumladan tushadigan daromadlarni turli darajadagi budjetlar o'rtasida taqsimlash, budjetdan mablag' oluvchilarning xarajatlar smetalari ijrosi va Davlat budjeti ijrosi to'g'risida hisobot tuzish;

- Davlat budjeti mablag'larini yagona g'aznachilik hisob raqami, shuningdek tegishli budjetlar daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi kassa uzilishlarining oldini olishni ta'minlaydigan hududiy g'aznachilik hisob raqamlarini joriy etish orqali boshqarish;

- budjet tashkilotlarining tovarlar yetkazib beruvchilar (ishlarni bajaruvchilar, xizmatlar ko'rsatuvchilar) bilan shartnomalarini, shuningdek davlat budjeti mablag'lari hisobidan kapital qurilish bo'yicha buyurtmachilarning shartnomalari (keyingi o'rinlarda budjet tashkilotlari va

buyurtmachilar shartnomalari deb ataladi) xarajatlar smetasida ko'rsatilgan summalar va maqsadlarga qat'iy muvofiq ravishda tuzilishi ustidan qattiq nazorat o'rnatish asosida mazkur shartnomalarni majburiy ro'yxatdan o'tkazish tartibini joriy etish orqali budjet tashkilotlarining maqsadga nomuvofiq, asossiz xarajatlarining oldini olish;

- budjet tashkilotlarini, shu jumladan, mudofaa va xavfsizlik tuzilmalarini moliyalashtirishga yo'naltiriladigan budjet mablag'laridan foydalanishni maqbullashtirish yuzasidan monitoring olib borish, bunda ular tomonidan tuzilayotgan shartnomalarning sifati ta'minlanishini, ularning maqsadga muvofiqligi va narx-navo yechimini nazarda tutish hamda qoidaga ko'ra, vositachilik xizmatlaridan voz kechish;

- xarajatlar smetasi va ro'yxatga olingan shartnomalarda nazarda tutilgan qat'iy summalar doirasida tovarlar yetkazib beruvchilar (ishlarni bajaruvchilar, xizmatlar ko'rsatuvchilar)ning bevosita hisob raqamlariga budjetdan mablag' oluvchilar nomidan va ularning topshirig'i bo'yicha to'lovlarni amalga oshirish orqali to'lov intizomiga so'zsiz rioya etilishi ustidan ta'sirchan nazoratni ta'minlash;

- Davlat budjeti g'azna ijrosining buxgalterlik hisobi va hisobotini yuritish, davlat budjeti ijrosi haqida axborotlarni to'plash, qayta ishlash va tahlil qilish, shuningdek O'zbekiston Respublikasining davlat ichki va tashqi qarzlariga xizmat ko'rsatish, O'zbekiston Respublikasi kafolatlarini ijro etish.

G'aznachilik o'ziga yuklangan vazifalarga muvofiq quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- budjet tashkilotlari xodimlariga ish haqi va unga tenglashtirilgan boshqa to'lovlar, shuningdek qonun hujjatlariga muvofiq budjet tashkilotlari tomonidan naqd pul mablag'lari bilan to'lanadigan boshqa to'lovlarni to'lash uchun g'aznachilikning bank hisob raqamlariga mablag'lar o'tkazadi;

- Davlat budjetida ular uchun mablag'lar nazarda tutilgan yuridik va jismoniy shaxslarning bank hisob raqamlariga sudning qarori bo'yicha yagona g'aznachilik hisob raqamidan yoki g'aznachilikning boshqa hisob raqamlaridan

mablag'lar o'tkazadi, shuningdek qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda davlat organlari yoki ushbu organlar mansabdor shaxslarining noqonuniy xatti-harakatlari yoki harakatsizligi natijasida fuqarolarga yoki yuridik shaxslarga yetkazilgan zararni qoplash uchun mablag'lar o'tkazadi;

- O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligiga har kunlik asosida yagona g'aznachilik hisob raqamida va hududiy g'aznachilik hisob raqamlarida mablag'larning harakati to'g'risidagi axborotni elektron shaklda taqdim etadi;

- budjetdan mablag' oluvchilarga ular uchun g'aznachilikda yoki uning hududiy bo'linmalarida ochilgan shaxsiy hisob raqamlaridan ko'chirmalar, ularning xarajatlarini qoplashga budjet mablag'lari o'tkazilganligini tasdiqlaydigan to'lov hujjatlari va boshqa hujjatlarni taqdim etadi;

- manbalar bo'yicha tegishli budjetlar daromadlari tushumi hisobini yuritadi;

- Davlat budjeti ijrosi jarayonida respublika budjeti daromadlari tushumi va xarajatlarning qisqa muddatli prognozlarini tuzadi;

- moliya organlarining topshirig'i bo'yicha yuqori budjetlarda nazarda tutilgan rejali dotatsiyalar, subventsiyalar, budjet ssudalari summasini va boshqa to'lovlarni quyi budjetlarning shaxsiy g'aznachilik hisob raqamlariga o'tkazadi;

- budjet tashkilotlari va buyurtmachilarning shartnomalari xarajatlar smetasida ko'rsatilgan summalar doirasida va maqsadlarga muvofiq tuzilishi ustidan qattiq nazorat qilish asosida shartnomalarni ro'yxatdan o'tkazadi;

- budjetdan mablag' oluvchilar nomidan ro'yxatga olingan shartnomalarda yoki budjet mablag'larini yuridik va jismoniy shaxslarning hisob raqamlariga o'tkazish majburiyatini yuklaydigan boshqa hujjatlarda nazarda tutilgan summalar doirasida tovarlarni yetkazib beruvchilar (ishlarni bajaruvchilar, xizmatlar ko'rsatuvchilar)ning bevosita bank hisob raqamlariga to'lovlarni amalga oshiradi;

- budjet tashkilotlarini, jumladan, mudofaa va xavfsizlik tuzilmalarini moliyalashtirishga yo'naltiriladigan budjet mablag'laridan foydalanishni maqbullashtirish yuzasidan monitoring olib boradi, bunda ular tomonidan

tuzilayotgan shartnomalarning sifati ta'minlanishini, ularning maqsadga muvofiqligi va narx-navo echimini hamda qoidaga ko'ra, vositachilik xizmatlaridan voz kechishni nazarda tutadi;

– schyot-fakturalar va tovarlar yetkazib berilishi (ishlar bajarilishi, xizmatlar ko'rsatilishi) holatini tasdiqlaydigan yoki budjetdan mablag' oluvchilarga soliqlar, yig'imlar hamda budjetga va budjetdan tashqari davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy to'lovlar uchun budjet mablag'larini o'tkazish majburiyatini yuklaydigan boshqa hujjatlar asosida budjet mablag'i oluvchilarning moliyaviy majburiyatlari hisobini yuritadi;

– birlamchi hujjatlar asosida davlat budjeti g'azna ijrosining tahliliy va sintetik buxgalteriya hisobini yuritadi;

– Davlat budjetining ijro etilishi haqida axborotlarni to'plash, qayta ishlash va tahlil qilish asosida davlat budjetining kassa ijrosi to'g'risida hisobot tuzadi va ushbu hisobotni belgilangan muddatlarda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligiga taqdim etadi;

– qonun hujjatlarida belgilangan tartibda O'zbekiston Respublikasining ichki va tashqi qarzlariga xizmat ko'rsatadi, shuningdek O'zbekiston Respublikasi kafolatlarini ijro etadi;

– o'zining hududiy bo'linmalari faoliyatini tahlil qiladi va muvofiqlashtiradi;

– normativ-huquqiy hujjatlarni va metodologik materiallarni, shu jumladan, g'aznachilik hamda uning hududiy bo'linmalari tomonidan amalga oshiriladigan operatsiyalarni maqbullashtirish, davlat budjeti ijrosi to'g'risidagi buxgalteriya hisobini va hisobotlarni takomillashtirish masalalari bo'yicha normativ-huquqiy hujjatlarni va metodologik materiallarni ishlab chiqishda qatnashadi;

– g'aznachilik va uning hududiy bo'linmalari xodimlari malakasini oshirish ishlarini tashkil etadi va amalga oshiradi.

2. G‘aznachilik tizimida budjet tasnifidan foydalanish.

Ma’lumki, budjet qurilishi mamlakatning davlat budjeti va budjet tizimini, uning bo‘g‘inlari o‘rtasidagi budjetlararo munosabatlarni tashkil qilish shakllarini, budjet tasnifini, budjet tizimiga kiradigan barcha darajadagi budjetlar faoliyatining huquqiy asoslarini, budjet mablag‘larini shakllantirish va sarflashdagi tartib-qoidalar va boshqalarni belgilab beradi.

2007 yildan boshlab respublikaning barcha hududlarida davlat budjetining g‘azna ijrosi elementlari joriy etildi, davlat budjeti xarajatlarining iqtisodiy tasnifiga ko‘ra barcha guruhlar bo‘yicha ijrosi g‘aznachilik bilan qamrab olindi.

2011 yildan boshlab yangi budjet tasnifiga asoslangan, davlat budjeti g‘azna ijrosini amalga oshirishga xizmat qiluvchi G‘aznachilik dasturiy majmui ishga tushirildi. Hozirgi kunda G‘aznachilikning yagona axborot tizimi yaratilgan bo‘lib, “Davlat mablag‘larini boshqarishning axborot tizimi” (DMBAT) deb ataladi. Budjet operatsiyalari bo‘yicha kodlashtirilgan va tasniflangan ma’lumotlar DMBAT ga avtomatik ravishda yuklanadi, bu esa daromadlarni tasniflar, xududiy belgilari, budjetdan mablag‘ oluvchi tashkilotlar bo‘yicha aniqlash imkonini beradi. Davlat budjeti g‘azna ijrosining buxgalteriya hisobi G‘aznachilik tomonidan, shuningdek, davlat soliq va bojxona xizmati organlari, budjet tashkilotlari hamda davlat maqsadli jamg‘armalarini taqsimlovchi organlar tomonidan davlat budjetining g‘azna ijrosi buxgalteriya hisobining yagona hisoblar rejasi va budjet tasnifi asosida tashkil etiladi hamda amalga oshiriladi. G‘aznachilik belgilangan budjet tasnifiga muvofiq, barcha davlat tushumlarini ularning aniq ro‘yxati bo‘yicha yagona g‘azna hisobraqamida yuritilishini ta’minlaydi.

G‘aznachilikda Yuridik va moliyaviy majburiyatlar budjet tasnifining turi bo‘lgan iqtisodiy tasnif kodlari bo‘yicha budjetdan ajratiladigan mablag‘lar doirasida budjet tashkilotlari va budjet mablag‘lari oluvchilar tomonidan qabul qilinadi hamda G‘aznachilik bo‘linmalari tomonidan ro‘yxatdan o‘tkaziladi. G‘aznachilik tomonidan ro‘yxatdan o‘tkazilgandan so‘ng ularning to‘lovi

amalga oshiriladi.

O‘zbekiston Respublikasi Budget Kodeksining 7-moddasida qayd etilgan *budget tizimining yagonaligi* tamoyiliga muvofiq, barcha darajadagi budgetlarni shakllantirish va ijro etishda yagona budget tasnifi qo‘llaniladi. Barcha darajadagi budgetlarning daromadlari va xarajatlari tasniflash ob‘ektlariga tegishli raqam(kod)lar berish bilan guruhlanadi hamda tasnif ko‘rsatkichlari doirasida shakllantiriladi va ijro etiladi.

Budget tasnifi davlat budjeti va davlat maqsadli jamg‘armalari hamda ulardan mablag‘ oluvchi tashkilotlarga qo‘llaniladi hamda davlat budjeti va davlat maqsadli jamg‘armalari budgetlarini tuzish, ko‘rib chiqish, qabul qilish va ijro qilish, shuningdek davlat budjeti va davlat maqsadli jamg‘armalari budjetlari ijrosi to‘g‘risidagi hisobotlarni tayyorlash maqsadida foydalaniladi.

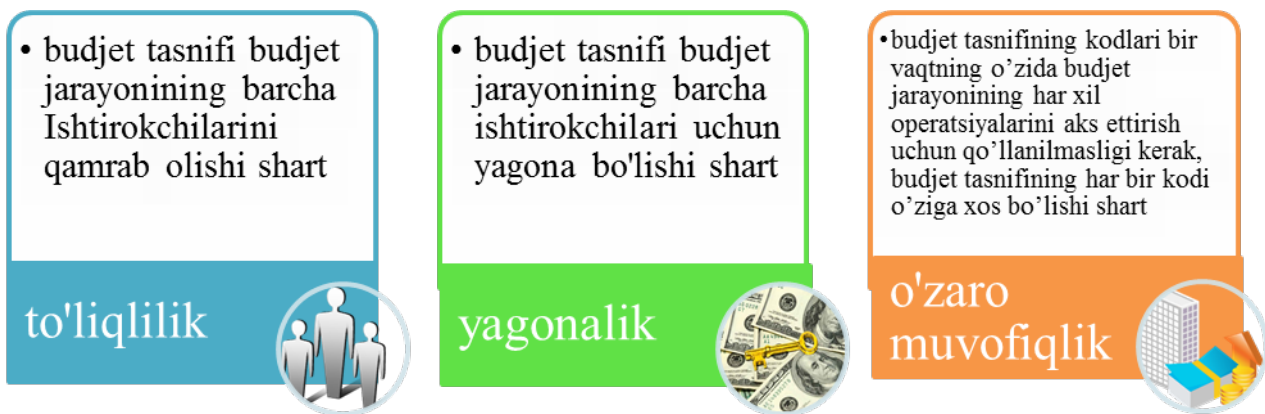
O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida 2010 yil 11 oktyabrda 2146-son bilan ro‘yxatga olingan “O‘zbekiston Respublikasi budget tasnifini qo‘llash bo‘yicha yo‘riqnoma”ga muvofiq, yangi budget tasnifi 2011 yil 1 yanvardan amalga kiritildi.

Ushbu yo‘riqnomaga ko‘ra, *budget tasnifi* O‘zbekiston Respublikasi davlat budjeti, davlat maqsadli jamg‘armalari tuzilmasiga kiruvchi budgetlar daromadlari va xarajatlarini, shuningdek uning taqchilligini moliyalashtirish manbalarining guruhlanishi bo‘lib, quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- davlat budjeti daromadlarining tasnifi;
- davlat budjeti xarajatlarining vazifa jihatidan, tashkiliy va iqtisodiy tasnifi;
- davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirish manbalari tasnifi.

Budget tasnifi davlat budjetini tuzish, ko‘rib chiqish, qabul qilish hamda ijro etish maqsadida budget ma‘lumotlarini tizimga solish uchun foydalaniladi va budget ma‘lumotlarining xalqaro tasnif tizimlarining aynan shunday ma‘lumotlari bilan qiyoslanishini ta‘minlaydi.

Budget tasnifini tuzishning *asosiy tamoyillari* quyidagilar hisoblanadi (7.2.-rasm):

Rasm-7.2. Budget tasnifini tuzishning asosiy tamoyillari³⁰

- *to'liqlilik* – budget tasnifi budget jarayonining barcha ishtirokchilarini qamrab olishi shart;
- *yagonalik* – budget tasnifi budget jarayonining barcha ishtirokchilari uchun yagona bo'lishi shart;
- *o'zaro muvofiqlik* – budget tasnifining kodlari bir vaqtning o'zida budget jarayonining har xil operatsiyalarini aks ettirish uchun qo'llanilmasligi kerak, ya'ni budget tasnifining har bir kodi o'ziga xos bo'lishi shart.

Davlat budjeti daromadlarining tasnifi barcha darajadagi budgetlar daromadlari, davlat maqsadli jamg'armalari hamda budget tashkilotlarining budgetdan tashqari daromadlarining guruhlanishidan iborat.

21 koddan iborat bo'lgan daromadlar tasnifi tuzilmasi to'rt qismli ko'rinishga ega:

- mablag'lar manbasi va budgetlar darajasi tasnifi;
- daromadlar turi;
- hududiy tasnif.

Daromadlar tasnifi tuzilmasi quyidagi ko'rinishga ega:

Mablag'lar manbasi va budgetlar darajasi tasnifi				Daromadlar turi			Tashkiliy tasnif	Hududiy tasnif	
X	XXX	X	X	X	XXX	XXX	XXX	XX	XXX

³⁰ O'zbekiston Respublikasi Budget kodeksi. 2013 yil 26 dekabr. 360-son O'RQ.

Davlat moliyasini boshqarishning axborot tizimi (DMBAT) tatbiq etilguniga qadar O'zbekiston Respublikasi davlat budjeti ijrosi to'g'risidagi hisobotni tuzishda faqatgina "Daromadlar turi" kodi qo'llanilar edi.

Mablag'lar manbasi va budjetlar darajasi tasnifi (1–6 kodlar) budjetga tushayotgan daromadlarni tegishli mablag'lar manbasi va budjetlar darajalariga (tegishli budjet darajasiga, davlat maqsadli jamg'armasi turiga va budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari daromadlari turiga) mansubligini aniqlash maqsadida qo'llaniladi.

7 ta raqamli daromadlar turi (7–13 kodlar) quyidagilardan iborat:

- bo'lim;
- paragraf;
- daromad turi.

Bo'lim daromadlarni ularning olish manbalari bo'yicha guruhlanishini bildiradi, masalan:

- 3 100 000 "Soliqlar";
- 3 200 000 "Ijtimoiy ehtiyojlarga ajratmalar/badallar";
- 3 300 000 "Grantlar";
- 3 400 000 "Boshqa daromadlar";
- 3 500 000 "Aktiv va majburiyatlarga tranzaksiyalar bo'yicha tushumlar".

Paragraf soliq yoki boshqa turdagi daromadlarni soliqqa tortish bazasi bo'yicha daromadlarning guruhlanishini bildiradi.

1. "Soliqlar" (3 100 000) quyidagi paragraflarni o'z ichiga oladi:

- 3 110 000 "Daromad, foyda va kapital o'sishiga soliqlar";
- 3 130 000 "Mol-mulkka solinadigan soliq";
- 3 140 000 "Tovarlar va xizmatlarga soliqlar";
- 3 150 000 "Xalqaro savdo va operatsiyalarga soliqlar";
- 3 160 000 "Boshqa soliqlar";

2. “Ijtimoiy ehtiyojlarga ajratmalar/badallar” (3 200 000) 3 210 000
“Ijtimoiy ta’minotga ajratmalar/badallar” paragrafini o‘z ichiga oladi.

3. “Grantlar” (3 300 000) quyidagi paragraflarni o‘z ichiga oladi:

- 3 310 000 “Xorijiy davlatlar hukumatlaridan”;
- 3 320 000 “Xalqaro tashkilotlardan”;
- 3 330 000 “Davlat boshqaruvi sektorining boshqa birliklaridan”.

4. “Boshqa daromadlar” (3 400 000) quyidagi paragraflarni o‘z ichiga oladi:

- 3 410 000 “Mol-mulkdan daromadlar”;
- 3 420 000 “Tovarlar va xizmatlar sotilishi”;
- 3 430 000 “Jarimalar, penyalar va neustoykalar”;
- 3 440 000 “Ixtiyoriy transfertlar, grantlar bundan mustasno”;
- 3 450 000 “Aniqlab bo‘lmaydigan va boshqa daromadlar”.

5. “Aktiv va majburiyatlarga tranzaksiyalar bo‘yicha tushumlar” (3 500 000) quyidagi paragraflarni o‘z ichiga oladi:

- 3 510 000 “Tranzaksiyalardan aktivlarga tushadigan tushumlar”;
- 3 520 000 “Majburiyatlarga tranzaksiyalar bo‘yicha tushumlar”.

Tegishli bo‘lim va paragrafning yanada detallashtirilishi va tavsifi 2146-sonli “O‘zbekiston Respublikasi budget tasnifini qo‘llash bo‘yicha yo‘riqnoma”ning 2-ilovasiga muvofiq daromadlar turi bo‘yicha amalga oshiriladi.

Tegishli budgetning daromadlar ijrosi to‘g‘risidagi hisobotlar daromadlar tasnifining mumkin bo‘lgan barcha elementlarini qo‘llagan holda shakllantiriladi. Davlat budgeti va davlat maqsadli jamg‘armalari o‘rtasidagi budget darajalari bo‘yicha tushumlarning taqsimlanishi qonunchilikka muvofiq amalga oshiriladi.

Tashkiliy tasnif (14–16 kodlar) budgetga tushayotgan daromadlarni ularni boshqaruvchi tegishli tashkilotlarga (O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi, O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasi, O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi va

sh.k.) tegishli ekanligini aniqlash maqsadida qo'llaniladi va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlanadi.

O'zaro hisob-kitoblar bo'yicha yuqori (quyi) budjetning quyi (yuqori) budjet oldidagi majburiyatining qaytarilishi hisobiga quyi budjetlarga dotatsiya, subventsiya, budjet ssudalari va mablag'lari kelib tushganda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligiga biriktirilgan koddan foydalaniladi.

Hududiy tasnif (17–21 kodlar) tushayotgan daromadlarni mazkur daromadlarni to'layotgan tegishli hududlarga mansub ekanligini aniqlash maqsadida qo'llaniladi.

Xarajatlar tasnifi. Davlat budjeti, davlat maqsadli va boshqa budjetdan tashqari jamg'armalar xarajatlari tasnifi barcha budjet darajalari xarajatlari guruhlanishini o'zida ifodalaydi hamda davlat boshqaruvi va mahalliy o'zini o'zi boshqarish sektori birliklari asosiy funksiyalarini bajarishga, ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni hal qilishga budjet mablag'larining yo'naltirilishini aks ettiradi.

Xarajatlar tasnifi quyidagilardan iborat:

Rasm-7.3. Xarajatlar tasnifining guruhlanishi³¹

Xarajatlar tasnifi tuzilmasi quyidagi ko'rinishga ega:

³¹ G'aznachilik. Darslik. D.Po'latov, B.Nurmuxamedova .Toshkent. 2014 yil.

Mablag‘lar manbasi va budjetlar darajasi tasnifi				Xarajatlarning vazifa jihatdan tasnifi			Tashkiliy tasnif	Xarajatlarning iqtisodiy tasnifi			Hududiy tasnif	
x	xxx	x	x	x	xxx	xxx	xxx	xx	xx	xxx	xx	xxx

DMBAT to‘liq tatbiq etilguniga qadar xarajatlar smetasini va xarajatlar smetasi ijrosi to‘g‘risidagi hisobotni (davlat budjeti ijrosi to‘g‘risidagi hisobotni qo‘shgan holda) tuzishda “Xarajatlarning vazifa jihatdan tasnifi”, “Tashkiliy tasnif” va “Xarajatlarning iqtisodiy tasnifi” kodlari qo‘llaniladi.

Mablag‘lar manbasi va budjetlar darajasi tasnifi (1–6 kodlar) amalga oshirilayotgan xarajatlarning qaysi mablag‘lar manbasi va budjetlar darajasiga (tegishli budjet darajasiga, davlat maqsadli jamg‘armasi turiga va sh.k.) mansubligini aniqlash maqsadida qo‘llaniladi.

Xarajatlarning vazifa jihatdan tasnifi (7–13 kodlar) barcha budjet darajalari xarajatlari guruhlanishini o‘zida ifodalaydi hamda davlat boshqaruvi va mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish sektori birliklari asosiy funksiyalarini bajarishiga, ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni hal qilishiga budjet va budjetdan tashqari mablag‘larni yo‘naltirilishini aks ettiradi.

Xarajatlarning vazifa jihatdan tasnifi ikki darajadan iborat:

Vazifa jihatdan tasnifning birinchi darajasi (bo‘limlar) davlatning asosiy vazifasini bajarish uchun moliyaviy resurslarning yo‘nalishini aks ettiradi. Kichik bo‘limlar vazifa jihatdan tasnifning ikkinchi darajasi hisoblanib, davlat vazifalarining bajarilishida budjet mablag‘larining bo‘limlar doirasidagi yo‘nalishini aniqlashtiradi.

Vazifa jihatdan tasnifning kichik bo‘limlarining tuzilishi davlatning asosiy vazifalarini aniqlashtirish tamoyiliga asosan qurilgan.

Vazifa jihatdan tasnifning kodi 7 ta raqamdan iborat bo‘lib, shundan 4 ta raqam – bo‘lim, 3 ta raqam esa – kichik bo‘limdir.

Vazifa jihatdan tasnifning bo‘limlari va kichik bo‘limlari yagona bo‘lib,

budjet jarayonining barcha ishtirokchilari tomonidan O‘zbekiston Respublikasi davlat budjetini tuzishda, tasdiqlashda va ijro qilishda foydalaniladi.

Iqtisodiy xarajatlar tasnifi O‘zbekiston Respublikasi barcha darajadagi budjetlari xarajatlarini xo‘jalik belgilariga, ishlab chiqarish elementlariga ko‘ra farqlashni nazarda tutadi, davlat boshqaruvida amalga oshirilayotgan xarajatlarning iqtisodiy mazmunidan kelib chiqib budjet xarajatlari yo‘nalishlarini belgilab beradi. Davlat budjetining iqtisodiy xarajatlar tasnifining tuzilmasi quyidagi ko‘rinishda bo‘ladi:

Toifa	Modda va kichik modda	Element
Xx	xx	xxx

Iqtisodiy xarajatlar tasnifi toifalar, moddalar va kichik moddalar kodlarini o‘z ichiga olgan 7 raqamdan iborat.

- toifa – 2 ta raqam;
- modda – 1 ta raqam;
- kichik modda – 1 ta raqam;
- element – 3 ta raqam.

Misol uchun: 41 00 000 “Ishchilar mehnatiga haq to‘lash” toifasi mehnat qonunchiligiga muvofiq budjet tashkilotlari ishchilariga bajargan (bajarilayotgan) ishiga pul yoki natura ko‘rinishda taqdirlash lozim bo‘lgan xarajatlarni aks ettiradi. Mazkur toifaga ijtimoiy sug‘urta dasturiga ishchilar nomidan ish beruvchilarning amalga oshiradigan “Ish haqi” (41 10 000) va “Ijtimoiy ehtiyojlarga ajratmalar/badallar” (41 20 000) moddalari kiradi.

41 10 000 “Ish haqi” moddasi ish beruvchi tomonidan davlat xizmatchilariga beriladigan barcha to‘lovlarni o‘z ichiga oladi va unga 41 11 000 “Pul shaklidagi ish haqi” kichik moddasi ham kiradi.

41 11 000 “Pul shaklidagi ish haqi” kichik moddasi quyidagi elementlardan iborat: 41 11 100 “Asosiy ish haqi”, 41 11 200 “Ish haqiga ustama va qo‘shimcha to‘lovlar”, 41 11 210 “Umumta’lim, o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarining o‘rnak ko‘rsatgan xodimlarini

rag‘batlantirishning Direktor jamg‘armasi mablag‘lari”, 41 11 220 “Tibbiyot tashkilotlari xodimlariga ustama va qo‘shimchalar”.

Davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirishmanbalari tasnifi davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirish manbalari tasnifi ularni moliyalashtirishning *ichki va tashqi manbalari* bo‘yicha guruhlanishidan iborat.

Davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirish manbalari tasnifi quyidagilardan tashkil topadi:

- a) bo‘lim;
- b) paragraf.

Bo‘lim – davlat budjeti taqchilligini uni moliyalashtirish manbalari bo‘yicha guruhlanishidan iborat.

Paragraf – davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirish turlari bo‘yicha guruhlashdan iborat.

Rejaviy va hisobot ma‘lumotlarini solishtirish, tegishli ko‘rsatkichlarni taqqoslash va tahlil qilish, budjet jamg‘armalarini shakllantirish va ulardan foydalanish, asosiy pul mablag‘larni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning muhim yo‘nalishlariga yo‘naltirish bo‘yicha asoslangan xulosalar va takliflar berish imkonini beradi.

Shunday qilib, budjet tasnifi davlat va mahalliy boshqruv organlariga quyidagilar uchun muhim:

- budjetni rejalashtirish;
- budjet ijrosi jarayonini boshqarish;
- budjet hisobini yuritish;
- budjet hisobotini tuzish;
- budjet nazoratini amalga oshirish;
- budjetlarni tuzilishi va ijro etilishini tahlil qilish.

Budjet tasnifi budjet tizimining barcha budjetlari va tashkilotlar uchun majburiy va O‘zbekiston Respublikasining tegishli budjet qonunchili bilan belgilangan talablar bilan quriladi.

Xorij tajribalari shuni ko‘rsatadiki, g‘aznachilik tizimi samarali ishlab

turishi uchun unga asos bo'ladigan hujjat-mamlakatning barcha yo'nalishlar bo'yicha xarajatlari batafsil ajratib chiqilgan rejani o'z ichiga olgan sifatli budjetni shakllantirishdir. Shuni ta'kidlash zarurki, mamlakat budjeti budjet yili boshlangunga qadar imkoni boricha batafsil holda qabul qilinishi kerak. Aks holda, g'aznachilikning me'yoriy faoliyati beqarorlashuvi, uning samaradorligi pasayishi mumkin. Ikkinchidan, davlat budjetini ijro etishning g'aznachilik tizimida budjetning vazifasiga oid va iqtisodiy aniq tasnifi bo'lishi bilan birgalikda moddiy-texnikaviy bazani mustahkamlash va dasturlar jadalligini oshirish zarur.

Budjet amaliyotidagi ilgari amal qilgan tasnifning tahliliy to'liqlig bozor tizimida makroiqtisodiy boshqaruvga mo'ljallanmagan. Bozor munosabatlariga o'tish sharoitida amalga oshirilayotgan davlat tadbirlarining samaradorligini baholash maqsadida xarajatlarning iqtisodiy xususiyatiga asosiy e'tibor qaratilgan. Xarajatlarning iqtisodiy toifalar bo'yicha tasnifini ishlab chiqish birinchi darajali vazifa bo'ladi.

Davlat mablag'lari bilan amalga oshiriladigan operatsiyalarining buxgalterlik hisobini bank tizimidan g'aznachilikka o'tkazilishi bilan, barcha operatsiyalar yagona g'aznachilik tizimining Bosh kitobida aks ettiriladi. Ushbu Bosh kitobdagi hisobraqamlar barcha xarajatlarning hisobi, budjet tashkilotlarini qamrab oladi, ularning yagona budjet tasnifini va budjet mablag'lag'larining sarf qilinishini barcha jarayonlari aks ettirilishi kerak. Bunda konsolidatsiyalashgan budjetni ijro qilish maqsadida va davlat moliyasi bilan qilinadigan barcha jarayonlarni o'z vaqtida va aniq hisobini qilish uchun g'aznachilikning hisob-kitob schyotlari davlat budjeti daromadlari va xarajatlarining tasnif tizimiga mos kelishi kerak bo'ladi. G'aznachilik tizimi samarali faoliyat qilishi un budjet daromadlari va xarajatlarining mukammal ishlab chiqilgan funksional va iqtisodiy tasnifi bo'lishi lozim. Davlat mablag'lari bilan amalga oshiriladigan operatsiyalarning buxgalteriya hisobini bank tizimidan G'aznachilikka o'tkazilishi bilan barcha operatsiyalar yagona G'aznachilik tizimining Bosh kitobida aks ettiriladi. Bunda konsolidatsiyalashgan budjetni ijro etishda, davlat

moliyasi bilan amalga oshiriladigan barchajarayonlarni o'z vaqtida va aniq hisobini yuritishda G'aznachilikning hisob-kitob schyotlari daromadlari va xarajatlarining tasniflash tizimiga mos kelishi kerak bo'ladi. Bundan tashqari G'aznachilikning ma'lumotlar bazasida ma'lumotlar budjet tasnifiga asosan guruhlanadi.

G'aznachilikning Bosh kitobi g'aznachilik ijrosida buxgalteriya hisobini yuritish uchun ishlab chiqilgan. Buxgalteriya hisobi mahalliy budjetlarni ijrosida barcha hisoblarni inobatga oladigan, ya'ni barcha daromadlar va xarajatlarning moliyaviy oqimlarini, bundan tashqari barcha moliyaviy va nomoliyaviy qoldiqlarni hisobini ham yuritadi. G'aznachilikning Bosh kitobidan tashqari, g'aznachilikning ma'lumotlar bazasida barcha ma'lumotlar budjet tasnifiga asosan quyidagi tarzda bo'ladi:

- Daromadlarni boshqarishda soliq to'lovchi soliq to'lash haqida to'lov topshiriqnomasini to'ldiradi, bevosita Yagona g'aznachilik hisobraqamiga o'tkazadi. Daromadlar uchun to'ldirilgan topshiriqnomada to'lov turi va yo'nalishi iqtisodiy tasnif bo'yicha ko'rsatilishi kerak.

- Markaziy bank G'aznachilikning Bosh Boshqarmasiga Yagona g'aznachilik hisobraqamidan mablag' haqida ma'lumot jo'natadi.

- G'aznachilikning Bosh Boshqarmasi Markaziy bank bergan ma'lumot asosida belgilangan me'yorlar doirasida bu mablag'larni respublika va mahalliy budjetlar o'rtasida taqsimlaydi.

Daromad va xarajat qismini shakllantirish tartibi xalqaro andozalarga to'g'ri keladi. Bu esa turli mamlakatlar budjet tizimlarini bir xillashtirib borishning zaruriy elementi bo'lib, moliyaviy masalalar bo'yicha xalqaro muzokaralarni ancha engillashtirish imkonini beradi.

Demak, O'zbekiston Respublikasi budjet tasnifi budjet jarayonini harakatlantiruvchi muhim vositalardan biridir, shuningdek, Davlat va mahalliy budjetning ma'lumotlarini umumlashtirish, ro'yxatga olish, yagona tizim asosida ma'lumotlarni to'plash kabi jarayonlarni o'z ichiga oluvchi budjet tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. G'aznachilikda budjet tasnifi va budjet

hisobining schetlar rejasi axborotlarni qayta ishlash va moliya resurslarini samarali boshqarishni ta'minlaydi.

Budjet xarajatlari orqali budjet mablag'larini oluvchilar moliyalashtiriladi. Bu o'z navbatida olingan mablag'larni taqsimlovchi-ishlab chiqarish va noishlab chiqarish tashkilotlari bo'lishi mumkin. Mahalliy budjetlar orqali moliyalashtirilgan mablag'larni faqatgina tasnif bo'yicha qancha miqdordagi hajmini aniqlash mumkin, lekin bevosita tasnif bo'yicha xarajatlarni amalga oshirish budjet tashkilotlarining o'z zimmalariga yuklatilgan. Bundan tashqari, mahalliy budjetga yoki shu budjetdan bevosita boshqa vakolatli organlar orqali budjet oluvchilariga dotatsiya, subventsia va ssuda ko'rinishida mablag'lar ajartilishi mumkin. Asosan bu tarzda mablag'lar qaytarilmaslik sharti bilan moliyalashtiriladi. Faqatgina budjet kreditlari va budjet ssudalari qaytarilishi shart.

Budjet tasniflanishi - mahalliy budjetlarning mustaqil faoliyat olib borishlari bilan birga, ularning yagona uslubiy me'yorga asoslangan qoidaga tayanib budjetni tuzish va uni ijro etishda hamda turli sohalar bo'yicha ma'lumotlarni o'zaro taqqoslash imkonini beradi. Mahalliy budjet tasniflanishi orqali shu hududning ijtimoiy-iqtisodiy va tashkiliy-hududiy ahvoli, daromadlarining shakllanishi va mablag'larning qayerga yo'naltirilayotganligi hamda ularning tarkibi haqida tasavvurga ega bo'lish mumkin. Mahalliy budjet tasnifining asosiy talablaridan biri – daromad va xarajatlarni guruhlashtirishda ularning oshkoraligi va aniqligidir. Mahalliy budjetlarni tuzish va ijrosini amalga oshirishda turli xildagi budjet tasnifidan foydalaniladi, chunki bir hududning o'zida turli darajadagi tarmoq va sohaga kiradigan budjet tashkilotlari va boshqa korxonalar mavjud bo'lishi mumkin.

Mahalliy budjet tasnifi ham budjet jarayonini amalga oshirishda aniq tamoyillarga asoslanadi. Birinchi navbatda uning asosiy vazifasi budjet mablag'larini samarali va tejab foylanishda, kam xarajat qilib ko'proq daromad keltirish yo'llarini izlab topishga qaratilishi lozim bo'ladi. Avvalo, bu yerda budjet mablag'lari oluvchilarning o'z zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarish

davrida olingan mablag'larni budjet parametrlari doirasida samarali va tejalgan holda xarajat qilishlari nazarda tutiladi.

Tasnif bo'yicha ajarilgan mablag'lar yetishmagan holda budjet tashkilotlari o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda qo'shimcha mablag' topish yo'llarini izlashi kerak. Ajratilgan mablag'larni maqsadli ishlatilishi budjet mablag'larini tasdiqlangan parametrlar doirasida ijro etish hisoblanadi. Agar budjet mablag'larini oluvchilar o'zlariga biriktirilgan ma'suliyatni bajarmasalar u holda amaldagi qonun ujjatlariga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Moliya vaziri yoki mahalliy Moliya organining rahbari budjet jarayonining hohlagan bosqichida moliyalashtirilishni to'xtatishga haqli. Maqsadsiz ravishda sarflangan mablag'lar xarajat qilinib yuborilganidan qat'iy nazar budjetga qaytarilishi shart. Mahalliy budjetlardagi ishtirok etuvchi barcha darajadagi budjetlarning ichida asosiy ahamiyatga ega bo'lgan xarajatlarda bu ijtimoiy muammolarni hal etishga qaratilgan chora-tadbirlarni moliyalashtirish hisoblanadi, ayniqsa, bu bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida bizning mamlakatimizda juda muhim ahamiyat kasb etdi.

Mahalliy budjetlarni amaldagi davlat budjeti tasnifi asosida mazmunini belgilash shuni anglatadiki, budjet daromadlari va xarajatlarni elementlari bo'yicha guruhlashtirish, ular bo'yicha moliya resurslarini haqiqiy xarakatini tasvirlab berishga va shu asnoda ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarga ta'sir etishiga ko'maklashadi.

Tasnif orqali budjetning reja va hisobot ma'lumotlarini solishtirish va ularni tahlil etish ma'lum xulosalarni berish va takliflar ishlab chiqishga hamda pul resurslarini jamlash va qayta to'g'ri taqsimlashga xizmat qiladi. Daromad va xarajatlarni detallari bo'yicha guruhlashtirish budjet ma'lumotlarini nazorat qilishni osonlashtiradi, turli darajadagi budjetlar smeta xarajatlarni taqqoslash imkonini beradi.

Tasnif har bir budjet oluvchilarining smeta xarajatlarni moddalari bo'yicha umumlashtirish va umumiy yig'ma smetani hosil qilishga yordam beradi. Ularni umumiy holda qayta ishlash va iqtisodiy tahlil qilishga sharoit

yaratadi. Shuningdek, mablag'larni jamlash va ularni maqsadli ishlatilishi ustidan nazoratni olib borishda samarali foydalaniladi.

G'aznachilikda xududiy tasnif budjet tashkilotlarining geografik joylashishi belgilash va ko'rsatish uchun foydalaniladi. Umuman olganda, tasnif daromad va xarajatning budjet ijrosi bo'yicha hisobot ma'lumotlarini bir-biri bilan taqqoslaydi, shu orqali moliya intizomiga rioya etilishi, mablag'larni tejankorlik bilan sarflanishi va moliyaviy rejalarni to'g'ri bajarilishi bo'yicha nazoratni olib borilishini mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, budjet amaliyotida amalga oshirilayotgan tadbirlar amaldagi budjet tasnifini ham takomillashtirishni taqozo etadi. G'aznachilik tizimi samarali faoliyat qilishi uchun budjet daromadlari va xarajatlarning mukammal ishlab chiqilgan funksional va iqtisodiy tasnifi bo'lishi lozim. Davlat mablag'lari bilan amalga oshiriladigan operatsiyalarning buxgalteriya hisobini bank tizimidan G'aznachilikka o'tkazilishi bilan barcha operatsiyalar yagona G'aznachilik tizimining Bosh kitobida aks ettiriladi. Bunda konsolidatsiyalashgan budjetni ijro etishda, davlat moliyasi bilan amalga oshiriladigan barcha jarayonlarni o'z vaqtida va aniq hisobini yuritishda G'aznachilikning hisob-kitob schyotlari budjet daromadlari va xarajatlarning tasniflash tizimiga mos kelishi kerak bo'ladi. Bundan tashqari, G'aznachilikning ma'lumotlar bazasida barcha ma'lumotlar budjet tasnifiga asosan guruhlanadi.

Nazorat uchun savollar:

1. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi g'aznachiligi qanday organ va uning vazifalari nimalardan iborat?
2. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi g'aznachiligi qachon tashkil etildi?
3. Budjet tasnifi nima, uning davlat budjeti g'azna ijrosini samarali tashkil qilishdagi ahamiyati nimalarda namoyon bo'ladi?
4. Budjet tasnifining turlari, ularning tarkibiy qismlarini tegishli me'yoriy hujjatlar asosida bayon qilib bering.

5. G'aznachilik tizimida budjet tasnifidan qanday foydalaniladi?
6. Davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirish manbalari tasnifi nimalardan iborat?
7. Xarajatlarning vazifa jihatdan tasnifi necha darajadan iborat?

Test savollari:

1. Budjet tasnifi nima?

- A. Budjet tizimiga kiruvchi budjetlarni ularning bo'ysunuviga ko'ra guruhlash
- B. Davlat budjeti daromadlari va xarajatlarini ularning turlari va manbalariga ko'ra guruhlash
- C. Davlat budjeti tuzilmasiga kiruvchi budjetlar daromadlari, xarajatlarini va taqchillikni moliyalashtirish manbalarini guruhlash
- D. Quyi budjetlarga beriladigan moliyaviy yordam turlarini guruhlash

2. Davlat budjeti xarajatlari tasnifini ko'rsating.

- A. Mablag'larning manbai va budjet darajasi, hududiy, vazifa jihatdan, iqtisodiy, tashkiliy
- B. Kommunal xarajatlar, ishlab chiqarish xarajatlari
- C. Ishlab chiqarish, noishlab chiqarish
- D. Vazifa jihatdan, iqtisodiy, tashkiliy

3. Yangi budjet tasnifi bilan qo'shimcha ravishda qanday budjet tasnifi turi kiritildi?

- A. Vazifa jihatidan tasnif, tashkiliy tasnif
- B. Tashkiliy tasnif, hududiy tasnif
- C. Iqtisodiy tasnif, vazifa jihatidan tasnif
- D. Hududiy tasnif, budjet darajasi va manbalarning manbai bo'yicha tasnif

4. Budjet tashkilotlari xarajatlarining iqtisodiy tasnif bo'yicha guruhlanishi qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

A. Ish haqi va unga tenglashtirilgan to'lovlar, ish haqiga hisoblangan ajratmalar, kapital qo'yilmalar, boshqa xarajatlar

B. Ish haqi, ish haqiga ustamalar, kanselyariya va xo'jalik xarajatlari, oziq-ovqat va dori-darmon xarajatlari (jami 18 ta modda bo'yicha)

C. Joriy xarajatlar; kapital xarajatlar

D. Iqtisodiyot xarajatlari yo'nalishlari

5. Budjet taqchilligini moliyalashtirish manbalari taqchillikni moliyalashtirishning qanday manbalari bo'yicha guruhlashdan iborat?

A. Inflyatsion va noinflyatsion manbalari

B. Markazlashgan va markazmashmagan manbalari

C. Ichki va tashqi manbalari

D. Davlat va nodavlat manbalar

6. 2011 yil 1 yanvardan amalga kiritilgan yangi budjet tasnifi bo'yicha ish haqi xarajatlari kodi to'g'ri ko'rsatilgan javobni toping.

A. 01 100

B. 41 10 000

C. 41 11 200

D. 01 1 20

7. Budjet hisobi va budjet hisobotining yagona metodologiyasi kim tomonidan belgilanadi?

A. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan qonun hujjatlariga muvofiq

B. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligi tomonidan Budjet Kodeksi, Budjet hisobining standartlari, boshqa qonun hujjatlariga muvofiq

C. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan Budjet Kodeksi, Budjet hisobining standartlari, boshqa qonun hujjatlariga muvofiq

D.O'zbekiston Respublikasi Buxgalterlar uyushmasi tomonidan budget hisobiga taalluqli qonun hujjatlariga muvofiq

8. Budget tizimi budgetlari ijrosining budget hisobi kim tomonidan yuritiladi?

- A.moliya organlari, g'aznachilik bo'linmalari
- B.davlat soliq xizmati organlari va bojxona organlari;
- C.budget tashkilotlari, davlat maqsadli jamg'armalarini taqsimlovchi organlar
- D.barcha javoblar to'g'ri

9. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligi qaysi me'yoriy xujjat asosida tashkil etilgan?

- A.2007 yil 28 fevraldagi PQ-594-son Prezident Qaroriga muvofiq
- B.2002 yil 26 apreldagi 144-sonli Vazirlar Mahkamasi Qaroriga muvofiq
- C.2004 yil 26 avgustdagi 664-II-sonli Qonunga muvofiq
- D.2007 yil 20 martdagi G'aznachilik to'g'risidagi Nizomga muvofiq

8-Mavzu. O‘zbekistonda budget tasnifidan foydalanish istiqbollari

Reja:

- 1. Davlat budjeti daromadlari va xarajatlarining budget tasnifidan foydalanish.**
- 2. O‘zbekistonda budget tasnifidan foydalanish istiqbollari.**
- 3. Budget tasnifidan foydalanish istiqbollarning xorij tajribasi.**

Tayanch so‘z va iboralar

- budget tasnifi
- budget tasnifining zarurligi
- Budget taqchilligini moliyalashtirish manbalari
- Davlat budjeti taqchilligi
- Davlat budjeti profitsiti
- G‘aznachilik kompyuter dasturi
- g‘aznachilikning yagona axborot tizimi
- Davlat budjeti taqchilligini qoplash manbalari tasnifi
- O‘zbekiston Respublikasining davlat kafolatlari
- O‘zbekiston Respublikasi tomonidan jalb qilinadigan kreditlar (qarzlari)
- budget buxgalteriya hisobining yagona hisoblar tizimi

1. Davlat budjeti daromadlari va xarajatlarining budget tasnifidan foydalanish

Mamlakatimizda budget siyosatini takomillashtirishga qaratilgan faol ishlar olib borilmoqda, bu ishlar ajratilayotgan mablag‘lardan foydalanish samaradorligini oshirish hisobiga budget tashkilotlarini moliyalashtirishni qisqartirishga yordam beradi. Mazkur vazifa dolzarb ahamiyatga ega. Budget mablag‘laridan oqilona foydalanish to‘g‘risida ham muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev shunday degan: *...Albatta, Davlat byudjeti o‘lchovsiz emas, mablaglarni qattiq tejash, belgilangan maqsad uchun va oqilona ishlatishni ta‘minlash zarur. Bu - hammaga ravshan va rad etib bo‘lmaydigan xaqiqat.*³².

Budget tizimi budjetlari mablag‘larini maqsadli ishlatilishini soddalashtirilgan nazorat turidan biri bu – budget tasnifidir.

³² Shavkat Mirziyoyev- “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak” Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma‘ruza 2017 yil 14 yanvar. Toshkent - «O‘zbekiston» - 2017. 31- bet.

Budjet tasnifi deganda Davlat budjeti tuzilmasiga kiruvchi budjetlar daromadlari va xarajatlarini, shuningdek ularning taqchilligini moliyalashtirish manbalarini guruhlashtirish tushuniladi.

Ma'lumki, budjet qurilishi mamlakatning davlat budjeti va budjet tizimini, uning bo'g'inlari o'rtasidagi budjetlararo munosabatlarni tashkil qilish shakllarini, budjet tasnifini, budjet tizimiga kiradigan barcha darajadagi budjetlar faoliyatining huquqiy asoslarini, budjet mablag'larini shakllantirish va sarflashdagi tartib-qoidalar va boshqalarni belgilab beradi.

O'zbekiston Respublikasi Budjet Kodeksining 7-moddasida qayd etilgan budjet tizimining yagonaligi tamoyiliga muvofiq, barcha darajadagi budjetlarni shakllantirish va ijro etishda yagona budjet tasnifi qo'llaniladi. Barcha darajadagi budjetlarning daromadlari va xarajatlari tasniflash ob'ektlariga tegishli raqam(kod)lar berish bilan guruhlanadi hamda tasnif ko'rsatkichlari doirasida shakllantiriladi va ijro etiladi.

Budjet amaliyotda qo'llanilayotgan budjet tasnifi doimo o'zgartirilib va takomillashtirilib borilmoqda. O'zbekiston Respublikasining mustaqil budjetini shakllantirishga qadar, budjet xarajatlarini turkumlashtirishning besh xil usulidan foydalanilgan.

1. Ijtimoiy ishlab chiqarish sohalariga budjet mablag'larini yo'naltirilishi bo'yicha-moddiy ishlab chiqarish va nomoddiy ishlab chiqarish soha xarajatlari.
2. Tarmoqlar bo'yicha budjet mablag'larini yo'naltirilishi-sanoat, qishloq xo'jaligi, qurilish, transport va boshqalar.
3. Budjet mablag'larini maqsadli yo'naltirilishi bo'yicha- joriy, rivojlantirish, qayta ta'mirlash xarajatlari.
4. Tashkiliy belgilari bo'yicha-maqsadli dasturlar xarajatlari.
5. Boshqaruv organlarining xarajatlari bo'yicha-respublika va mahalliy budjetlar xarajatlari.

Ko'rinib turibdiki, budjet xarajatlarini iqtisodiy mohiyati ko'pgina xarajatlarda o'z ifodasini topgan.

Davlat budjeti ijrosida qatnashuvchi hamma organlarda davlat budjetining daromadlari va xarajatlarini hisobga olish asosida budjet tasnifi yotadi. Budjet tasnifi Davlat budjetini tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish hamda ijro etish maqsadida budjet ma'lumotlarini tizimga solish uchun foydalanish va u budjet ma'lumotlari xalqaro tasnif tizimlarining aynan shunday ma'lumotlari bilan qiyoslanishini ta'minlash maqsadida Davlat budjeti tuzilmasiga kiruvchi budjetlar daromadlari va xarajatlarini, shuningdek ularning taqchilligini moliyalashtirish manbalarini guruhlash hisoblanadi. Budjet tasnifi hamma budjetlarni yagona davlat budjetiga jamlash imkoniyatini yaratadigan asosiy tashkiliy funksiyani amalga oshirishuvchi hujjat bo'libgina qolmasdan, u katta iqtisodiy ahamiyatga ham egadir. Tasnifda davlat budjeti daromadlari va xarajatlari bir xil alomatlari bo'yicha guruhlashtiriladi va uning bo'linmalari deb yuritiladi. Bo'limlar, paragraflar, boblar va moddalar budjet tasnifi bo'linmalari deb hisoblanadi.

Budjet tizimining barcha darajalaridagi budjetlari daromadlari va xarajatlarini, shuningdek, ushbu budjetlarning taqchilliklarini moliyalashtirish manbalari va davlat qarzi turlarini bir xil belgi bo'yicha qonunga muvofiq guruhlash bo'lib, undan budjetlarni tuzish va ijro etishda tasnif ob'ektlariga guruh kodlarini berish orqali foydalaniladi. Tasnif barcha darajadagi budjetlar ko'rsatkichlarining qiyosiylikini, ularni iqtisodiy va statistik tahlil qilish imkoniyatini ta'minlaydi.

Budjet tasnifining ahamiyati shu bilan belgilanadiki, undan:

- ✓ davlat budjetini tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish va ijro etishda;
- ✓ budjet mablag'larining ajratilishi va ulardan foydalanilishini
- ✓ nazorat qilishda;
- ✓ turli darajadagi budjetlarning ko'rsatkichlarini bir-biri bilan
- ✓ taqqoslashda;
- ✓ barcha darajada jamlangan budjet tizimini tuzishda foydalaniladi.

DMBAT to'liq tatbiq etilguniga qadar xarajatlar smetasini va xarajatlar smetasi ijrosi to'g'risidagi hisobotni (davlat budjeti ijrosi to'g'risidagi hisobotni

qo'shgan holda) tuzishda "Xarajatlarning vazifa jihatdan tasnifi", "Tashkiliy tasnif" va "Xarajatlarning iqtisodiy tasnifi" kodlari qo'llaniladi.

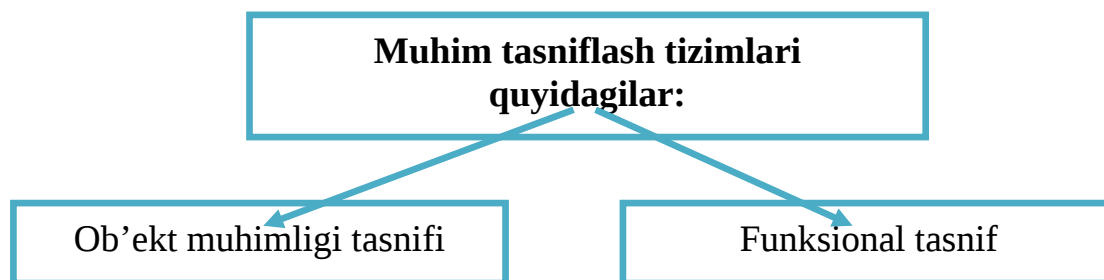
Budjet tasnifi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi. Hamma darajadagi budjetlar yagona budjet tasnifi ko'rsatkichlari doirasida shakllantiriladi va ijro etiladi, ya'ni tasnif ob'ektlariga berilgan guruhlashtirish kodlari bo'yicha daromadlar va xarajatlar guruhlashtiriladi.

Budjet tasnifi:

1. Budjet daromadlarining tasnifini;
2. Budjet xarajatlarning vazifa jihatidan tasnifini;
3. Budjet xarajatlarning tashkiliy tasnifini;
4. Budjet xarajatlarning iqtisodiy tasnifini;
5. Davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirish manbalari tasnifini o'z ichiga oladi.

Budjet tasnifi davlat budjetini tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish hamda ijro etish maqsadida budjet ma'lumotlarini bir tizimga solish uchun foydalaniladi, mamlakat budjet ma'lumotlarini xalqaro tasnif tizimlarining aynan shunday ma'lumotlari bilan qiyoslash imkonini beradi.

Soliq bazalarining kengayishi, soliq tizimiga o'zgartirishlar kiritilishi, yangi soliq turlarining joriy etilishi yoki amaldagi soliqlarning bekor qilinishi, shuningdek, davlat oldidagi vazifalarning o'zgarishi bilan budjet xarajatlari tarkibining o'zgarishi amaldagi budjet tasnifiga tegishli o'zgartirishlar kiritilishini taqozo etadi. Shu sababli budjet amaliyoti taraqqiyotining ma'lum bosqichlariga kelib, mavjud budjet tasnifnomasiga o'zgartirishlar kiritib turiladi. Budjet tasnifi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi. Budjet ko'rsatkichlarining milliy tasniflash tizimini ishlab chiqishda xalqaro tasniflash tamoyillariga rioya qilinishi kerak.

Rasm-8.1. Muhim tasniflash tizimlari.

Bunda budget tashkiliy birliklar, bo‘limlar, qismlar hamda xarajatlarga ko‘ra ikki guruhga bo‘linib, har bir kategoriyada ish haqi, maoshlar kabi tavsiflanadi.

Afzalliklari:

- Ob‘ekt muhimligi tasnifi boshqarishni va hisobga olishni qulaylashtiradi.
- U mablag‘larni aniq joylashtirishni namoyon etib beradi, masalan, ish haqiga, safar xarajatlariga qancha foiz xarajat ketishi va boshqalar.
- Ob‘ekt muhimligi tasnifi safar xarajatlari, chet elga chiqish va boshqa asosiy muhim xarajatlarni o‘z vaqtida moliyaviy jihatdan aniqlashga imkon beradi.

Kamchiliklari:

- Ob‘ekt muhimligi tasnifi asosini tashkil etuvchi budget mazmuni shundan iboratki, budgetni joylashtirishning o‘zi saxiylikka olib keladi. Faoliyatga bog‘lanmagan boshqaruv sababli u isrofgarchilik va ortiqcha sarflarni ko‘paytiradi, faoliyat ikkinchi darajaga o‘tib qoladi.
- Ob‘ekt muhimligi tasnifida urg‘u xarajatlarda qaror qabul qilishni, qonuniylikni, tartibga amal qilishni o‘zida ifodalovchi jarayon qarorlariga asoslanadi va ular doimiy audit bahosi, to‘g‘rilashi va puldan samarali foydalanish ahamiyatsiz bo‘lib qoladi.

➤ Davlat ma'lumotlarida va dasturlarida yetarli bo'lmagan ma'lumotlar mavjud bo'ladi. Dasturni boshqarish, dasturni me'yorlashtirish va resurslarni samarali joylashtirish e'tiborga olinmaydi.

➤ Har qanday ko'p nusxalik, to'liq bo'lmagan faoliyat va xarajatlarning oldini olish mushkul.

➤ Budjetni yaratuvchilar uchungina ushbu talab eng muhim hisoblanadi. Uzoq muddatli samaradorlik maqsadidagi siyosat yildan yilga kechiktirib boriladi.

Funksional tasnif

Funksional tasnif budjetni amalga oshirish tizimida juda muhim hisoblanadi. Shuning uchun ham funksional tasnifda budjet xarajatlarini tashkil etish funksiyalar, dasturlar, faoliyatlar va loyihalardan kelib chiqqan holda amalga oshirilishi kerak. Funksional tasnif boshqaruv funksiyasini narxlarga bog'liq holda faoliyatini me'yorlashtirishdan iborat. Funksional tasnifda dasturning natijasi muomilalar jismoniy maqsadlar miqyosida kiringa bog'langan bo'lishi talab qilinadi. Ular moliyaviy shartlarda budjetni ta'minlash uchun o'zgartiriladi va dastur yoki faoliyatga joriy etish talab qilinadi. Funksional tasnif quyidagicha tasniflanadi.

Funksional		
Termin	Ta'rif	Misol
<i>Funksiya</i>	Maxsus xizmat turlari bilan ta'minlab beruvchi davlatning alohida bo'limi	Ta'lim
<i>Dastur</i>	Odatda yakuniy mavjud bo'lgan funksiyaning segmentidir. Ushbu yakun davlatning muhim bo'linishi bilan ta'minlanadi.	Boshlang'ich/ O'rta/ Texnik/ Professional ta'lim
<i>Faoliyat/ Loyiha</i>	Dasturning bir turiga kiruvchi ishlar yoki jadvallarga bo'linishi.	Maktab binosi, laboratoriyalarini qurilishi va boshqalar

Ushbu turdagi tasnif davlat manbalari tabiati va jamiyat sarfining ulushi haqidagi ma'lumotlar bilan ta'minlaydi.

Iqtisodiy tasnif

Iqtisodiy tasnif uch asosiy kategoriyadan tashkil topgan:

joriy xarajatlar, kapital aktivlarni sotib olish va yaratish, moliyaviy kapitalni ko'paytirish, ushbu to'lovlarni oluvchilar uchun kapital aktivlarining yemirilishidan kelib chiqqan yo'qotishlarni kompensatsiyalash bilan bog'liq bo'lmagan pullik va bepul to'lovlar;

kapital xarajatlar, o'zida asosiy kapital, strategik yoki favqulodda zaxiralarni, yerlarni, nomoddiy aktivlarni sotib olish xarajatlarini, asosiy kapitalni sotib olishga sarflanadigan pulsiz to'lovlarni, asosiy kapitalning yemirilishi yoki buzilishi bilan bog'liq yo'qotishlarni kompensatsiyalashni namoyon etadi;

kreditlash minus qarzni qoplash (sof kreditlash), o'zida davlat boshqaruv organlarining operatsiyalarini mujassamlashtirib, iqtisodiyotning boshqa sektorlariga nisbatan moliyaviy buyurtmalar vujudga kelishi yoki davlat siyosatini olib borish maqsadida korxonalar kapitalida ulush bilan qatnashishni nazarda tutadi. Bu operatsiyalar debitor tipi bo'yicha guruhlanadi, ya'ni ichki qarzdor va qarzdor-norezident tipi bo'yicha. Bu ko'rsatkich DMSda budget taqchilligi hajmini belgilaydigan omil sifatida qaraladi.

Davlat budjeti iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatuvchi omil bo'lib hisoblanadi.

Chunki uning to'la hajmdagi tasdiq hujjatlari va davlat sarflari va budget orqali ifodalanadigan turli xil siyosatlari iqtisodiyotning tarkibini va yo'nalishini o'zgartira olishi mumkin bo'lgan muhim omillar hisoblanadi. Shu sababli budget ta'minotini iqtisodiy ko'lamlar jihatidan guruhlash muhim hisoblanadi. Masalan, kapital shakllanishida qancha chetdan ajratildi, qancha to'g'ridan-to'g'ri sarflandi, qancha pul mablag'i grantlar, kreditlar berish orqali boshqa iqtisodiyot sohalariga davlat tomonidan o'tkazildi va boshqalar. Iqtisodiy tasniflash davlatning umumiy harajatlarini foydali iqtisodiy turlarga ajratadi. Ular investitsiya, chiqim, kirimning yaralishi, kapital shakllanishi va boshqalar. Quyida turkumlanish keltirilgan.

Umumiy xarajatlarning iqtisodiy tasnifi:	
1. Chiqim xarajatlari	a) Mudofaa b) Boshqa davlat ma'muriyati
2. O'tkazma to'lovlar (Joriy)	a) Foiz to'lovlari b) subsidiyalar c) davlatga va birlashgan hududlarga grantlar d) boshqalar.
3. Budjet resurslarining yalpi kapital shakllanishi	a) Jismoniy aktivlar b) Moliyaviy aktivlar
4. Boshqalar	
5. Umumiy harajatlar	

Yillik qiyoslash kapital shakllanishiga xarajatning o'sishini yoki muddatdan o'tib ketishini ifodalaydi.

Davlat moliyasining xalqaro statistikasiga muvofiq davlat boshqaruvi sektori xarajatlari ikki mezon bo'yicha tasniflanadi:

- ularning funksional maqsadiga ko'ra;
- operatsiyalarning iqtisodiy tavsifiga ko'ra.

Budjet tasnifi – qaror qabul qilish tizimining muhim vositasi bo'lganligi sababli, unda davlatning asosiy funksiyalaridan kelib chiqadigan davlat faoliyatining maqsadli yo'nalishlari aniq ko'rsatilgan bo'lishi kerak.

Bu vazifani davlatning asosiy funksiyalarini amalga oshirish bilan bog'liq xarajatlarning funksional tarkibi yechadi. Umumlashgan holda bu funksiyalar barcha mamlakatlar uchun o'zgarmas va xarakterli bo'lib, ular qatoriga quyidagilar kiradi:

- davlat boshqaruvi;
- ichki va tashqi havfsizlikni ta'minlash;
- xalqaro faoliyat;

- ilmiy-texnika taraqqiyotiga ko‘maklashuv;
- ijtimoiy rivojlanish.

Iqtisodiy guruhlash xarajatlarni predmetli belgi asosida mufassal taqsimlash imkonini beradi (ish haqi, aholiga transfertlar va hokazolar) va barcha oluvchilarga budjet ijrosi nuqtai nazaridan yagona yondashuv imkoniyatini yaratadi.

2. O‘zbekistonda budjet tasnifidan foydalanish istiqbollari

O‘zbekistonda budjet jarayonida yuzaga kelayotgan o‘zgarishlar davlat budjetida moliyaviy resurslar oqimini tartibga solish, budjet taqchilligini tartiblash, budjet tasnifini takomillashtirish masalalari dolzarb bo‘lib bormoqda.

Budjet jarayonining ijro bosqichidagi islohotlar mamlakatning moliyaviy resurslarini samarali boshqarish va moliyaviy nazoratni ta‘minlash, budjet tasnifini mukammallashtirish g‘aznachilik tizimini rivojlantirish bilan bog‘liq. Budjet daromadlarini to‘liq va o‘z vaqtida tushirish, respublika va mahalliy budjetdan moliyalashtiriladigan iqtisodiy-ijtimoiy soha xarajatlarini moliyalashtirish, budjet taqchilligini tartibga solish, ish haqi va nafaqalarni o‘z vaqtida to‘lash, g‘aznachilik tizimida budjet mablag‘laridan foydalanish jarayonida shtat-smeta, budjet intizomiga rioya etish masalalari turadi.

O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi budjet tizimining barcha darajadagi budjetlarga tushumlarning manbalari bo‘yicha soliqlarning yig‘ilishi to‘g‘risida, budjet tasnifi asosida respublika va mahalliy budjet xarajatlarining kassa ijrosi bo‘yicha har kuni axborot olinishi mumkin bo‘ladi.

Budjet tasnifi – bu budjet daromadlari va xarajatlari, budjet taqchilligini moliyalashtirish manbalarini guruhlashtirish va budjetlarni tuzish va ularni ijro etish hamda turli darajadagi budjet ko‘rsatkichlarini nazorat qilish imkonini beradi. Budjetni guruhlash tavsifi va ularni tuzish tamoyillari budjet daromadlari va xarajatlarining ijtimoiy-iqtisodiy mazmuni, iqtisodiyotning tuzilishi a uni boshqarishga bog‘liq ravishda aniqlanadi. Budjet sarflarining yo‘nalishini aniqlab olish budjet jarayonining samarali ishlashiga sharoit yaratadi.

Shuningdek, budjet daromadlari va xarajatlarini bir tizimga solib

guruhlash nafaqat bir qancha o'xshash daromad va xarajatlarni birlashtirish imkoniyatini beradi, balki, iqtisodiyotda moliyaviy nazoratni mustahkamlashni va budjet-to'lov intizomiga rioya etilishini ham ta'minlaydi. Davlat moliyasi tizimida budjet tasnifi budjet holatini tizimlashtiradi va ishonchli va to'g'ri hisob-kitob ma'lumotlarini ta'minlab beradi.

O'zbekiston Respublikasi davlat budjeti **mablag'lar manbalari** va **budjet darajalari** tasnifi Davlat budjetining g'azna ijrosiga o'tilishi munosabati bilan kiritilgan bo'lib, o'zi bilan mablag'lar manbalari (Davlat budjeti, Davlat maqsadli jamg'armalari mablag'lari, boshqa budjetdan tashqari Davlatning jamg'armalari, grantlar, kreditlar)ni O'zbekistonning ma'muriy-hududiy tuzilmalari darajalari bo'yicha guruhlanishini namoyon etadi va davlat budjeti xarajatlarini ularni tashkil topish joy (hudud, tuman, shahar)lariga daxl etishga imkon beradi.

Davlat budjetning barcha xarajatlari har bir budjet oluvchi uchun o'zining qat'iy yo'nalishiga ega. Bu yo'nalish budjet tasnifi kodlariga ega: bob, bo'lim, bo'linma, maqsadli bo'linma, xarajat turi. Shundan kelib chiqqan holda, har bir budjet oluvchiga bir necha shaxsiy hisobraqam ochiladi. Har bir hisob raqam bo'yicha iqtisodiy tasnifga asosan bir necha yo'nalish beriladi.

G'aznachilikda ijroning samaradorligi uchun axborot tizimi asosida budjet tasnifidan ham foydalaniladi.

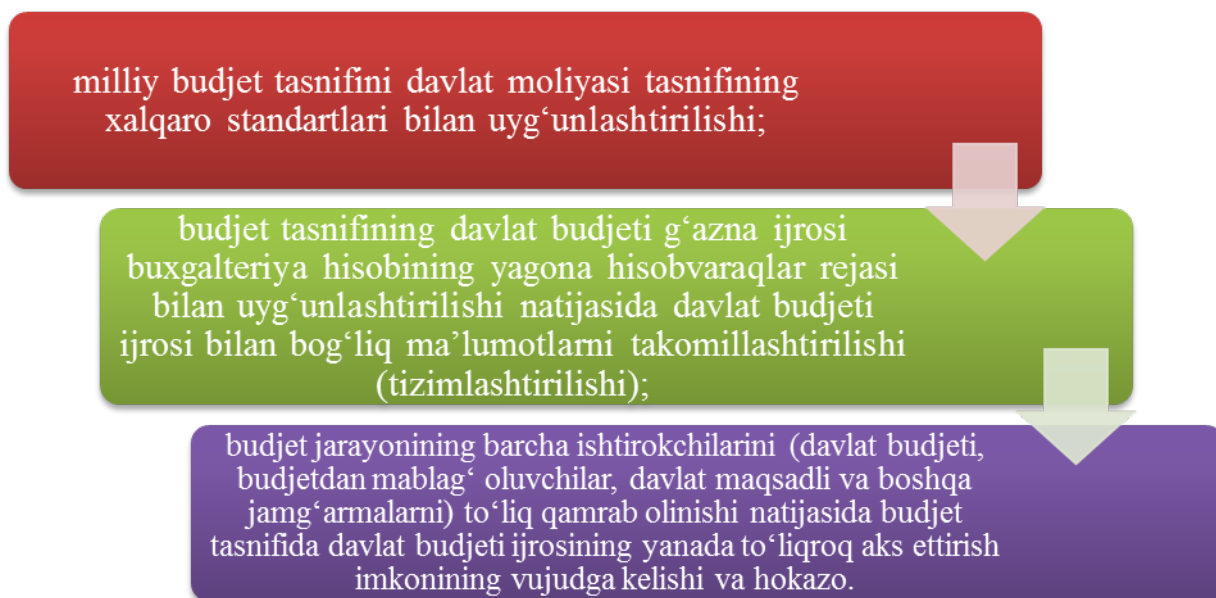
Iqtisodiyotni tubdan isloh qilish iqtisodiyotni rivojlanishiga alohida ta'sir ko'rsatuvchi budjet tasnifi tizimni batafsil mukammallashtirishni talab qiladi. O'zbekiston Respublikasining yangi budjet tasnifini shakllantirishda jahon tajribasidan va amaldagi xalqaro andozalardan foydalanish masalasi muhim hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining budjet tasnifi tarkibiga dasturiy tasnifni kiritish maqsadga muvofiq bo'ladi. Dastur doirasidagi har bir tadbirga xarajatlar alohida ko'rsatiladi. Bevosita budjetda baholash mezonlarining mohiyati ochiladi. Budjet tasnifi shu dastur doirasida moliyalashtirilayotgan ob'ekt yoki xizmatning holatini va dastur yakunlanganda erishilishi rejalashtirilayotgan holatni aks ettiradi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligining rivojlanish darajasi juda yuqori, davlat moliyasini boshqarishda g'aznachilik organlari zimmasiga yuklatilgan vazifalar yildan-yilga takomillashtiriladi. G'aznachilik tizimida budjet tasnifi tizimiga asoslangan davlatning moliyaviy nazorati kuchaytiriladi. O'zbekiston Respublikasida davlat budjetini boshqarishni takomillashtirish, budjet jarayonini tizimlashtirish, budjet tasnifini mukammallashtirish bo'yicha nazariy ishlanmalar va amaliy asoslarning sezilarli darajada zamon talabidan ortda qolmasligi uchun budjet tasnifi bo'yicha aniq tavsiyalar va takliflar ishlab chiqish zarur.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2010 yil 20 avgustdagi 65-sonli buyrug'i bilan (2010 yil 11 oktyabrda 2146-raqami bilan ro'yxatga olingan) O'zbekiston Respublikasi budjet tasnifini qo'llash bo'yicha Yo'riqnoma tasdiqlandi. Ushbu hujjat milliy budjet tasnifini davlat moliyasi tasnifining xalqaro standartlari bilan uyg'unlashtirish maqsadida ishlab chiqilgan bo'lib, 2011 yilning 1 yanvaridan amalga kiritildi.

Ma'lumki, budjet tasnifi davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalari budjetlaridan mablag' oluvchi tashkilotlarga qo'llaniladi hamda davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalari budjetlarini tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish va ijro qilish, shuningdek, davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalari budjetlari ijrosi to'g'risidagi hisobotlarni tayyorlash maqsadida foydalaniladi.

Ushbu hujjatning afzalliklari va muhim jihatlarini quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha ochib berish mumkin (8.3.-Rasm):

Rasm-8.3. Yo'riqnomaning afzalliklari va muhim jihatlari

Davlat budjeti daromadlarining tasnifi barcha darajadagi budjetlar daromadlari, davlat maqsadli jamg'armalari hamda budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari daromadlarining guruhlanishidan iborat.

Yigirma bir koddan iborat bo'lgan daromadlar tasnifi tuzilmasi (amaldagi daromadlar tasnifi to'rt koddan iborat edi) to'rt qismli ko'rinishga ega:

- o mablag'lar manbasi va budjetlar darajasi tasnifi;
- o daromadlar turi;
- o tashkiliy tasnif;
- o hududiy tasnif.

Ya'ni yangi budjet tasnifi bo'yicha daromadlar tasnifining tuzilmasi quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

Mablag'lar manbasi va budjetlar darajasi tasnifi				Daromadlar turi			Tashkiliy tasnif	Hududiy tasnif	
X	XXX	X	X	X	XXX	XXX	XXX	XX	XXX

Yangi budjet tasnifi bo'yicha davlat budjetiga (davlat maqsadli va boshqa jamg'armalarni ham qo'shgan holda) kelib tushayotgan barcha daromadlar quyidagi bo'limlar bo'yicha guruhlashtirilgan bo'lib, ushbu ma'lumotlarni xalqaro tasnif tizimining ma'lumotlari bilan o'zaro solishtirish imkonini beradi, ya'ni:

- ✓ soliqlar;
- ✓ ijtimoiy ehtiyojlarga ajratmalar/badallar;
- ✓ grantlar;
- ✓ boshqa daromadlar;
- ✓ aktiv va majburiyatlarga tranzaksiyalar bo'yicha tushumlar.

O'z navbatida yuqorida ko'rsatilgan daromadlar turlari ham mazkur daromadlarni soliqqa tortish bazasi bo'yicha guruhlangan holda (paragraflar bo'yicha) aks ettiriladi. Jumladan, Soliqlar daromadlarni soliqqa tortish bazasi bo'yicha quyidagi asosiy paragraflardan tashkil topadi:

- ✓ daromad, foyda va kapital o'sishiga soliqlar;
- ✓ mol-mulkka solinadigan soliq;
- ✓ tovarlar va xizmatlarga soliqlar;
- ✓ xalqaro savdo va operatsiyalarga soliqlar;
- ✓ boshqa soliqlar.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, yangi budjet tasnifi bo'yicha daromadlarni tasniflash amaldagi daromadlar tasnifiga nisbatan tizimlashgan, to'liq va xalqaro talablarga mos ravishda ishlab chiqilgan.

Davlat budjeti, davlat maqsadli va boshqa budjetdan tashqari jamg'armalar xarajatlari tasnifi barcha budjet darajalari xarajatlari guruhlanishini o'zida ifodalaydi hamda davlat boshqaruvi va mahalliy o'zini o'zi boshqarish sektori birliklari asosiy funksiyalarini bajarishiga, ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni hal qilishiga budjet mablag'larini yo'naltirilishini aks ettiradi hamda quyidagilardan tashkil topgan:

- ✓ mablag'lar manbasi va budjetlar darajasi tasnifi;
- ✓ xarajatlarning vazifa jihatidan tasnifi;
- ✓ tashkiliy tasnif;
- ✓ xarajatlarning iqtisodiy tasnifi;
- ✓ hududiy tasnif.

Xarajatlar tasnifi tuzilmasi quyidagi ko'rinishda aks ettiriladi:

Mablag‘lar manbasi va budjetlardarajasi tasnifi		Xarajatlarning vazifa jihatdan tasnifi					Tashkiliy tasnif	Xarajatlarning iqtisodiy tasnifi			Hududiy tasnif	
x	xxx	x	x	x	xxx	xxx	xxx	xx	xx	xxx	xx	xxx

Endi yuqorida keltirilganlardan xarajatlarning vazifa jihatidan tasnifi va iqtisodiy tasnifga to‘xtalib o‘tsak.

Xarajatlarning vazifa jihatdan tasnifi barcha budjet darajalari xarajatlari guruhlanishini o‘zida ifodalaydi hamda davlat boshqaruvi va mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish sektori birliklari asosiy funksiyalarini bajarishiga, ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni hal qilishiga budjet va budjetdan tashqari mablag‘larni yo‘naltirilishini aks ettiradi.

Jumladan, xarajatlarning vazifa jihatidan tasnifini quyidagicha asosiy bo‘limlarga bo‘lingan holda aks ettirishimiz mumkin:

Xarajat turlari	Kodlar		
Umumiy ahamiyatdagi davlat xizmatlari	7	010	000
Mudofaa	7	020	000
Jamoat tartibi va xavfsizlik	7	030	000
Iqtisodiy masalalar	7	040	000
Atrof muhitni muhofaza qilish	7	050	000
Uy joy va kommunal xizmatlari	7	060	000
Sog‘liqni saqlash	7	070	000
Dam olish, madaniyat, sport va din	7	080	000
Ta’lim	7	090	000
Ijtimoiy himoya	7	100	000

Mazkur hujjatda keltirilgan xarajatlarning vazifa jihatidan tasnifi amaldagi tasnifga nisbatan davlat boshqaruvi va mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish sektori birliklari asosiy funksiyalarini bajarishiga, ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni hal

qilishiga budget va budgetdan tashqari mablag'larni yo'naltirilishini yanada aniqroq aks ettiradi.

Bunga misol tariqasida davlat budgetidan ta'lim sohasiga amalga oshiriladigan xarajatlarni quyidagi solishtirish jadvali orqali amaldagi va yangi vazifa jihatidan tasnifni solishtirib ko'rishimiz mumkin:

Oldingi tasnif			Amaldagi tasnif			
Bo'lim	§	Nomi	Kodlar			Nomi
000	0	Jami xarajatlar	7	000	000	Jami xarajatlar
200	X	Umumiy ta'lim	7	090	000	ta'lim
	1	Maktabgacha yoshdagi bolalar muassasalari	7	091	000	Maktabgacha ta'lim
	2	Maktablar-bolalarni maktabgacha tarbiyalash muassasalari	7	091	100	Maktabgacha bolalar muassasalari
	3	Boshlang'ich, to'liqsiz o'rta va o'rta maktablar	7	091	200	Maktabgacha maktab-bolalar muassasalari
205	x	O'rta maxsus, oliy ta'lim va kadrlarning malakasini oshirish	7	096	400	Respublika maqsadli kitob jamg'armasi xarajatlari
			7	096	500	Maktab ta'lim jamg'armasi
202	x	Fan	7	097	000	Ta'lim sohasidagi ilmiy-tadqiqot tajriba konstruktiv ishlanmalar
	2	Ilmiy-texnikaviy dasturlarning ustuvor yo'nalishlari	7	098	100	Oliy va o'rta-maxsus ta'lim vazirligini saqlash xarajatlari
214	x	Davlat boshqaruv organlarini saqlash xarajatlari	7	098	200	O'rta maxsus kasb hunar ta'limi markazini saqlash xarajatlari
	4	Vazirliklar, davlat qo'mitalari, va boshqa organlarni saqlash xarajatlari	7	098	400	Xalq ta'limi vazirligini saqlash xarajatlari

240	x	Kapital qo'yilmalar va umumiy loyihalashtirish	7	098	800	Kapital qo'yilmalar va namunaviy loyihalashtirish
------------	---	--	---	-----	-----	---

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, yangi budjet tasnifida ta'lim sohasi uchun davlat budjetidan (davlat maqsadli va boshqa jamg'armalar budjetidan amalga oshirilgan xarajatlarni ham qo'shgan holda) amalga oshirilgan barcha xarajatlar, u hoh ta'lim muassasalarini saqlash xarajatlari bo'lsin, yoki ta'lim sohasida amalga oshirilgan kapital qurilish xarajatlari bo'lsin, yohud ta'lim sohasidagi ilmiy-tadqiqot tajriba konstruktiv ishlanmalar bo'lsin ta'lim uchun amalga oshirilgan barcha xarajatlarni o'zida to'liq aks ettiradi.

Amaldagi xarajatlarning vazifa jihatidan tasnifida esa, ushbu xarajatlar (masalan, ta'lim sohasida amalga oshirilgan kapital qurilish xarajatlari yoki ta'lim sohasidagi ilmiy-tadqiqot tajriba konstruktiv ishlanmalar) ta'lim sohasi xarajatlarida emas, balki boshqa yo'nalishdagi xarajatlar tarkibida aks ettirilgan.

Iqtisodiy xarajatlar tasnifi O'zbekiston Respublikasining barcha darajadagi budjetlari xarajatlarini xo'jalik belgilariga, ishlab chiqarish elementlariga ko'ra farqlashni nazarda tutadi, davlat boshqaruvida amalga oshirilayotgan xarajatlarning iqtisodiy mazmunidan kelib chiqib budjet xarajatlari yo'nalishlarini belgilab beradi. Davlat budjetining iqtisodiy xarajatlar tasnifining tuzilmasi quyidagi ko'rinishga keltirildi:

Toifa	Modda va kichik modda	Element
XX	XX	XXX

Iqtisodiy xarajatlar tasnifini ham quyidagi xarajatlarning iqtisodiy jihatidan asosiy yo'nalishlariga bo'lingan holda aks ettirishimiz mumkin:

40	00	000	Xarajatlar
41	00	000	Ishchilar mehnatiga xaq to'lash
41	10	000	Ish haqi

41	20	000	Ijtimoiy ehtiyojlar uchun badallar / ajratmalar
42	00	000	Mahsulot va xizmatlar bo'yicha xarajatlar
42	10	000	Xizmat safarlari xarajatlari
42	20	000	Kommunal xizmatlar
			...
43	00	000	Asosiy vositalar bo'yicha xarajatlar
44	00	000	Foizlar
45	00	000	Subsidiyalar
46	00	000	Grantlar
47	00	000	Ijtimoiy nafaqalar
48	00	000	Boshqa xarajatlar
49	00	000	Moliyaviy aktivlar va majburiyatlar bo'yicha xarajatlar

Iqtisodiy xarajatlar tasnifini ham amaldagi tasnif bilan misol tariqasida ish xaqi xarajat moddasi bo'yicha solishtirish orqali quyidagilarni ko'rishimiz mumkin, jumladan:

Oldingi tasnif	Amaldagi tasnif
01 1 00 – Ish haqi – jami 01 1 10 – Ish haqi 01 1 20 – Kommunal xizmatlar bo'yicha kompensatsiya to'lovlari 01 1 30 – Umumta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassalarining o'rnak ko'rsatgan xodimlarini rag'batlantirishning direktor jamg'armasi mablag'lari 01 1 40 – Tibbiyot tashkilotlari xodimlariga ustamalar va qo'shimchalar 01 1 50 – Vaqtincha mehnatga qobiliyatsizlik nafaqasi 01 1 60 – Homiladorlik va tug'ish bo'yicha nafaqa	41 10 000 – Ish haqi 41 11 000 – Pul shaklidagi ish haqi: 41 11 100 – Asosiy ish haqi 41 11 200 – Ish haqiga ustamalar va qo'shimchalar 41 11 210 – Umumta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassalarining o'rnak ko'rsatgan xodimlarini rag'batlantirishning direktor jamg'armasi mablag'lari 41 11 220 – Tibbiyot tashkilotlari xodimlariga ustamalar va qo'shimchalar

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, amaldagi xarajatlarning iqtisodiy tasnifi bo‘yicha davlat budjetidan amalga oshiriladigan kommunal xizmatlar bo‘yicha kompensatsiya to‘lovlari, vaqtincha mehnatga qobiliyatsizlik nafaqasi hamda homiladorlik va tug‘ish bo‘yicha nafaqalar ish xaqi xarajat moddasi bo‘yicha aks ettirilgan bo‘lsa, endilikda ushbu xarajatlarning iqtisodiy mazmunidan kelib chiqqan holda ish xaqi xarajatlari tarkibida emas, balki xarajatlarning tegishli moddalarida (mahsulot va xizmatlar bo‘yicha xarajatlarning va ijtimoiy nafaqalar) aks ettiriladi.

Ushbu hujjatning afzalliklari va muhim jihatlarini quyidagi asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha ochib berish mumkin:

- o milliy budjet tasnifini davlat moliyasi tasnifining xalqaro standartlari bilan uyg‘unlashtirilishi;

- o budjet tasnifining davlat budjeti g‘azna ijrosi buxgalteriya hisobining yagona hisob varaqlar rejasi bilan uyg‘unlashtirilishi natijasida davlat budjeti ijrosi bilan bog‘liq ma’lumotlarni takomillashtirilishi (tizimlashtirilishi);

- o budjet jarayonining barcha ishtirokchilarini (davlat budjeti, budjetdan mablag‘ oluvchilar, davlat maqsadli va boshqa jamg‘armalarni) to‘liq qamrab olinishi natijasida budjet tasnifida davlat budjeti ijrosining yanada to‘liqroq aks ettirish imkonining vujudga kelishi va hokazo.

Yuqoridagilardan shuni xulosa qilib aytishimiz mumkinki, 2011 yilning 1 yanvaridan amalga kiritilgan yangi budjet tasnifi budjet qonunchiligi borasidagi muhim hujjat sifatida amalda qo‘llanilmoqda.

Budjet tizimidagi islohotlar budjet tasnifining takomillashuvini taqozo etadi. Mustaqil davlat sifatida O‘zbekiston Respublikasida mustaqil davlat budjeti, ma’lum darajada shakllangan va iqtisodiy taraqqiyotning har bir bosqichida takomillashib borayotgan budjet qonunchiligi, budjet munosabatlarini tashkil etish tamoyillari, aloxida vakolatlarga ega bo‘lgan budjet tizimini boshqarish organlari mavjud.

Budjet amaliyotida qo‘llanilayotgan budjet tasnifi ham doimo o‘zgarib va takomillashib bormoqda.

Avval amal qilib kelgan tasnif tizimini makroiqtisodiy boshqaruviga moslashmaganligi, xalqaro tasniflash tizimlari bilan muvofiq emasligi, asosan, rejali iqtisodiyot tamoyillaridan kelib chiqqan holda ishlab chiqilganligi bilan xarakterlanadi. Bugungi kunda davlat budjetining g'azna ijrosi tizimi jarayonida amalga oshirilayotgan tadbirlar amaldagi budjet tasnifini ham takomillashtirishni taqozo etadi.

3. Budjet tasnifidan foydalanish istiqbollarning xorij tajribasi

Xorijiy mamlakatlar budjet tizimining tahlili shuni ko'rsatadiki, daromadlarning shakllanishi va ulardan foydalanish yo'nalishlari tarkibiga ko'ra budjet daromadlari va xarajatlari o'ziga xos xususiyatga ega. Yagona budjet tizimi doirasida daromadlar va xarajatlarni rejalashtirish va prognoz qilish jarayonida, daromadlar va xarajatlarning tasnifi juda kata ahamiyatga ega.

Ko'pchilik xorijiy mamlakatlarning budjet tasnifi Xalqaro valyuta jamg'armasi tomonidan ishlab chiqilgan Davlat moliyasining xalqaro statistika standartlari asosida ishlab chiqilgan. Budjet amaliyotida yuz berayotgan o'zgarishlar – budjet ijrosining g'aznachilik tizimiga o'tilishi, yagona budjet va hisob tizimining ishlab chiqilishi yangi budjet tasnifini ishlab chiqish va kiritishni taqozo etmoqda.

Rossiya Federatsiyasida Federal budjetni tuzish va ijro etish bo'yicha asosiy metodologik hujjat bo'lib budjet tasnifi xizmat qiladi. Budjet tasnifi – budjet tizimining barcha darajalaridagi budjetlari daromadlari va xarajatlarini, shuningdek, ushbu budjetlarning taqchilliklarini moliyalashtirish manbalari va davlat qarzi turlarini bir xil belgi bo'yicha qonunga muvofiq guruhlash bo'lib, undan budjetlarni tuzish va ijro etishda tasnif ob'ektlariga guruh kodlarini berish orqali foydalaniladi. Tasnif barcha darajadagi budjetlar ko'rsatkichlarining qiyosiylikini, ularni iqtisodiy va statistik tahlil qilish imkoniyatini ta'minlaydi. Rossiya Federatsiyasi G'aznachiligining asosiy vazifalari va funksiyalar G'aznachilikka oid tegishli qo'llanma va yo'riqnomalarni ishlab chiqish, budjet tasnifini takomillashtirish loyihasini tayyorlashdan iborat.

Rossiya Federatsiyasi budjeti jarayoniga «natijaviylikka yoʻnaltirilgan budjetlashtirish»ni kiritish, budjetni rejalashtirishni maqsadli dasturlar uslubini mukammallashtirish, budjet tasnifini takomillashtirish bilan bogʻliq. Shu maqsadda budjet tasnifi tarkibiga dasturiy tasnif kiritiladi. Rossiya Federatsiyasi budjetlari xarajatlarining funksional tasnifi xarajatlarning turi hamda maqsadli moddalarini hududiy va mahalliy budjetlar qismi budjet toʻgʻrisidagi qonun bilan tasdiqlanadi. Xarajatlar moddalarini maqsadli moddalar tarkibiga dastur va kichik dasturlar kodlarini kiritiladi. Budjet xarajatlari tasnifining dasturini shakllantirishning asosi deb baholash mumkin. Dasturiy tasnif oʻrta muddatli dasturlash doirasida natijaviylikka asoslangan budjetlashtirishning ajralmas qismidir. Budjetlashtirish koʻrsatilgan modelini ishlatishga oʻtish Rossiya Federatsiyasining 2004-2008 yillar budjet jarayonini isloh qilish ishlarining muhim masalasidir. Gʻaznachilik sharoitida Rossiya Federatsiyasi budjet tasnifida oʻziga xos xususiyatlar mavjud. Federal budjetning barcha sohalari, bosqichlari va jarayonlarini qamrab olgan.

Nazorat uchun savollar:

1. Davlat budjeti daromadlarining budjet tasnifidan foydalanish tartibi qanday?
2. Davlat budjeti xarajatlarining budjet tasnifidan foydalanish tartibi qanday?
3. Davlat budjeti daromadlari va xarajatlarining budjet tasnifidan foydalanish istiqboli qanday?
4. Davlat moliyasini boshqarishda budjet tasnifining ahamiyati qanday?
5. Gʻaznachilik tizimida budjet tasnifidan faoydalanish tartibini tushuntirib bering.